

Volume 2 / Issue 2 / 2022

KutBilim

Sosyal Bilimler ve Sanat Dergisi ★ Коомдук Билим жана Искусство Журналы
Journal of Social Sciences and Arts ★ Журнал Социальных Наук и Искусств

ISSN: 2791-6340

*Araştırma, Kültür ve
Dayanışma Derneği*

PUBLISHER

KutBilim Research, Culture and Solidarity Association

OWNER

Maksut ABDIRAIM

EDITOR-IN-CHIEF

Assist. Prof. Kıyal K. ABDIRAIM, Dicle University, Turkey.

ASSISTANT EDITOR

Aikanysh ESHNAZAROVA (PhD Candidate), Ankara University, Turkey.

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Gulnar KOZGAMBAEVA, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan.

Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ, Ankara Hacı Bayram Veli University, Turkey

Prof. Dr. Valeri MODEBADZE, Georgian Technical University, Georgia.

Assoc. Prof. Edina KUDUZOVIC, University of Tuzla, Bosnia and Herzegovin.

Assoc. Prof. Yagut ALIYEVA, Baku State University, Azerbaijan.

FIELD EDITORS

Prof. Dr. Duishon SHAMATOV, Nazarbayev University, Kazakhstan.

Assoc. Prof. Çaşteğın TURGUNBAYER, Dicle University, Turkey.

Assoc. Prof. Medera HALMATOV, Bilecik Şeyh Edebali University, Turkey.

Assist. Prof. Sultanberk HALMATOV, Bilecik Şeyh Edebali University, Turkey.

Assist. Prof. Abdrasul ISAKOV, International Medical University, Kyrgyzstan.

Dr. Beishenbek TOKTOGULOV, Independent Researcher, Kyrgyzstan.

PROOFREADERS AND LANGUAGE EDITORS

Prof. Dr. Zina KARAEVA, (*English Language Editor*), Director of the Foreign Languages Institute of the International University, Kyrgyzstan.

Prof. Dr. Abdulsalam ARVAS, (*Turkish Language Editor*), Cankiri Karatekin University, Turkey.

Assoc. Prof. Marina PANFILOVA, (*Russian Language Editor*), A.I. Yevdokimov Moscow State University of Medicine and Dentistry, Russia.

Prof. Dr. Uulkan Kambaralieva, (*Russian Language Editor*), American University of Central Asia, Kyrgyzstan.

Rakhat ABDIEVA, (*Kyrgyz Language Editor*), Independent Researcher, Kyrgyzstan.

SECRETARIAT

Aisuluu DUNDAR (PhD Candidate), Ankara University, Turkey.

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Syrtbay MUSAEV, Arabaev KSU, Kyrgyzstan.

Prof. Dr. Gülzura CUMAKUNOVA, Ankara University, Turkey.

Prof. Dr. Suleyman KAYIPOV, "Manas" and Chingiz Aitmatov National Academi, Kyrgyzstan

Prof. Dr. Rysbek ALIMOV, Izmir Katip Celebi University, Turkey.

Prof. Dr. Kemal POLAT, Anadolu University, Turkey.

Prof. Dr. Natalya SYROTA ALEKSANDROVNA, A.I. Yevdokimov Moscow State University of Medicine and Dentistry, Russia.

Prof. Dr. Tynchtykbek CHOROYEV, Kyrgyz National University of Jusup Balasagyn, Kyrgyzstan.

Prof. Dr. Selahattin AVŞAROĞLU, Necmettin Erbakan University, Turkey.
Assoc. Prof. Çaşteğın TURGUNBAYER, Dicle University, Turkey.
Assoc. Prof. Medera HALMATOV, Ağrı Ibrahim Çeçen University, Turkey.
Assoc. Prof. Mayrambek OROZOBAYEV, Ardahan University, Turkey.
Assoc. Prof. Naile ASKER, Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan.
Assoc. Prof. Gulnar KOZGAMBAEVA, Al-Farabi Kazakh National University, Kazakhstan.
Assoc. Prof. Akchach ZHOLDOSHEVA, Osh State University, Kyrgyzstan.
Assoc. Prof. Enkhbat AVIRMED, Mongolian University of Science and Technology, Mongolia.
Assoc. Prof. Edina KUDUZOVIC, University of Tuzla, Bosnia and Herzegovina.
Assoc. Prof. Elena BUDYKA VLADISLAVOVNA, A.I. Yevdokimov Moscow State University of
Medicine and Dentistry, Russia.
Dr. Sevinc ALIEVA, Baku State University, Azerbaijan.
Dr. Muhammed Şerif AZARKAN, Dicle University, Turkey.
Dr. Myagmarsuren DASHZEVGE, National Academy of Governance, Mongolia.
Dr. Kadiyan BOOBEKOVA, Kyrgyz-Turkish Manas University, Kyrgyzstan.
Dr. Jasminka AHMETAŞEVIĆ, Visoko Poslovno Tehnička Škola, Bosnia and Herzegovina.

REFEREES

Prof. Dr. Ayfer ŞAHİN
Prof. Dr. Ayabek BAİNİYAZOV
Prof. Dr. Abdulselam ARVAS
Prof. Dr. Natalia ZVEREVA
Assoc. Prof. Sule ERDEN ÖZCAN
Assoc. Prof. Naila ASKAR
Assoc. Prof. Mustafa CANER
Assoc. Prof. Muhammet Ali ASAR
Assoc. Prof. Metin HAKVERDİOĞLU
Assoc. Prof. Mehmet Ali AYTEKİN
Assoc. Prof. Mayrambek OROZOBAYEV
Assoc. Prof. Kasım BİNİCİ
Assoc. Prof. Çaşteğın TURGUNBAYER
Assist. Prof. Temel KALAFAT
Assist. Prof. Ozan KAYAR
Assist. Prof. Nina PETROVICI
Assist. Prof. Murat ERSOZ
Assist. Prof. Hakkı KALAYCI
Assist. Prof. Ayşe ABBASOĞLU ÖZGÖREN
Dr. Abdrasul İSAKOV

FROM THE EDITOR IN CHIEF

Dear Readers,

We are delighted to present you the Volume:2 / Issue:2 of KutBilim Journal of Social Sciences and Arts. Journal of Social Sciences and Arts, which started its publication in 2021, is a peer-reviewed journal published twice a year by the KutBilim Research, Culture and Solidarity Association. Articles are published in Turkish, English, Russian and other languages. The primary aim of our journal is to be a globally accepted high standard journal indexed by national and international scientific indexing services.

Journal publishing which focus on a specific discipline or field of study are one of the most active areas of science and thought. All scientists who do research in the fields of social science and art are invited to submit their valuable studies. Article can be submitted by registering for Dergipark. Please visit <https://dergipark.org.tr/en/pub/kutbilim> website to submit article.

Yours sincerely,

Assist. Prof. Kıyal K. ABDIRAIM

Editor-in-chief

YAYINCI

KutBilim Araştırma, Kültür ve Dayanışma Derneği

SAHİBİ

Maksut ABDİRİM

BAŞ EDİTÖR

Dr. Öğretim Üyesi Kıyal K. ABDİRİM, Dicle Üniversitesi, Türkiye

YARDIMCI EDİTÖR

Aikanysh ESHNAZAROVA (Doktora Öğrencisi), Ankara Üniversitesi, Türkiye.

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Gulnar KOZGAMBAEVA, Al-Farabi Kazak Ulusal Üniversitesi, Kazakistan.

Prof. Dr. Naciye ATA YILDIZ, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Valeri MODEBADZE, Gürcistan Teknik Üniversitesi, Gürcistan.

Doç. Dr. Edina KUDUZOVIC, Tuzla Üniversitesi, Bosna Hersek.

Doç. Dr. Yagut ALİYEVA, Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan.

ALAN EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Duishon SHAMATOV, Nazarbayev Üniversitesi, Kazakistan.

Doç. Dr. Çaşteğin TURGUNBAYER, Dicle Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Medera HALMATOV, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Öğr. Üyesi Sultanberk HALMATOV, Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Türkiye.

Dr. Beishenbek TOKTOGULOV, Bağımsız Araştırmacı, Kırgızistan.

Dr. Öğr. Üyesi. Abdrasul ISAKOV, Uluslararası Tıp Üniversitesi, Kırgızistan.

YAZIM VE DİL EDİTÖRLERİ

Prof. Dr. Zina KARAEVA, (*İngiliz Dili Editörü*), Kırgızistan Uluslararası Üniversitesi Yabancı Diller Enstitüsü Direktörü, Kırgızistan.

Prof. Dr. Abdulsalam ARVAS, (*Türk Dili Editörü*), Çankırı Karatekin Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Marina PANFİLOVA, (*Rus Dili Editörü*), A.I. Yevdokimov Moskova Devlet Tıp ve Dış Hekimliği Üniversitesi, Rusya.

Prof. Dr. Uulkan Kambaralieva, (*Rus Dili Editörü*), Orta Asya Amerikan Üniversitesi, Kırgızistan.

Rakhat ABDİEVA, (*Kırgız Dilleri Editörü*), Bağımsız Araştırmacı, Kırgızistan.

SEKRETER

Aisuluu DÜNDAR, (Doktora Öğrencisi), Ankara Üniversitesi, Türkiye.

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Syrtbay MUSAEV, Arabaev KSU, Kırgızistan.

Prof. Dr. Gülzura CUMAKUNOVA, Ankara Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Suleyman KAYIPOV, "Manas" ve Cengiz Aitmatov Ulusal Akademi, Kırgızistan.

Prof. Dr. Rysbek ALİMOV, İzmir Katip Celebi Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Kemal POLAT, Anadolu Üniversitesi, Türkiye.

Prof. Dr. Natalya SYROTA ALEKSANDROVNA, A.I. Yevdokimov Moskova Devlet Tıp ve Dış Hekimliği Üniversitesi, Rusya.

Prof. Dr. Tynchtykbek CHOROYEV, Kırgız Ulusal Jusup Balasagyn Üniversitesi, Kırgızistan.

Prof. Dr. Selahattin AVŞAROĞLU, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Çaşteğin TURGUNBAYER, Dicle Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Mayrambek OROZOBAYEV, Ardahan Üniversitesi, Türkiye.

Doç. Dr. Naile ASKER, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Azerbaycan.
Doç. Dr. Akchach ZHOLDOSHEVA, Oş Devlet Üniversitesi, Kırgızistan.
Doç. Dr. Enkhbat AVIRMED, Moğol Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Mogolistan.
Doç. Dr. Elena BUDYKA VLADISLAVOVNA, A.I. Yevdokimov Moskova Devlet Tıp ve Diş Hekimliği Üniversitesi, Rusya.
Dr. Sevinc ALİEVA, Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan.
Dr. Muhammed Şerif AZARKAN, Dicle Üniversitesi, Türkiye.
Dr. Myagmarsuren DASHZEVGE, Ulusal Yönetim Akademisi, Mogolistan.
Dr. Kadiyan BOOBKOVA, Kırgız-Türk Manas Üniversitesi, Kırgızistan.
Dr. Jasminka AHMETAŠEVIĆ, Visoko Poslovno Tehnička Škola, Bosna Hersek.

HAKEMLER

Prof. Dr. Ayfer ŞAHİN
Prof. Dr. Ayabek BAİNİYAZOV
Prof. Dr. Abdulselam ARVAS
Prof. Dr. Natalia ZVEREVA
Doç. Dr. Sule ERDEN ÖZCAN
Doç. Dr. Naila ASKAR
Doç. Dr. Mustafa CANER
Doç. Dr. Muhammet Ali ASAR
Doç. Dr. Metin HAKVERDİOĞLU
Doç. Dr. Mehmet Ali AYTEKİN
Doç. Dr. Mayrambek OROZOBAEV
Doç. Dr. Kasım BİNİCİ
Doç. Dr. Çaşteğin TURGUNBAYER
Dr. Öğretim Üyesi Temel KALAFAT
Dr. Öğretim Üyesi Ozan KAYAR
Dr. Öğretim Üyesi Nina PETROVICI
Dr. Öğretim Üyesi Murat ERSOZ
Dr. Öğretim Üyesi Hakkı KALAYCI
Dr. Öğretim Üyesi Ayşe ABBASOĞLU ÖZGÖREN
Dr. Abdrasul İSAKOV

EDITÖRDEN

Saygıdeğer Okurlar,

KutBilim Sosyal Bilimler ve Sanat Dergisi'nin 2. Cilt / 2. Sayısını sizlere sunmanın mutluluğunu yaşıyoruz. 2021'de yayın hayatına başlayan Sosyal Bilimler ve Sanat Dergisi, KutBilim Araştırma, Kültür ve Dayanışma Derneği tarafından yılda iki kez yayınlanan hakemli bir dergidir. Yazı dili başta Türkçe, İngilizce, Rusça ve diğer dillerde makaleler yayınlanmaktadır. Dergimizin öncelikli amacı, ulusal ve uluslararası bilimsel indeksleme servisleri tarafından indekslenen, dünyada kabul gören yüksek standartlı dergi olmaktır. Dergi yayıncılık, bilim ve düşünce hayatının en aktif alanlarından biridir. Dergiler, yapılan araştırmaların, yeni düşünce ve tartışmaların öncelikle yayınlandığı yerlerdir. Sosyal bilimler ve sanat alanlarında araştırma yapan tüm bilim insanları, güçlü bir yayın ve hakem kuruluna sahip olan dergimize, hazırladıkları değerli çalışmalarını göndermeye davet ediyoruz.

KutBilim Sosyal Bilimler ve Sanat Dergisine makalenizi yazım kurallarına uygun haline getirdikten sonra DergiPark sistemi üzerinden gönderebilirsiniz.

Saygılarımla,

Dr. Öğretim Üyesi Kıyal K. ABDIRAIM

Baş Editör

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

- Araştırma Makalesi / Research Article**.....77-96
Sosyal Bilimler Makalelerinde Yerli ve Türk Yazarlar Tarafından Kullanılan
Tutum Yapılarının Analizi
An Analysis of "Stance Devices" In Social Science Research Articles by Native and Turkish Writers
Assist. Prof. Gonca SUBAŞI
Instructor Seda ÜNER
- Araştırma Makalesi / Research Article**.....97-107
Self-Regulation Development and The Internet Addiction: An Effort to Find The Connection
Assoc. Prof. Ekaterina SEDOVA
Assoc. Prof. Tatiana GORYACHEVA
- İnceleme Makalesi / Review Article**.....108-119
Репрезентация Прескрипций Коммуникативного Поведения В Кыргызском Языке
Representation of Prescriptions of Communicative Behavior in The Kyrgyz Language
Prof. Dr. Uulkan KAMBARALIEVA
- Araştırma Makaleler / Research Articles**.....120-134
Âşık Kurbânî Destanındaki Fiil Tekrarlarıyla, Bağlaçlarla Oluşan İkilemeler
Doubles with Repeats and Connections in The Âshik Kurbânî Epic
Dr. Sevinç AHUNDOVA
- Araştırma Makaleler / Research Articles**135-146
Kirgizistan'ın Demografik Yapısına İlişkin Değerlendirme
An Assessment of The Demographic Structure of Kyrgyzstan
Aikanysh ESHNAZAROVA
- Araştırma Makaleler / Research Articles**147-160
Кыргыздын "Көк Бөрү" Улуттук Оюну жана Анын Генезиси
The National Game of The Kyrgyz " Kөk Bөрu " and Its Genesis
Prof. Dr. Olcobay KARATAYEV

Research Type: Research Article
Received: 28.05.2022
Accepted: 07.10.2022

AN ANALYSIS OF “STANCE DEVICES” IN SOCIAL SCIENCE RESEARCH ARTICLES BY NATIVE AND TURKISH WRITERS¹

Gonca SUBAŞI²

Seda ÜNER³

Abstract

It is a well-known fact that research articles cannot be considered as an objective description of an investigation; in fact, they should be persuasive because the writers are required to change the minds of other members in the scientific field. Thus, academic writers use stance devices to be able to build a persuasive argument, to reflect ideational content and to form authorial self, specifically while writing effective abstracts. Therefore, the present study showed an attempt to shed some light on stance device employment by examining stance devices defined in Hyland's (2005) framework. The data used for this study were 60 research articles published in *Social Behavior and Personality*, a peer-reviewed international journal. Of these, 30 were published by English-speaking academic writers (NW), while 30 were published by non-native English-speaking academic writers (Turkish academic writers, NNW). The texts were converted to an electronic corpus of 7196 words and searched for the stance devices in the 60 articles of the study by the corpus analysis tool AntConc (Anthony, 2011) by using the move model suggested by Swales (1990). The findings of the study revealed that there were both differences and similarities between the use of stance devices by native and non-native English-speaking academic writers. The outcomes also showed that writer stance seemed to be closely related with the discourse community, text types of that community, the global and local features, cultural/educational background of the writer, English language proficiency level of the writer, and the writer's personality and/or style.

Keywords: stance devices, abstracts, social science research articles, native and Turkish academic writers

¹ This article is an extended version of the paper presented at the 13-14 May 2022 International Eurasian Social Sciences and Art symposium

² Assist. Prof. Dr., ELT Department, Anadolu University, goncas@anadolu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7049-5940

³ Instructor, School of Foreign Languages, Osman Gazi University, sedauner.2@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5991-745X

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Başvuru: 28.05.2022
Kabul: 07.10.2022

SOSYAL BİLİMLER MAKALELERİNDE YERLİ VE TÜRK YAZARLAR TARAFINDAN KULLANILAN TUTUM YAPILARININ ANALİZİ¹

Gonca SUBAŞI²

Seda ÜNER³

Özet

Araştırma makalelerinin bir incelemenin sadece nesnel bir açıklaması olarak kabul edilemeyeceği, aslında ikna edici olması gerektiği bilinen bir gerçektir çünkü yazarların bilim camiasının diğer üyelerini ikna etmeleri gerekmektedir. Bu nedenle, akademik yazarların, özellikle etkili özetler yazarken, inandırıcı bir argüman oluşturabilmek, düşünsel içeriği iletebilmek ve yazar benliğini inşa edebilmek için tutum yapılarını kullanmaları gerekir. Bu nedenle, bu çalışma Hyland'ın (2005) taksonomisinde tanımlanan tutum yapılarını inceleyerek sözkonusu yapıların kullanımına biraz da olsa ışık tutmayı amaçlamıştır. Bu çalışmanın verileri, uluslararası hakemli bir dergi olan Social Behavior and Personality dergisindeki 60 araştırma makalesidir. Verileri ana dili İngilizce olan akademik yazarlar (NW) tarafından yayınlanan 30 makale ve ana dili İngilizce olmayan akademik yazarlar (Türk akademik yazarlar, NNW) tarafından yayınlanan 30 makale oluşturmuştur. Metinler, 7196 kelimelik elektronik bir derleme dönüştürülmüş ve Swales (1990) tarafından önerilen bir model kullanılarak, derlem analiz aracı AntConc (Anthony, 2011) ile 60 makaledeki tutum yapıları aranmıştır. Çalışmanın bulguları, ana dili İngilizce olan ve ana dili İngilizce olmayan akademik yazarlar tarafından tutum yapılarının kullanımı arasında hem farklılıklar hem de benzerlikler olduğunu ortaya koymuştur. Sonuçlar, ayrıca yazarların bu yapıları ait oldukları söylem topluluğunun özellikleri, kullanılan metin tipleri, kendilerinin kültürel ve eğitim geçmişleri, İngilizce dil yeterlilikleri, kişilikleri ve stilleri ile yakından bağlantılı olduğunu göstermiştir.

Anahtar Kelimeler: tutum yapıları, özetler, sosyal bilimler araştırma makaleleri, yerli ve Türk akademik yazarlar

¹ Bu makale 13-14 Mayıs 2022 Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler ve Sanat Sempozyumunda sunulan bildirinin genişletilmiş halidir

² Doktor Öğretim Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Yabancı Dil Okulu, goncas@anadolu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7049-5940

³ Öğretim Görevlisi, Osman Gazi Üniversitesi, Yabancı Dil Okulu, sedauner.2@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-5991-745X

1. INTRODUCTION

For a long period of time, academic writing is not viewed as an impersonal or faceless entity. It is claimed that research articles cannot be considered as an objective description of an investigation, indeed, they are persuasive because the writer is expected to change the viewpoints of the other members of the scientific community (Çakır, 2016; Hyland, 2004; Rezzano, 2004; Samraj, 2002; Stotesbury, 2003). As Hyland (2005) pointed out the writers want to represent themselves credibly by evaluating their material; therefore, to build a convincing argument, checking out the level of personality in a text becomes the main concern. He also drew attention to the presence of great amount of research with the aim to have a successful communication with their audience while sustaining the integrity of the data.

To ensure the academic writers use of stance devices to convey ideational content and to form authorial self, the necessity of stance device utilization in academic writing can be observed clearly. Stance device use in academic writing is very crucial due to the fact that it enables the academic writer to express their personal authoritative figure and disguise their involvement (Ağçam, 2015b; Hyland, 2005).

Graetz (1985) highlighted the significance of the use of stance devices in journal abstracts which make contribution to the comprehension of a research paper. These devices provide golden principles to readers and help authors to communicate about their ideas in a more effective way. As the abstract is the first part of a research paper, to hook the attention of readers, authors display that they have something worthwhile to state in these texts so that the readers will read the entire text. As Hyland (2000) pointed out the abstract provides a sound basis for both what the main claims of the paper are and why they play a pivotal role within the paper. According to Gillaerts and Velde (2010), there is a general understanding that the abstract is unique as a genre and, by nature, a social one. Research article abstract is defined as a case of communication among human-beings, participating in a social and institutional academic context. Therefore, the interpersonal feature of the research article abstract seems apparent (Çakır, 2016).

A few studies have focused on stance devices in research article abstracts; however, there is not a comparative study focusing on the utilization of stance devices in different moves in the abstracts of research articles written by native and non-native English-speaking researchers. It is presumed that writer stance displayed by native and non-native English-speaking academic writers may yield outstanding differences because the universal rhetorical aspects of scientific exposition, shaped according to a specific organizational pattern, permit tolerance for individual stylistic change (Widdowson, 1979). Hence, this study shows an attempt to explore stance device employment via Hyland's (2005) framework. In other words, the main aim of the present study is to figure out mainly any similarities and/or differences in the expression of stance using modal verbs by native and non-native English-speaking academic writers. Another purpose of the current study is to examine the link between modal verb use and arrangement of the moves and sub-moves used in the research articles. Two research questions were posed to guide the present study:

1) How do native and non-native English-speaking academic writers differ from each other in terms of stance device employment?

2) What are the preferences of the native and non-native English-speaking academic writers about the use of stance devices based on the various moves in the research article abstracts?

2. REVIEW OF LITERATURE

2.1. Stance and Hyland's Framework for Stance Devices

Hyland (2005) simply defined the term stance as the writer-based features of communication and the ways that researchers explicate their articles to provide comments on the possible accuracy or trustworthiness of a remark, the level they want to participate in it, or the behaviour they want to transfer to an entity, a proposition, or the reader. Biber and Finegan (1988) list the various reasons to use stance devices such as to interact propositional topic, to express emotional state, perspectives, values, judgments, or evaluations and they can be conveyed by means of paralinguistic, non-linguistic, and linguistic devices. In the spoken discourse, paralinguistic devices are utilized especially in order to display emotional and behavioral stance meanings, covering pitch, stress, tone, and duration. Several grammatical function words (modal and semi-modal verbs), and content word such as, adjectives, nouns, and clauses are the commonly used as linguistic features for the clarification of stance in English (Khamkhien, 2014; Keck and Biber, 2004).

There are classifications of linguistic/ grammatical stance devices by Biber (2004), and Hunston and Thompson (2000) as adverbials of stance, stance complement clauses, modals, and semi-modals, and pre-modifying stance adverbs from a structural angle. Hyland (2005:178-181) made a classification of stance devices using on a corpus-based study of 240 published research studies collected from eight areas. This classification is comprised of four elements (see Figure 1):

1. *Hedges*: They are devices like *possible*, *might* and *perhaps*. They represent information to be given in the form of an opinion rather than a fact or scientific truth.
2. *Boosters*: They are words like *clearly*, *obviously* and *demonstrate*. They are used to share information, form group harmony and membership, and foster interaction with readers. They can also enable authors to present their work with certainty.
3. *Attitude markers*: These words are the writer's emotional behavior to propositions, displaying anger, happiness, agreement, refutation, disappointment, and so on. Attitude is directly stated by attitude verbs (*e.g. agree*), sentence adverbs (*unfortunately*), and adjectives (*appropriate*).
4. *Self-mention*: It accounts for referring to the first-person pronouns and possessive adjectives to give affective and interpersonal information.

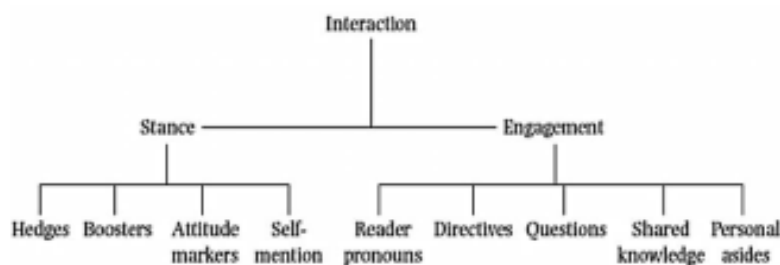

Figure 1: Key sources of academic interaction (Bahrami et al., 2018: 73)

2.2. Studies on Stance Devices in Research Articles

The view that academic writing involves interaction between writers and readers caused more researchers to give importance to evaluation and its realization in academic texts (Hyland, 2005, Kafes, 2018; Zhang and Zhang, 2021). In line with this growing, a great number of studies conducted on this topic. Stance devices have been investigated under labels including "epistemic modality in MA dissertation" and "Doctoral Students", Ağçam, 2015 a; Chang and Schleppegrell, 2016; Chen, 2012; Gabrielatos and McEnery, 2005; Getkham, 2016; "metadiscourse" Hyland, 2004; "hedging" Crismore and Kopple, 1997; Crosthwaite and Jiang, 2017; Hunston and Thompson, 2000; Hyland, 2000; Lewin, 2005; Min et al. 2019; Salager-Meyer, 1992, 1998; "indirectness" Hinkel, 1997; "modality" Dedaic, 2004; Keck and Biber, 2004; Mofian et al., 2014; Rezzano, 2004.

Biber (1988) conducted a study to examine the use of semantic stance devices considering four registers- namely conversation, fiction, news, and academic and he pointed out that compared to the other types in conversation, style adverbials are more commonly used and epistemic stance adverbials are much more commonly utilized in these mentioned contexts. Later on, Biber (2004) designed another research study to investigate the historical shift in the selected devices to mark stance and he found that despite the fact that the use of stance complement clause constructions, stance adverbials, and semi- modals increased, modal verbs decreased. The outcomes indicated that writers use stance adverbials frequently in their academic writing, which in turn, brings a controversial issue about the view that academic writing is impersonal.

In addition to the aforementioned studies, there were other studies conducted to investigate stance, to illustrate, markers of stance (Biber and Finegan 1988; Conrad and Biber, 2000), use of stance by amateur and professional writers (Barton, 1993), classification of stance features (Hyland, 1998), the relationship between stance-taking and academic writing skills (Crosthwaite and Jiang, 2017; Zhang and Zhang, 2021). In their study Henderson and Barr (2010) focused on the use of first-person pronouns, adjectives, and grading adverbs in the texts of students enrolled in psychology department and compared them with published research articles.

There are a few studies which compare the use of stance devices in research articles produced by native English-speaking and by non-native English-speaking writers. In a study, Martinez (2005) investigated the use of first person in a corpus of manuscripts on biology written by native English-speaking authors, and a corpus of research manuscripts written by

non-native English-speaking authors in order to compare the first-person placement and role in the various parts. The findings yielded that the existence of first-person pronouns in all four parts of the research articles for the native English-speaking corpus slightly higher compared to another study conducted by Hyland (2002) focusing on hard disciplines, namely science and engineering. In another study, Kafes (2009) aimed to clarify similarities and/or differences in the use of stance via modal verb use by native and non-native English-speaking academic authors. The outcomes also showed that both native and non-native authors were conscious of the functional roles of the rhetorical parts of the research papers. Consequently, it could be stated that writer stance is partly employed by the global discourse community of the research article and its peculiarities on one hand and the local discourse community of the author and its peculiarities on the other hand. Shirzadi et al. (2017) constructed a similar study to show how Iranian and American M.A. EFL writers differed regarding the use of stance strategies, namely attitude markers, hedges, boosters, and self-mentions, specifically in two parts of academic manuscripts, introduction, and discussion sections. They found that native writers preferred to use hedges, attitude markers, and self-mentions more than nonnatives, while nonnative authors tended to use boosters up to a greater extent.

Kafes (2018) designed another corpus-based study to investigate authorial stance in research papers used by native English speaker academic writers and non-native (Turks and Spaniards) scholars. The analysis of data revealed that there were both similarities and differences among the groups pinpointing the awareness of the authors regarding the conventions of their global and local discourse communities.

As for a recent study from Iranian context, Seyri and Rezaei (2021) examined two different sub-corpora consisting of Native English-Speaking and Non-Native English-Speaking (Iranian context) sub-corpus. Data consisted of 60 research manuscripts from soft disciplines such as Applied Linguistics, Sociology, and hard disciplines such as Chemical Engineering and Biology. The findings revealed that writers of various branches and from different cultural backgrounds conveyed changing levels of authorship and interaction in their articles. It was also acknowledged that the academic writers in soft sciences tended to use more stance and engagement markers rather than ones in hard sciences. The findings demonstrated that native researchers were prone to use interactional markers than non-native Iranian researchers.

2.3. Studies on Stance Devices in Research Article Abstracts

According to Swales and Feak (2000), there has been a long and strengthening radiation of investigating the syntactic forms and rhetorical characteristics of research article abstracts stemming from Graetz's pioneering study published in 1985. Most of the previous studies on abstracts were about schematic structure of the abstract (e.g. Bonn and Swales, 2007; Hyland, 2004). There are a few studies which focused on linguistic features or moves in an abstract. For example, in the study conducted by Saleger-Meyer (1992) in different moves of the abstracts modality and verb tenses were investigated. In another study, the thematic structure of the rhetorical moves was investigated by Loes (2004). Pho (2008) examined the rhetorical moves found in the abstracts belonging to applied linguistics and educational technology in various abstract moves. This study showed that although abstracts are thought

not to be subjective and personal, in fact authorial stance exists in abstracts. However, the extent of the academic writer's intervention changes from one move to another move.

There are studies on research abstracts which focus on only one discipline. For example, in their study, Gillaerts and Velde (2010) analysed interactional meta discourse in research article abstracts using Hyland's (2005) classification of interactional meta discourse. The results of the study revealed that research articles and their abstracts yield varying use of subcategories of interactional meta discourse; that is to say, while research articles employ a lot of hedges compared to boosters and attitude markers, abstracts display much more harmony with boosting, rather than with hedging.

In a recent study, Alghazo et al. (2021) designed corpus-based research to explore grammatical devices and semantic distinctions utilized by researchers to use stance devices in research abstracts covering applied linguistics and literature fields. The outcomes of the study yielded that both applied linguistics and literature abstracts had common points since the most used stance marker was the stance complement clause. Nevertheless, these two fields differed in the frequency of use of other devices such as adverb phrases, adverbial clauses, single adverbs, hedges, prepositional phrases, and comment clauses.

Another group of studies focuses on disciplinary differences (e.g. Hyland (2000, 2003); Hyland and Tse (2005). Hyland (2000) studied 800 abstracts gathered from eight branches and published in 1997 and the results indicated that the rhetorical structure of abstracts changes significantly according to field. In another study, Hyland and Tse (2005) scrutinized authorial stance via 'evaluative that-construction' in the abstracts from different fields and showed once again that abstracts carry out specific rhetorical features.

As an eye-catching study from the Turkish context, Çakır (2016) conducted a research study to investigate native and non-native writers' use of stance adverbs in research article abstracts written in English. Specifically, the researcher explored how these writers from various scientific communities, namely sociology, psychology, linguistics, physics, chemistry and biology, form author's stance in the abstracts within the corpus design. The outcomes yielded that the native writers of English preferred to use more stance adverbs in their abstracts compared to Turkish authors. There were remarkable differences in the use of stance adverbs in soft and hard disciplines. Researchers from the soft disciplines used more stance adverbs in their abstracts.

There are also studies which compared the use of stance devices across different language backgrounds. Martin-Martin (2003) compared the rhetorical structure of research article abstracts written in English to be published in international scientific journals and the abstracts written in Spanish to be published in Spanish journals in the discipline of experimental sciences. This study showed that the rhetorical pattern of abstracts written in Spanish in the mentioned area exemplified the international conventions derived from the standards of the English academic discourse community. According to the author, various intellectual and mental stylistic choices and cultural issues, the impact of academic writing teaching, or political and historical issues were considered to be the socio-cultural factors causing the main differences.

In another study, Huo and Cao (2011) investigated the use of hedges and boosters in terms of cultural, language, and rhetorical impacts by designing a comparative study on abstracts accompanying empirical and descriptive academic articles published in journals of applied linguistics in two different countries, China and England. They concluded that differences could be stemmed from epistemological beliefs, culturally preferred genre strategies, lack of exposure of English as a foreign language, and the representative evidence to be used in various genres.

Aforementioned studies show that abstracts can provide an invaluable basis for exploring the cultural factors of linguistic and rhetorical distinctions across languages and that there is a gap in literature on comparative and contrastive study on the use of stance devices in research article abstracts by native and non-native English-speaking academic writers. Therefore, the current study was designed to explore stance device employment by examining stance devices categorized in Hyland's (2005) framework.

3. METHODOLOGY

3.1 The Corpus

The data used for this study were 60 research articles published in *Social Behavior and Personality*, a peer-reviewed international journal. This journal was chosen due to its being well-established and its focus on a variety of issues such as psychological and educational sciences. 30 articles published by native English speaking academic writers (NW) and 30 articles by non-native English-speaking academic writers (Turkish academic writers, NNW) supply the data (see the abstract). The articles were published between 2010 and 2013. Some of the articles were written by one author, and others were produced by more than one author. In order to identify native and non-native writers, their online biographies were examined. It is worth noting that each article was written by a Turkish academic writer who held a university degree; being an assistant professor, an associate professor, or a professor. This criterion guarantees that these researchers could be claimed as proficient English language learners since they received a satisfying result from a standardized state-run English Language Proficiency exam (KPDS, UDS or YDS).

3.2 Data Analysis

The texts were compiled and then converted to an electronic corpus of 7196 words and searched for the stance devices in the 60 articles of the study by the corpus analysis tool *AntConc* (Anthony, 2011). The search inventory consisted of items defined by Hyland (2000). These items were *hedges*, *boosters*, *attitude markers*, and *self-mentions*. The search items were gathered based on previous research into interactive features (e.g. Biber and Finegan, 1988; Hyland, 1998, 2000), from grammars (Biber, 1988; 1994) as in Hyland's (2005) study. After identifying the stance devices in the articles, they were analyzed throughout the different moves in the abstract sections. To analyze the use of stance devices considering the various rhetorical parts of research articles *the move model* suggested by Swales (1990) was applied. According to this model the moves are as follows: "*Introducing purpose*", "*Describing Methodology*", "*Summarizing Results*", and "*Presenting Conclusions*". The coding was manually undertaken by the researchers themselves separately to doublecheck. To make the analysis objective, valid and reliable, another experienced writing teacher controlled the coding

procedure. After coding, to examine differences/similarities between the two groups, the frequencies of the stance devices across the different moves of the abstracts in the research articles were driven taking the length of the abstracts into consideration. As for the qualitative analysis of the data the abstracts were analyzed to depict contextual, functional, and discourse features of the stance devices.

4. RESULTS AND DISCUSSION

4.1 Differences/Similarities in the Use of Stance Devices between Native and Non-native English-Speaking Academic Writers

The analysis of the data revealed that there were differences and similarities in the use of stance devices by native and non-native writers (see Table 1).

	Native writers	Non-native writers
Hedges	9,12	5,7
Boosters	6,43	9,5
Attitude markers	5,36	10,9
Self-mention	2,68	6,3
Total	23,6	32,5

Table 1. Stance devices in the research article abstracts (per 1000 words)

Table 1 displays that there is a moderate difference between the overall use of stance devices by native and non-native writers. Except for hedges the use of stance devices by non-native writers is more frequent than those of native writers. This is in tune with the study conducted by Martin-Martin (2003) who pointed out that native English speaking academic authors used more hedging devices compared to non-native English-speaking counterparts in research papers. Similarly, Huo and Cao (2011) found that the abstracts published in the English-medium applied linguistics journals the writers used hedges more frequently than the ones published in the Chinese-medium counterparts. This is in contrast with the study conducted by Clyne (1991) which focused on the use of hedging by German academics in research articles and has shown that German writers preferred to use hedges more than native writers of English and this outcome resulted from the influence of the mother tongue. This may indicate that Turkish writers followed the norms of their native L1 culture while writing in a foreign language differently from German writers. Hence, it could be stated that hedging is a culturally determined phenomenon, and the local discourse community has a severe impact on writer stance in research articles.

As a similarity, the verb “suggest” was the mostly used hedging device by both native and non-native writers. The use of hedging pinpoints that a statement is based on logical reasoning rather than certain knowledge (Hyland, 2005):

(1) Results suggest that these students do not have enough information about maintaining a healthy lifestyle.... (NNW).

(2) The findings suggest that flexibility can benefit older individuals’ self-views. (NW)

Non-native writers used attitude markers twice as much as native writers. Therefore, non-native writers tended to exemplify an assumption of shared attitudes, morals, behaviors and reactions to material, as Hyland (2005) stated.

The fact that self-mention items were more frequent in non-natives is in contrast with the findings of Martinez (2005) who designed a comparative study to investigate the use of first person in a corpus of manuscripts on biology written by native English-speaking authors and a corpus of research article articles written by non-native English-speaking Spanish authors. This is possibly due to the difference between the grammar of Spanish and Turkish. However, there is a moderate use of self-mention by both groups which is in tune with the view that in social sciences the use of self-mention is common (Hyland 2005).

4.2 The Use of Stance Devices by the Native and Non-Native English-Speaking Academic Writers Based on the Different Moves in the Research Article Abstracts

Table 2 shows the distribution of stance devices in four moves used by native and non-native writers in research article abstracts. To examine the use of stance devices across the various rhetorical parts of research articles the move model suggested by Swales (1990) was utilized.

		Native writers	Non-native writers
Move 1 (introducing purpose)	Hedges	4,54	5,3
	Boosters	0,0	0,88
	Attitude markers	0,0	1,76
	Self-mention	7,95	11,05
	Total	12,5	19,46
Move 2 (describing methodology)	Hedges	1,13	0,0
	Boosters	0,0	0,0
	Attitude markers	0,0	0,88
	Self-mention	0,0	6,19
	Total	1,13	7,07
Move 3 (summarizing results)	Hedges	26,13	11,5
	Boosters	25	27,43
	Attitude markers	20,45	30,8
	Self-mention	3,4	1,76
	Total	75	70,79
Move 4 (presenting conclusions)	Hedges	6,81	0,88
	Boosters	2,27	0,88
	Attitude markers	2,27	0,88
	Self-mention	0,0	0,0
	Total	11,36	2,65

Table 2. Distribution of stance devices in different moves in research article abstracts

Move 1 – Introducing Purpose

In this move, there is a moderate difference between the two groups. In both groups mostly used device was self-mention. This may indicate that writers wanted to highlight their own contribution to the literature and to search for approval by using personal reference (Hyland, 2005). There were many cases of self-mention like the following in non-natives:

(3) In this study, I analyzed changes over time in networks consisting of closest friends in the context of the Turkish white-collar class. (NNW)

Move 2 – Describing Methodology

Move 2 was the part that contained the least stance devices. This is in tune with Pho's (2008) finding that while describing methodology writers tend to keep it fairly impersonal. For non-natives there were only a few cases by using self-mention:

(4) To collect the data I used the Matson Evaluation of Social Skills with Youngsters (MESSY) Scale, which was developed by Matson, (NNW)

Move 3 – Summarizing Results

The results indicated that stance devices were mostly seen in move 3- summarizing results in both groups. When summarizing the findings of the research, possibility modal verbs (can or may), which reflect uncertainty, were chosen in a few abstracts. In this move attitude markers were used with high frequency, and this is in tune with the findings of Pho (2008). "Significant" was the mostly used verb that was used as attitude marker:

(5) No significant associations were found between social desirability and altruism or between social desirability and empathy. (NW)

While summarizing the results, natives used mostly hedges or boosters or attitude markers. In the other group attitude markers were the mostly used ones.

(6) Changes in weight, physical activity, and anxiety predicted blood glucose change.... (NW)

For both groups boosters were highly frequent. According to Hyland (2005), boosters can enable authors to present their article with certainty while influencing interpersonal solidarity, setting the self-effacement entailed by hedges against assertion and involvement. This impression is wanted to be given by the writers.

Move 4 – Presenting Conclusions

In move 4, there was a very few uses of stance devices by non-natives. Natives used mostly hedges, especially the modal 'may'. This is in tune with the findings of Kafes (2009; 2018) who found that there is a common use of 'may' with epistemic possibility meaning in the "conclusion" section in a research article:

(7) In addition to serving as a sensitive dependent measure, participants' justifications when answering conjunction problems may provide insight into their reasoning. (NNW)

All in all, the analysis of the data revealed that there are differences in the use of stance devices across moves. This is in tune with the studies conducted by Pho (2008) and Bahrami et al. (2018) which examined the linguistic structures of moves and authorial stance in

various abstract moves. The results also revealed that in move 3- summarizing results stance devices were highly frequent. The least devices were seen in move 2 – describing methodology for native writers. However, for the non-native writers the least stance devices were seen in move 4 - presenting conclusions. This may result from the fact that in this group mostly conclusion was missing.

CONCLUSION

The aim of the present study was to investigate how non-native English-speaking academic writers (Turkish academic writers) and native academic writers employ stance in their internationally published research articles in one discipline - Social Behavior and Personality. This study has shown that both native and non-native writers are aware of the fact that academic discourse is not just only the collection of factual details, unrevealing in an impersonal manner, and consequently reaching to an inevitable truth (Wishnoff, 2000). In addition to this, these authors have reported that they know the importance of sharing ideas with the reader through a mutual interaction.

Overall, the current study has revealed that there are both differences and similarities between the employment of stance devices by native and non-native English-speaking academic authors. In some cases, they showed related and distinguishable tendencies in the use of stance devices across the moves of the research articles. For instance, both groups used these devices mostly while summarizing the results and the least while describing methodology.

This study also has made contribution to fact that authorial stance exists in abstracts in contrast to general belief that abstracts are objective and impersonal. However, the degree of stance varies from move to move. This study has displayed that the move identification based on content and function only is supported by the examination of linguistic structures. Considering the various tendencies of the non-native and native English-speaking academic writers employed in their research article abstracts, it could be pinpointed that being a non-native English-speaking academic author yields a marked difference in the employment of stance devices in various parts of the research article abstracts.

One of the significant findings of the present study is that writer stance is closely related with the discourse community, rhetorical features of this community, the global and local genre conventions, cultural/educational background of the scholar, foreign language proficiency level of the scholar, and personality and/or style of the scholar underlined by Ağçam, 2015 a-b; Flottum et al., 2006; Ivanic 1998; Kafes, 2009, 2018; Khamkhien, 2014.

All in all, for the utmost important implication of this study is to emphasize the need of the text type knowledge and the purposes of the various rhetorical parts of the research article abstracts and how they tailor writer stance for the non- native English speaker academic writer. Non-native English speaker academic writers should raise their consciousness of academic stance by following the circumstances of the discourse community, which requires both pragmatic knowledge and lexicon-syntactical knowledge of English (Zhang and Zhang, 2021). Another major implication of this study might be helping non-native English-speaking academic writers to express writer stance appropriately in research articles through

academic writing courses given by the experts. In such courses, they should be introduced to the promotional aspect of abstract itself to be able to participate in the world of publication.

REFERENCES

- Ağçam, R. (2015a). Author stance in doctoral dissertations of native and non-native speakers of English: A corpus-based study on epistemic adverbs. *Revista de Lenguas para Fines Especificos*, 21(2), 98-113.
- Ağçam, R. (2015b). A corpus-based study on attitudinal stance in native and nonnative academic writing. *International Journal of Humanities Social Sciences and Education*, 2 (8), 123-129.
- Alghazo, S., Salem, M.N.A., Alrashdan, I. & Rabab'ah, G. (2021). Grammatical devices of stance in written academic English. *Heliyon*, <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2021.e08463>.
- Anthony, L. (2011). AntConc (Version 3.2.4). Tokyo, Japan: Waseda University. Available from <http://www.antlab.sci.waseda.ac.jp/software.html>.
- Bahrami, L., Dowlatabadi, H.R., Yazdani, H. & Amerian, M. (2018). Authorial stance in academic writing: issues and implications for research in English language teaching. *International English Language & Translation Studies*, 6 (2), 69-80.
- Barton, E. (1993). Evidentials, argumentation, and epistemological stance. *College English*, 55, 745-769.
- Biber, D. (1988). *Variation across speech and writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Biber, D. (2004). Historical patterns for the grammatical marking of stance. *Journal of Historical Pragmatics*, 5:1, 107-136.
- Biber, D. & E. Finegan (1988). Adverbial stance types in English, *Discourse Processes* 11, 1-34.
- Bonn, S.V. and Swales, J.M. (2007) English and French journal abstracts in the language sciences: Three exploratory studies. *Journal of English for Academic Purposes* 6, 93-108
- Chang, P., & Schleppegrell, M. (2016). Explicit learning of authorial stance-taking by L2 doctoral students. *Journal of Writing Research*, 8(1), 49-80.
- Chen, Z. (2012). Expression of Epistemic stance in EFL Chinese university students' writing. *English Language Teaching*, 5 (10), 173- 179.
- Clyne, M. (1991). The sociocultural dimension: The dilemma of the German-speaking scholar. In Schroder, H. (ed.) *Subject-oriented texts* (Research in text theory 16), 49-68. Berlin; New York: de Gruyter.
- Conrad, S. & D. Biber (2000). Adverbial making of stance in speech and writing. In S.Hunston and G. Tompson (eds.) *Evaluation in text*, 56-73. Oxford: Oxford University Press.
- Crismore, A. & W. J. Vande Kopple (1997). Hedges and readers: effects on attitudes and learning. In Markkanen, R., and Schroder, H. (eds.), *Hedging and discourse, approaches to*

- the analysis of a pragmatic phenomenon in academic texts*, 83-114. Berlin/New York: Walter de Gruyter.
- Crosthwaite, P., & Jiang, K. (2017). Does EAP affect written L2 academic stance: A longitudinal learner corpus study. *System*, <http://dx.doi.org/10.1016/j.system.2017.06.010>.
- Çakır, H. (2016). Native and Non-Native Writers' Use of Stance Adverbs in English Research Article Abstracts. *Open Journal of Modern Linguistics*, 6, 85-96.
- Dedaic, M. N. (2004). If I may say, I would like to ask and let me repeat: Modality-construed mitigation markers in political communication. In Fachinetti, R & Palmer, F. (eds.) *English modality in perspective. Genre analysis and contrastive studies*, 45-66. Germany: Peter Lang GmbH.
- Flottum, K., Jonasson, K. and Noren, C. (2006). *ON -pronom a facettes. Akademisk Prosa 3: 87-100. Skrift er fra KIAP*. Department of Romance studies, University of Bergen.
- Getkham, K. (2016). Authorial stance in Thai students' doctoral dissertation. *English Language Teaching*, 9 (3), 80-95.
- Gillaerts, P., Velde, F.V. (2010) Interactional Meta discourse in Research Article Abstracts. *Journal of English for Academic Purposes* 9, 128-139.
- Graetz, N, 1985, Teaching EFL students to extract structural information from abstracts. In Ullrich, J. Mand Pugh A. K. (eds) *Reading for Professional Purposes: Methods and Materials in Teaching Languages*, Leuven: Acco, pp.123-135 (7) (PDF) *Patterns in Scientific Abstracts*.
- Henderson, A. and Barr, R. (2010) Comparing indicators of authorial stance in psychology Students' writing and published research articles. *Journal of Writing Research* 2 (2), 245-264.
- Hinkel, E. (1997). Indirectness in L1 and L2 academic writing. *Journal of Pragmatics*, 27, 361-386.
- Hunston, S. & G.Thompson (eds.) (2000). *Evaluation in text: Authorial stance and the construction of discourse*. Oxford: Oxford University Press.
- Hyland, K. (1998). Persuasion and context: The pragmatics of academic meta discourse. *Journal of Pragmatics*, 30(4), 437-455.
- Hyland, K. (2000). Hedges, boosters, and lexical invisibility: Noticing modifiers in Academic texts. *Language Awareness*, 2 (4), 179-196.
- Hyland, K. (2002). Authority and invisibility: Authorial identity in academic writing, *Journal of Pragmatics*, 34, 1091-1112.
- Hyland, K. (2003). *Second language writing*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hyland, K. (2004). Disciplinary interactions: Meta discourse in L2 postgraduate writing. *Journal of Second Language Writing*, 13, 133-151.
- Hyland, K. (2005). Stance and engagement: A modal of interaction in academic Discourse, *Discourse Studies*, 7 (2), 173-193.

- Hyland, K. & Tse, P. (2005). Hooking the reader: A corpus study of *evaluative that* in Abstracts. *English for Specific Purposes*, 24 (2005) 123-139.
- Huo, G. and Cao, F. (2011) Hedging and boosting in abstracts of applied linguistics articles: A comparative study of English and Chinese medium journals. *Journal of Pragmatics* 43, 2795-2809.
- Ivanic, R. (1998). Writing and identity: The discursual construction of identity in academic writing. *Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins*.
- Kafes, H. (2009) Authorial Stance in Academic English: Native and Non-native Academic Speaker Writers' Use of Stance Devices (Modal Verbs) In Research Articles (PhD Thesis) Anadolu University, Eskişehir.
- Kafes, H. (2018). Stance in academic writing. *European Journal of Education Studies*, 4 (2), 1-16.
- Keck, C. M. & D. Biber (2004). Modal use in spoken and written university registers: A Corpus Based study. In Fachinetti, R & Palmer, F. (eds.) *English modality in perspective. Genre analysis and contrastive studies*, 3-25. Germany: Peter Lang GmbH.
- Khamkhien, A. (2014). Linguistic features of evaluative stance: findings from research article discussions. *Indonesian Journal of Applied Linguistics*, 4 (1), 54-69.
- Lewin, B.A. (2005). Hedging: An exploratory study of authors' and readers' identification of 'Toning down' in scientific texts, *Journal of English for Academic Purposes*, 4,163-178.
- Martin-Martin, P. (2003) A genre analysis of English and Spanish research paper abstracts in experimental social sciences. *English for Specific Purposes* 22, 25-43.
- Lorés, R. (2004). On RA abstracts: from rhetorical structure to thematic organization. *English for Specific Purposes*, 23, 280-302.
- Martinez, I. A. (2001). Impersonality in the research article as revealed by analysis of the transitivity structure. *English for Specific Purpose*, 20, 227-247.
- Martinez, I.A. (2005) Native and non-native writers' use of first-person pronouns in the different sections of biology research articles in English. *Journal of Second Language Writing*14, 174-190.
- Min, S., Paek, J.J. & Kang, Y. (2019). Exploring the use of hedges and stance devices in relation to Korean EFL learners' argumentative writing qualities. *English Teaching*, 74 (1), 3-23.
- Mofian, F., Talati-Baghsiahi, A. & Yaramadzhezi, N. (2014). Modal auxiliaries as stance-taking devices in linguistics research articles: a functional contrastive analysis. *Linguistik online*, 91 (4/18), 59-77.
- Pho, P.D. (2008) Research article abstracts in applied linguistics and educational technology: a study of linguistic realizations of rhetorical structure and authorial stance. *Discourse Studies Vol 10 (2):*231-250.

- Rezzano, N. S. (2004). Modality and modal responsibility in research articles in English. In Fachinetti, R & Palmer, F. (eds.) *English modality in perspective. Genre analysis and contrastive studies*, 101-118. Germany: Peter Lang GmbH.
- Salager-Meyer, F. (1992). A Text-type and move analysis study of verb tense and Modality distribution in medical English Abstracts, *English for Specific Purposes*, 11, 93-113.
- Salager-Meyer, F. (1998). Language is not a physical object. *English for Specific Purposes*, 17, 295-302.
- Samraj, B. (2002). Introductions in research articles: Variations across disciplines. *English for Specific Purposes*, 21 (1), 1-17.
- Seyri, H.& Rezaei, S. (2021). Disciplinary and cross-cultural variation of stance and engagement markers in soft and hard sciences research articles by native English and Iranian academic writers: a corpus-based analysis. *ISELT*, 1 (1), 1-22.
- Shirzadi, M., Akhgar, F., Rooholamin, A. & Shafiee, S. (2017). A corpus-based contrastive analysis of stance strategies in native and nonnative speakers' English academic writings: introduction and discussion sections in focus. *International Journal of Research in English Education*, 2 (4), 30-40.
- Stotesbury, H. (2003) Evaluation in research article abstracts in the narrative and hard sciences. *Journal of English for Academic Purposes* 2, 327-341.
- Swales, J. M. (1990). *Genre analysis, English in academic and research settings*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Swales, J. M. & Feak, C. B. (2000). *Academic writing for graduate students*. Ann Arbor: *English in today's research world*. Ann Arbor, The University of Michigan Press.
- Zhang, L. & Zhang, L. J. (2021). Fostering stance-taking as a sustainable goal in developing EFL students' academic writing skills: exploring the effects of explicit instruction on academic writing skills and stance deployment. *Sustainability*, 13,4270, 1-20.
- Widdowson, H. (1979). *Explorations in applied linguistics*. Oxford: Oxford University Press.
- Wishnoff, J. R. (2000). Hedging your bets: L2 learners' acquisition of pragmatic devices in academic writing and computer-mediated discourse. *Second Language Studies*, 19 (1). 119-148.

APPENDIX A

References of Turkish Writers' Articles

- Akça, F. (2011). The relationship between text anxiety and learned helplessness. *Social Behaviour and Personality* 39(1), 101-112.
- Arslan, E., Durmuşoğlu-Saltalı, N. and Yılmaz, H. (2011). Social skills and emotional and behavioral traits of preschool children. *Social Behaviour and Personality*,39(9), 1281-1288.
- Bekiroğulları, Z. (2012). Perceptions of nonheterosexuality among future Muslim counseling psychologists. *Social Behaviour and Personality*, 40(9), 1569-1584.

- Besen, D.B. and Esen, A. (2012). Acceptance of illness and related factors in Turkish patents with diabetis. *Social Behaviour and Personality*, 40(10), 1597-1610.
- Can, S. (2011). Effects of stress caused by the public personnel selection examination on the performance of physical education and other teacher trainees in Turkey. *Social Behaviour and Personality*, 39(10), 1367-1378.
- Çolak, E., Orsal, Ö., Orsal, Ö., and Giray, S. (2012). Use of effective contraceptive methods by married Turkish women: a receiver operating characteristic analysis. *Social Behaviour and Personality*, 40(5), 829-842.
- Çetinkalp, Z.K. (2012). Achievement goals and physical self-perceptions of adolescent athletes. *Social Behaviour and Personality*, 40(3), 473-480.
- Dinç, Z. (2011). Social self-efficacy of adolescents who participate in individual and team sports. *Social Behaviour and Personality*, 39(10), 1417-1424.
- Durmuşoğlu-Saltalı, N. (2012). The relationship between abuse within the family and social skills of Turkish senior primary school children. *Social Behaviour and Personality*, 40(4), 585-590.
- Ergeneli, A., Camgöz, S.M., and Karapınar, P.B. (2010). The relationship between elf-efficacy and conflict-handling styles in terms of relative authority positions of the two parties. *Social Behaviour and Personality*, 38(1), 13-28.
- Güven, S., Şener, A., and Yıldırım, B. (2011). Sociocontextual variables that affect spousal perceptions of social support. *Social Behaviour and Personality*, 39(9), 1153-1160.
- İskifoğlu, G. And Ağazade, A.S. (2013). Translation and validation of a Turkish version of the California critical thinking disposition inventory. *Social Behaviour and Personality*, 41(2), 187-196.
- Karadağ, M. and Yıldırım, N. (2010). Health behaviours in health sciences university students in Turkey. *Social Behaviour and Personality*, 38(1), 43-52.
- Karadağ, Ö. (2013). Emotional intelligence functions of Turkish proverbs. *Social Behaviour and Personality*, 41(2), 295-310.
- Karaman, S. (2011). Effects of audience response systems of student achievement and long-term retention. *Social Behaviour and Personality*, 39(10), 1431-1440.
- Kılınç, N. (2011). Clothing color preferences of boys and girls aged between six and nine. *Social Behaviour and Personality*, 39(10), 1359-1366.
- Kıran-Esen, B. (2012). Analyzing peer pressure and self-efficacy expectations among adolescents. *Social Behaviour and Personality*, 40(8), 1301-1310.
- Koç, M. (2010). The effect of cognitive-behavioral therapy on stuttering. *Social Behaviour and Personality*, 38(3), 301-310.
- Mert, H., Kızılcı, S., Uğur, Ö., Küçükgüçlü, Ö., and Sezgin, D. (2012). Locus of control in nursing students on a problem-based learning program: a longitudinal examination. *Social Behaviour and Personality*, 40(3), 517-526.

- Mırıcı, İ.H. (2010). Influence of prestudy on foreign language attitude. *Social Behaviour and Personality*, 38(2), 187-196.
- Oktan, V. (2011). The predictive relationship between emotion management skills and internet addiction. *Social Behaviour and Personality*, 39(10), 1425-1430.
- Orçan, M., Çiçekler, C.Y., and Aral, N. (2012). Communication skills of Roma and non-roman mothers and receptive language levels of their children. *Social Behaviour and Personality*, 40(8), 1357-1364.
- Ören, N. (2012). Hopelessness levels of children living with their parents or in an orphanage. *Social Behaviour and Personality*, 40(3), 501-508.
- Özben, S. (2013). Social skills, life satisfaction, and loneliness in Turkish university students. *Social Behaviour and Personality*, 41(2), 203-214.
- Özgülven, N. and Mucan, B. (2013). The relationship between personality traits and social media use. *Social Behaviour and Personality*, 41(3), 517-528.
- Saygi, H., Tolon, T. and Tekoğul, H. (2011). Job satisfaction among academic staff in fisheries faculties at Turkish universities. *Social Behaviour and Personality*, 39(10), 1395-1402.
- Şahin, M. (2010). Teachers' perceptions of bullying in high schools: a Turkish study. *Social Behaviour and Personality*, 38(1), 127-142.
- Ünal, A. (2013). Teachers' deviant workplace behaviors: scale development. *Social Behaviour and Personality*, 41(4), 635-642.
- Yanıklar, C. (2012). Stability and instability in the friendship networks of the Turkish white-collar class. *Social Behaviour and Personality*, 40(7), 1123-1136.
- Yılmaz, C. (2011). Teachers' perceptions of self-efficacy, English proficiency, and instructional strategies. *Social Behaviour and Personality*, 39(1), 91-100.

References of Native Writers' Articles

- Allison, M., Mathews, K., and Michael, S.W. (2012). Alibi believability: the impact of salacious alibi activities. *Social Behaviour and Personality*, 40(4), 605-612.
- Annesi, J.J. (2012). Relationship of changes in weight, physical activity, and anxiety with blood glucose change in adults with diabetes. *Social Behaviour and Personality*, 40(5), 801-804.
- Blunk, E.M., Russel, E.M., and Williams, S.W. (2008). Pilot study of Hispanic mothers and maternal separation anxiety. *Social Behaviour and Personality*, 36(6), 727-736.
- Bosacki, S.L. (2013). A longitudinal study of children's theory of mind, self-concept, and perceptions of humor in self and other. *Social Behaviour and Personality*, 41(4), 663-674.
- Bowler, M.C., Bowler, J.L., and Cope, J.G. (2012). Further evidence of the impact of cognitive complexity on the five-factor model. *Social Behaviour and Personality*, 40(7), 1083-1098.
- Burks, D.J., Youll, L.K., and Durtschi, J.P. (2012). The empathy-altruism association and its relevance to health care professions. *Social Behaviour and Personality*, 40(3), 395-400.

- Burton, L.A., Henniger, D., Hafetz, J., and Cofer, J. (2009). Aggression, gender-typical childhood play and a prenatal hormonal index. *Social Behaviour and Personality*,37(1), 105-116.
- Finkelstein, M.A. (2010). Individualism/collectivism: implications for the volunteer process. *Social Behaviour and Personality*,38(4),445-452.
- Furnham, A. and Miller, T. (2008). Personality, attention to detail and telephone manner. *Social Behaviour and Personality*,36(2), 177-182.
- Gabrielatos, C. & McEnery, T. (2005). Epistemic modality in MA dissertations. In Fuertes Olivera, P. A. (ed.), *Lengua y Sociedad: Investigaciones recientes en linguistica aplicada*. Linguistica y Filologia no. 61 (pp. 311-331). Valladolid: Universidad de Valladolid.
- Green, T.D. and McClearn, D.G. (2010). The actor-observer effects as a function of performance outcome and nationality of other. *Social Behaviour and Personality*,38(10), 1335-1344.
- Hooten, M.A., Noeva, K., and Hammonds F. (2009). The effects homosexual imagery in advertisements on brand perception and purchase intention. *Social Behaviour and Personality*,37(9), 1231-1238.
- Kelly, A.C., Zuroff, D.C., Leybman, M.J., and Martin, A. (2011). Leaders' and followers' social rank styles interact to predict group performance. *Social Behaviour and Personality*,39(7), 963-978.
- Knoth, R.L., Benassi, V.A., and Geher, G. (2009). Measurement of the conjunction error in social judgment: answer choice and answer justification. *Social Behaviour and Personality*,37(4), 481-490.
- Kopelman, R.E., Fossen, R.J.S., Paraskevas, E., and Lawter, L. (2009). The bide is keeping her name: a 35-year retrospective analysis of trends and correlates. *Social Behaviour and Personality*,37(5), 687-700.
- Krauss, S. (2008). A tripartite model of idiographic research: progressing past the concept of idiographic research as a singular entity. *Social Behaviour and Personality*,36(8), 1123-1140.
- Lane, A.M., Thelwell, R.C., Lowther, J., and Devonport, T.J. (2009). Emotional intelligence and psychological skills use among athletes. *Social Behaviour and Personality*,37(2), 195-202.
- Levy, B.R. (2008). Rigidity as a predictor of older persons' aging stereotypes and aging self-perceptions. *Social Behaviour and Personality*,36(4),559-570.
- Losonczy-Marshall, M.E. (2008). Gender differences in latency and duration of emotional expression in 7-through 13-month-old infants. *Social Behaviour and Personality*,36(2),267-274.
- McCabe, C. (2008). Gender effects on spectators' attitudes toward nba basketball. *Social Behaviour and Personality*,36(3), 347-358.
- McGregor, L.N., Gee, D.E., and Posey, K.E. (2008). I feel like a fraud and it depresses me: the relation between the imposter phenomenon and depression. *Social Behaviour and Personality*,36(1), 43-48.

- Newman, L.S. and Kraynak, L.R. (2013). The ambiguity of a transgression and the type of apology influence immediate reactions. *Social Behaviour and Personality*,41(1), 31-46.
- Parmar, P., Harkness, S., and Super, C.M. (2008). Teacher or playmate? Asian immigrant and Euro-American parents' participation in their young children's daily activities. *Social Behaviour and Personality*,36(2), 163-176.
- Persinger, M.A. (2008). Confounding variables within "referral controls" for children within with histories of sexual stimulation by adults: implications for erroneous attributions from "childhood sexual abuse". *Social Behaviour and Personality*,36(5),665-672.
- Peterson, V.M. (2009). Predictors of academic success in first semester baccalaureate nursing students. *Social Behaviour and Personality*,37(3),411-418.
- Regan, P.C. (2011). Cinderella revisited: women's appearance modification as a function of target audience sex and attractiveness. *Social Behaviour and Personality*,39(4),563-576.
- Roman, N.V. (2011). Maternal parenting in single and two-parent families in south Africa from a child's perspective. *Social Behaviour and Personality*,39(5),577-586.
- Signorella, M.L. and Frieze, I.H. (2008). Interrelations of gender schemas in children and adolescents: attitudes, preferences, and self-perceptions. *Social Behaviour and Personality*,36(7),941-954.
- Skinner, N.F. and Iaboni, K. (2009). Personality implications of adaption-innovation: IV. Cognitive style as a predictor of marital success. *Social Behaviour and Personality*,37(8),1111-1116.
- Skinner, N.F. and Fox-Francoeur, C.A. (2010). Personality implications of adaption-innovation: V. Birth order as a determinant of cognitive style. *Social Behaviour and Personality*,38(2),237-240.
- Trinh, L., Rhodes, R.E., and Ryan, S.M. (2008). Gender differences in belief-based targets for physical activity intervention among adolescents. *Social Behaviour and Personality*,36(1),77-86.

Research Type: Research Article

Received: 19.05.22

Accepted: 08.07.2022

SELF-REGULATION DEVELOPMENT AND THE INTERNET ADDICTION: AN EFFORT TO FIND THE CONNECTION

Ekaterina SEDOVA¹

Tatiana GORYACHEVA²

Abstract

Self-regulation development is considered to be a complicated multi-level process occurring under the influence of various factors. Multiple studies are trying to explain the problematic Internet use from the point of view of self-regulation deficits, but they consider the situation here and now. The current study represents a part of a fifteen-year longitudinal research. It is aimed at establishing the connection between the self-regulation level in the age of 7-8 and 11-12 years and the characteristics of Internet pathological use in the age of 20-21 years. Self-regulation is considered from the point of view of three-level model introduced by Nikolaeva. At first, we compare the results of the neuropsychological tests with the level of learning motivation and academic results, in the age of 20-21 years the Meaning of the Life Orientations Test (MLOT), the Self-Regulation Profile Questionnaire (SRPQ) and the Chen Internet Addiction Scale (CIAS) have been used. Statistically significant differences in the CIAS indexes have been found out among the groups with different self-regulation levels. We have confirmed the connections between the self-regulation levels on each stage of the research but we cannot yet establish statistically significant connections between the results of the third stage with the results of the previous ones. However, we have groped for some tendencies to be confirmed in future studies. We presume that the three-level model of self-regulation could be a methodological basis for designing programs of psychological interventions for dealing with pathological use of the Internet.

Keywords: self-regulation, development, Internet pathological use, Internet addiction.

¹ Assoc. Prof., Pirogov Russian Research Medical University, eosedova@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-0798-1297

² Assoc. Prof., Pirogov Russian Research Medical University, goriatcheva_tg@mail.ru, ORCID ID: 0000-0003-1440-3065

1. INTRODUCTION

The individual system of self-regulation integrates dynamical and constant, conscious and unconscious structures of personality. Self-regulation development can be considered as a complex multi-level process occurring under the influence of various factors.

The self-regulation issues are being discussed by the researchers from various fields of psychology, but Nikolaeva's (1993, p. 80) approach introduces a common ground for different views on the problem of self-regulation. She considers self-regulation as "a system process providing an adequate changeability, flexibility of the vital activity of the subject on each of its levels". The three-level model of self-regulation includes the following levels (Figure 1):

The level of self-regulation of mental states. Its aim is keeping an optimal level of mental activeness, which is necessary for performing the activity;

The operational level, providing conscious organization and correction of the subject's actions;

The motivational level, which allows to understand the motives of the person's activity and opens the opportunity to be a master and creator of the person's life (Nikolaeva, 1993).

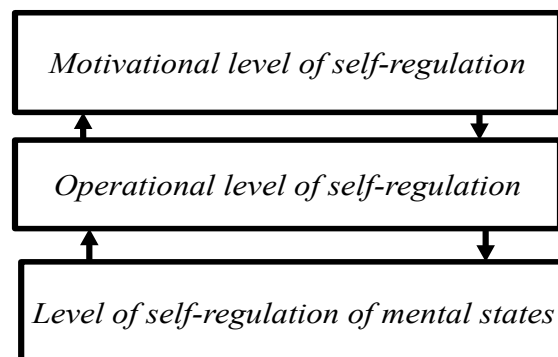

Figure 1. Three-level model of self-regulation.

According to Sultanova (2005), formation of the self-regulation systems begins during the prenatal period. A hazardous environment, high stress level of the expecting mothers, unjustified application of stimulation of birth activity and abdominal delivery can lead to injuries of sub-cortical structures, which are at that moment very sensitive to the harmful influences such as hypoxia, intoxication and other injuries (Sultanova, 2005). Sometimes the children undergoing light injuries of the central nervous system do not demonstrate pronounced neurological symptoms at the preschool age and the peculiarities of their behavior are easily explained by their individual traits. But, after the beginning of the school education the uncompensated defects of self-regulation development can prevent a child with intellect within the age norm from mastering learning activity and lead in

some cases to school maladjustment (Semenovich, 2002). Semenovich indicates that the “cerebral provision of the systems of self-regulation of an individual... is provided at the first place by the frontal structures of the brain” (Semenovich, 2002, p. 187).

In the first two steps of our research we tried to trace how the three levels of self-regulation interact with each other: which level is the leading one in a certain age and how the defects of the lower levels of self-regulation can be compensated spontaneously. We have started our study when the participants were 7-8 years as this is the age when the first term marks are obtained, and then made a follow-up in three-year period. Unfortunately, we did not have a chance to make a new follow-up when our participants were 17-18 years old and we had the opportunity to continue our research in their 21-22 years of age. At that moment, the Internet-related problems came into the focus of our research activity and we decided to include the diagnostics of problematic Internet behavior in the follow-up and to compare the results with the data of the first two stages.

The problem of pathological Internet use is one of the issues brought to our life by new technologies. Many researchers suppose the problematic use of Internet and a deficient self-regulation to be connected: in Billreux & van der Linden’s (2012) review we can find some of those approaches. But the most of the existing studies do not consider the aspects of self-regulation development; they focus on the situation here and now. Still, the predisposition to a non-chemical addiction is supposed to be formed in an earlier age and that justifies the importance of studying the connection between the self-regulation level and problems related to addiction to the Internet. Malygin et al. (2015b) have stated that the adolescents with the Internet-addictive behavior have the following characteristics from the neuropsychological point of view: they demonstrate a certain deficit of the stem and sub-cortical structures, which according to Semenovich (2002) can be marked as the deficit of involuntary self-regulation; also, the functions of their frontal lobes are underdeveloped, in other words, they have deficiency in voluntary self-regulation as well.

So, the comparison of the self-regulation characteristics defined in the neuropsychological research during the school years and the data of the same participants concerning their use of Internet obtained ten years later seemed to be a promising idea.

Thus, the current research aimed at establishing the connection between the self-regulation level in the age of 7-8 and 11-12 years and the characteristics of Internet pathological use in the age of 20-21 years.

2. MATERIALS AND METHODS

The research sample includes students of mass school in Moscow without severe somatic or mental diseases, related to three age groups:

First stage: 7-8 years old – 30 participants;

Second stage: 11-12 years old – 28 participants;

Third stage: 20-21 years old – 23 participants.

The major part of the original sample (83%) were from the 2nd form of the same school, 17% were recruited using the snowball sampling technique. The same people participated in the second and third stage of the research although their number slightly decreased as we lost connection with some of them.

According to the school results at the first two stages the participants are divided into two groups:

Successful students: good academic progress

Problem students: poor academic progress

The following research methods have been used at the first two stages: parents' structured interview; the Luria's neuropsychological battery of tests (Semenovich's adaptation) (Semenovich, 2002); methods for studying learning motivation according to the participants' age: Ginsburg's Technique of Studying Learning Motivation (Ovcharova, 1996) in the age of 7-8 years; in the age of 11-12 years Grebenyuk & Grebenyuk (2000) Scale of Learning Motivation has been applied.

The third stage includes Leontiev's Meaning of the Life Orientations Test (MLOT) (Leontiev, 2000) for studying the motivational level of self-regulation, Morosanova's Self-Regulation Profile Questionnaire (SRPQ) (Morosanova, 1998) for the operational level (further we use the index GLSR for the general level of self-regulation) and Chen Internet Addiction Scale (CIAS) in Malygin's adaptation (Malygin, 2011). The last instrument allows diagnosing the risk of Internet addictive behavior not just in the form of online computer games, but the addiction to the social media as well.

At each stage of the research, the sphere of self-regulation is considered from the point of view of the three-level model of self-regulation. The influence of the level of self-regulation of mental states (the first self-regulation level) and the motivational level (the third level) on the operational level of self-regulation (the second level) have been defined.

At the first two stages the comparison of the formal results of the learning activity with the degree of maturity of the first and the third levels has been carried out.

The standard method of the neuropsychological diagnostics allows estimating the level of self-regulation development. Firstly, such problems of operational level as praxis and gnosis are being diagnosed. At the same time, some non-specific characteristics can be defined. Such patho-phenomena as hyper- or hypotonus, synkineses; tics; plasticity or rigidity in the course of performing an action; attention fluctuations etc. represent the basal, unconscious level of self-regulation (Semenovich, 2002). That allows us evaluating the Index of Involuntary Self-Regulation (IISR). At the same time, whether a child is prone to simplifying the program; whether he or she follows the given instructions or impulsively starts performing the task; whether he or she is able to check the task performance and to correct it if needed – such facts can demonstrate the level of the voluntary self-regulation and this information is used for defining the Index of Voluntary Self-Regulation (IVSR) (Sedova, 2015). Further we refer to the results of the first stage as IISR1/IVSR1, whereas we use IISR2/IVSR2 for the second stage. Both indexes

have the inverse character: the lower is the index the higher is the corresponding self-regulation level.

In the follow-up, in the age of 20-21 we compare the results of studying the sphere of self-regulation (operational and motivational level) with indexes of the CIAS as well as the data of self-regulation level (SR-level) obtained at the first two stages.

We used the Spearman's rank correlation and Mann-Whitney U-Test for the statistical data processing.

3. RESULTS

3.1. The results of the first stage (age of 7-8 years)

The groups of successful and problem students have been compared by the indexes of voluntary and involuntary self-regulation (the IVSR and IISR). By using Mann-Whitney U-Test the statistically significant difference is obtained ($p \leq 0.001$). The distribution of the IVSR from a wider sample (Sedova, 2015) allows us marking out three levels of self-regulation development: high, medium and low. So, according to this data in the group of successful students three corresponded subgroups can be marked out.

There are students with good school progress having high and medium level of self-regulation. But the most interesting subgroup is the third one, where relatively good academic progress is combined with a low self-regulation level. The fact needed explanation, so we have included studying the parent-child interaction in the participants' families. The participants from this subgroup have the highest level of overprotection in the families compared with the other two subgroups. In the subgroup with a high IVSR all the participants have an adequate style of familial upbringing.

In the group of problem students there are only two subgroups: with a medium and low self-regulation level; there are no participants with a high self-regulation level in this group.

It should be mentioned that in the age of 7-8 years the majority of the samples have a high level of learning motivation, but it does not influence their school results: even if a child with a poor academic progress has a good motivation, the defects of the level of mental states self-regulation prevent him or her from achieving high results at school.

3.2. The results of the second stage (age of 11-12 years)

The results of the first follow-up show the improvement of the neuropsychological indexes which demonstrates functional development of the brain. The most pronounced results can be seen in children who has shown worse results at the first stage of research, so some defects of self-regulation have been compensated spontaneously. Another tendency which is clearly seen is a decay of learning motivation. In this age, we can observe the situation when the level of motivation influences the school results, i.e. operational level of self-regulation.

The best improvement we see in the participants whose parents have changed their style of upbringing from overprotection to the adequate style with balanced combination of rights and responsibilities.

As for the participants who have shown a paradoxical result: good school marks combined with a low level of self-regulation we can observe three outcomes. The first variant is seen when the parents change their way of treating the child and turn from the overprotection towards delegating the child some responsibilities. In this case even a shift from the low to a high level of self-regulation in the follow-up can be observed. The second situation supposes no change in the overprotection level: a child does not learn to control him or herself and the parent (or sometimes, grandparents) play the major part in the child's school activity. So, the school marks can remain good, and the self-regulation level is still low. The third variant is that the parents stop helping to the child with school tasks, but a low level of self-regulation prevents children from mastering learning activity and the school marks are getting considerably low in the follow-up, so the participants move from the group of successful students to the group of the problematic ones.

3.3. The results of the third stage (age of 20-21 years)

In the second follow-up, we do not use the neuropsychological methods as in this age they are not so informative in case we deal with normative development. So, we have studied the characteristics of operational and motivational level of self-regulation and have compared the results with the indexes, characterizing pathological use of Internet, regarding them as the problems of the first level of self-regulation.

In the second follow-up only 23 participants of the first sample have taken part. The first surprising result is that only five of them can be characterized as having a "minimal risk of Internet addictive behavior" according to the CIAS results. Three participants demonstrate the signs of Internet addiction. 62% of the participants demonstrate a tendency to forming addiction to the Internet. It means they have faced some problems connected with the pathological use of Internet: either compulsive or withdrawal symptoms or other difficulties. Paradoxically, 12 participants have a high level of self-regulation according to the Morosanova's Self-Regulation Profile Questionnaire. The distribution of the sample according to the index of addictive behavior is presented on the Figure 2.

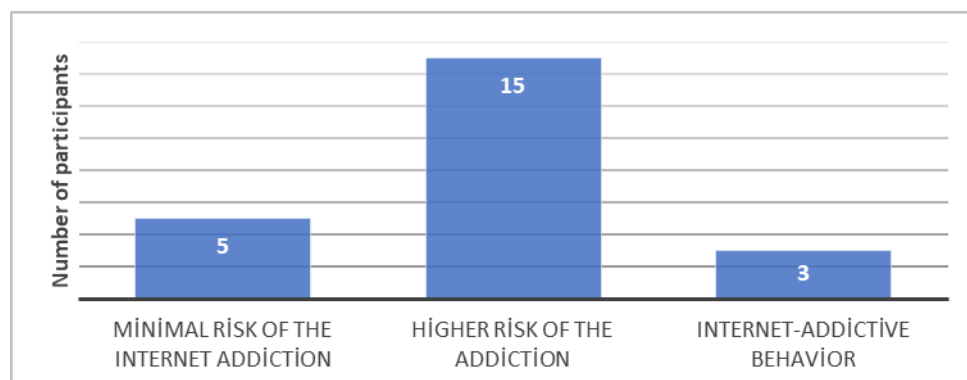

Figure 2. Distribution of the sample according to the CIAS indexes.

We have obtained the following statistically significant results. Mann-Whitney U-Test shows that there is a difference between indexes of CIAS in the groups with the medium and high GLSR indexes ($p \leq 0.05$): $U=6.60^*$; $p=0.013$. Then we have

analyzed the connections between different levels of self-regulation according to the three-level model. Coefficient of Spearman's rank correlation between the CIAS indexes and indexes of Life Values, obtained in the Leontiev's test MLOT is -0.425^* ; $p=0.043$. The statistically significant correlation between the second and the third level can be seen when we compare the level of self-regulation (high, medium or low) with the level of life values (also high, medium and low) ($p \leq 0.05$): $\rho=0.415^*$; $p=0.045$. We have found out that a statistically significant correlation between the indexes characterizing the first and the second level of self-regulation (indexes of the CIAS and GLSR) can be seen only for the high and medium level of GLSR ($p \leq 0.05$): Spearman's rank correlation coefficient is -0.477^* ; $p=0.033$; $N=20$.

Then we have compared the results of the first two stages with the characteristics obtained at the third stage. Table 1 shows the correlation coefficients between indexes of the CIAS and IISR/IVSR of the first and second stages. There are no statistically significant correlations.

Index	Spearman's coefficient of correlation	Significance
IISR1	.125	.569
IVSR1	-.068	.757
IISR2	-.120	.586
IVSR2	-.085	.700

Table 1. Correlation between indexes of CIAS and the results of the first two stages.

So, we would like to focus on the qualitative analysis. As for the three participants with a pronounced pattern of the Internet addictive behavior, one of them has shown a low level of self-regulation level combined with good school results, although at this stage she demonstrates a medium level of self-regulation. Another participant in two first stages demonstrates the medium self-regulation level combined with poor academic results. The third case is the most interesting one as the participant always had good school results. At the first stage she belongs to a subgroup with medium self-regulation level, and in the age of 11 she even shows a high level.

Three of the participants with the minimal risk of Internet addictive behavior according to CIAS and having a high GLSR-level according to the SRPQ (the most favorable situation), show a medium SR-level combined with good school results at the first stage. The fourth participant shows very good dynamics in self-regulation development: in 8 years, she shows a low SR-level combined with good academic results, then at the age of 12 she still has good academic progress and the SR-level is medium for her age, and at the age of 21 she has a high operational and motivational SR-level.

Thus, we can see that the participants with a higher SR-level have lower risk of Internet addictive behavior at the second follow-up. Further analysis of some cases

can be helpful to find a connection between self-regulation development and addictive behavior.

4. DISCUSSION

In the context of current research, we would like to refer to the following main conclusions of the two first stages:

Three levels of self-regulations are connected with each other. Both upward and downward connections can be traced.

In the age of 7-8 years the leading role in the self-regulation process belongs to the level of mental states. In the age of 11-12 years the motivational level of self-regulation dominates.

The style of familial upbringing influences the process of self-regulation development. Let us focus on the results of the latest stage of research. First of all, it should be mentioned that when we started our research about fifteen years ago, we could not foresee the scale of the problem of the Internet pathological use we are facing nowadays. That is why at that moment we did not focus on predicting the addictive behavior in future, but we were trying to establish some patterns in self-regulation development regarding the learning activity. In the second follow-up, we made an effort to interpret those data regarding the Internet-connected problems of our participants. On the one hand, it represented a restriction of the current research: we did not have enough data concerning the young people with a pronounced pattern of the Internet-addictive behavior.

The small size of the sample can also explain the fact that a statistically significant correlation between the CIAS indexes and GLSR can be traced in the groups with the high and medium general level of self-regulation, but not in the group with the low level.

On the other hand, the results can be considered alarming: 62% participants of the sample do have Internet-related problem although not reaching the level of the addiction. Alongside with four participants with a high SR-level with a minimal risk of Internet-addictive behavior, we have found out six participants who show a high GLSR-level according to the SRPQ test, but still have the problems with the Internet use. We can interpret it in two ways. Firstly, those facts characterize an unstable situation: for the moment, the Internet-related problems do not have a sufficient impact on the operational level of the self-regulation, but under the influence of some circumstances the situation can change and in that case the self-regulation level would also decrease. The second possible explanation is that those participants have a pronounced inclination for forming Internet-addictive behavior, but the high level of self-regulation prevents them from serious problems in this sphere. It is characteristic that three of those participants have a very slight difference with a critical value (1-2 points) and the other three have the indexes in the middle of the range characterizing a higher risk of Internet addiction. We can suppose that for the first three persons our first explanation suits better and the second one explains the situation with the other three participants.

Analyzing the research results from the point of view of the three-level model, we can say that the statistical data confirm the connection between the

motivational and operational level of self-regulation (significant correlation between index LV calculated in the MLOT and the GLSR from the SRPQ test) as well as the connection and of the operational level and the level of self-regulation of mental states (by comparing the results of the CIAS and SRPQ). We also found out correlation between the motivational level and the level of the self-regulation of mental states.

Those conclusions can be regarded as the experimental confirmation of the theoretical model of self-regulation. The implementation of the model can may involve designing intervention programs. Based on the discovered connections, we suppose that influencing the motivational and operational level of self-regulation can improve the situation with the Internet-related problems.

The connection between a low motivational level and the risk of Internet addiction corresponds to the results of the research of Malygin et al (2015b). It has been shown that the adolescents with the Internet addiction have some differences in the sphere of life values comparing with their peers. The more pronounced symptoms of the Internet addiction they have, the sharper sense of emptiness and lack of fullness of life they feel and the less satisfied with their lives they are (Malygin et al, 2015a).

We can also trace some effects of the familial upbringing style in the results of the longitudinal research. There are participants showing sufficient progress from the first to the third stage of research: they have a low self-regulation level at the first stage, then the medium level in the first follow-up and the high self-regulation level in the second follow-up. Here we find some factors in the perinatal period, which could have influenced the defects of the self-regulation in the beginning of our research. Some of those defects have been compensated to the first follow-up, and at the third stage those participants show the high level of self-regulation. In those cases, a balanced system of rights and responsibilities of the child has been demonstrated in the parents' interview. Studying the biographical details of the participants we can see that both of them now have a relatively high level of self-independence for their age.

The opposite situation is observed in the families of the participants who demonstrate the pattern of Internet-addictive behavior. Thus, two participants with negative dynamics of the self-regulation level from the first to the second follow-up is from the family with a high level of overprotection. Those data are in concordance to the results of research (Smirnova, 2013; Makarova, 2021), emphasizing the influence of the familial upbringing on Internet-addictive behavior.

The statistically significant difference in the general level of self-regulation (GLSR) and characteristics of pathological use of the Internet correspond to the results of the studies (LaRose et al, 2003), indicating the connection between self-regulation deficient and Internet-addictive behavior.

5. CONCLUSIONS

The research has been carried out in the framework of the three-level model of self-regulation and the obtained data confirm the connections between the levels of the model. We have found out that the participants with high indexes of the motivational level of self-regulation have higher indexes in the operational level as well, and hence, have less problems related to the pathological use of the Internet. So, we have confirmed the interconnections between different self-regulation levels on each stage of the research but we cannot yet establish a statistically significant connection between the results of the third stage with the results of the previous ones.

Based on the discovered connections, we suppose that influencing the motivational and operational level of self-regulation can improve the situation with the Internet-related problems. We presume that three-level model of self-regulation could be a methodological basis for designing programs of psychological interventions for dealing with pathological use of the Internet.

Thus, the connection between self-regulation development and forming the Internet-addictive behavior still leaves many open questions. One of them concerns the connection between the style of parent-child relationship and forming a pathological use of the Internet.

BIBLIOGRAPHY

- Billeux, J. & Van der Linden, M. (2012). Problematic use of the Internet and self-regulation: a review of the initial studies. *The Open Addiction Journal*. Volume 5, pp. 24-29. DOI: 10.2174/1874941001205010024.
- Grebenyuk, O.S. & Grebenyuk, T.B. (2000). *Foundations of pedagogy of individuality*. Kaliningradsky Universitet. ISBN 5-88874-169-8.
- LaRose, R., Lin, C.A. & Eastin, M.S. (2003). Unregulated Internet usage: Addiction, habit, or deficient self-regulation? *Media Psychology*. Volume 5 (3), pp. 225-253. Retrieved from https://doi.org/10.1207/S1532785XMEP0503_01
- Leontiev, D.A. (2000). *Test of the Meaning of Life Orientations*. 2nd Ed., Smysl. ISBN 5-89357-088-X.
- Makarova, T.V. (2021). On the connection of the parent-child relationship with the level of the Internet addiction of the adolescents. *Tribuna uchenogo*. Volume 1, pp. 700-703.
- Malygin, V.L. (2011). *Internet-addictive behavior. Criteria and methods of diagnostics*. MGMSU.
- Malygin, V.I., Merkurieva, Y.A. & Iskandirova, A.B. (2015a). Specific features of value orientations in adolescents with Internet addictive behavior. *Medical psychology in Russia*. Volume 4. Retrieved from http://mprj.ru/archiv_global/2015_4_33/nomer02.php
- Malygin, V.I., Merkurieva, Y.A. & Krasnov, I.O. (2015b). Neuropsychological characteristics as risk factors of Internet-addictive behavior in adolescents. *Medical psychology in Russia*. Volume 4. Retrieved from http://mprj.ru/archiv_global/2015_4_33/nomer02.php

- Morosanova, V.I. (1998). *Individual style of self-regulation: phenomenon, structure and functions in the voluntary activity of a person*. Nauka: Moscow, Russia. ISBN 5-02-013166-0.
- Nikolaeva, V.V. (1993). On the psychological nature of alexithimia. In *Human Corporeality: Interdisciplinary Research*; Nikolaeva, V.V.; Tischenko, P.D., Eds.; FO SSSR. pp. 80-94. ISBN 5-201-02902-7.
- Ovcharova, R.V. (1996). *Reference manual of school psychologist*. Prosvetschenie. ISBN 978-5-09-007270-0.
- Osnitskiy, A.K. (2010). *Psychological mechanisms of independency*. IG-SOTSIN: Moscow, Obninsk, Russia, 2010. ISBN 978-5-91070-053-0.
- Sedova, E.O. (2015). Correction of defects of developing self-regulation in younger schoolchildren. PhD Thesis. Moscow State University of Psychology and Education. 23.04.2015.
- Semenovich, A.V. (2002). *Neuropsychological diagnostics and correction in childhood*. Akademia: Moscow, Russia, 2002. ISBN 5-7695-0772-1.
- Smirnova, E.A. (2013). Features of family upbringing Internet-dependent adolescents. *Yaroslavl Pedagogical Bulletin*, Volume 1 (II), pp. 246-252.
- Sultanova, A.S. (2005). Development of child in prenatal period. In *Reading Book of Perinatal Psychology*; Vasina, A.N., Ed. URAO: Moscow, Russia, pp. 142-153. ISBN 5-204-00417-3.

Research Type: Review
Submission Date: August 7, 2022
Acceptance Date: December 5, 2022

REPRESENTATION OF PRESCRIPTIONS OF COMMUNICATIVE BEHAVIOR IN THE KYRGYZ LANGUAGE

Uulkan KAMBARALIEVA¹

Abstract

The article discusses the meanings of prescriptivity and the features of the functioning of lexical units with prescriptive semantics in the Kyrgyz language. Taking into account the analysis, it is established that units with a prescription in semantic content represent a prescription aimed at regulating the communicative behavior of an individual in accordance with the norms accepted in society. It is revealed that the functioning of such units, which are conceptual formulas of the behavior of the Kyrgyz people, occurs under the influence of various socio-cultural factors. The theoretical basis of the study was the works of the famous Russian scientist I. A. Sternin, which examines the norms of communicative behavior of representatives of different cultures. In the course of the analysis, it was found that the importance of prescriptivity in communicative behavior has a pronounced ethno-cultural specificity and, just as in ancient times, today they continue to perform a regulatory function, indicating to representatives of cultures how to carry out a communicative act in accordance with existing norms. Based on the verification results, it was revealed that the main content of historically formed lexicosemantic units with the meaning of prescriptivity exists in the consciousness of the people, but the units themselves do not always function in speech under the influence of a number of factors.

Keywords: communicative behavior, communicative rules, prescriptivity, paroemias, phraseological units.

¹ Prof. Dr., American University of Central Asia, Department of General Education . Bishkek, Kyrgyz Republic, kambaralieva_u@auca.kg

Вид Исследования: Обзорная статья
Дата Публикации: 7 Августа 2022 г.
Дата Принятия: 5 Декабря 2022 г.

РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ ПРЕСКРИПЦИЙ КОММУНИКАТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ В КЫРГЫЗСКОМ ЯЗЫКЕ

Уулкан КАМБАРАЛИЕВА¹

Аннотация

В статье рассматриваются значения прескриптивности и особенности функционирования лексических единиц с прескриптивной семантикой в кыргызском языке. С учетом анализа установлено, что единицы с прескрипцией в семантическом содержании представляют из себя предписание, нацеленное на регулирование коммуникативного поведения индивида в соответствии с принятыми в обществе нормами. Выявлено, что функционирование подобных единиц, являющихся концептуальными формулами поведения кыргызского народа, происходит под влиянием различных факторов социокультурного характера. Теоретической основой исследования стали труды известного российского ученого И. А. Стернина, в которых рассматриваются нормы коммуникативного поведения представителей разных культур. В процессе анализа установлено, что значение прескриптивности в коммуникативном поведении имеет ярко выраженную этнокультурную специфику и, так же, как в древние времена, в наши дни продолжает выполнять регулирующую функцию, указывая представителям культур, как следует осуществить коммуникативный акт в соответствии с существующими нормами. На основании результатов верификации было выявлено, что базовое содержание исторически сложившихся лексико-семантических единиц со значением прескриптивности бытует в сознании народа, но сами единицы под влиянием ряда факторов не всегда функционируют в речи.

Ключевые слова: коммуникативное поведение, коммуникативные правила, прескриптивность, паремии, фразеологические единицы.

1. ВВЕДЕНИЕ

Целью данной статьи является рассмотрение прескриптивной семантики лексических единиц, отражающих нормы и этнокультурную специфику коммуникативного поведения представителей кыргызской лингвокультуры.

На современном этапе развития общества одним из главных условий мирного сосуществования и расширения сфер деятельности стран, а также построения взаимоотношений между людьми, бесспорно является умение находить общий язык и осуществить результативную коммуникацию, которое наряду с владением языком и другими важными информацией требует глубоких знаний традиций и норм вербального и невербального общения. Овладение основами коммуникации способствует установлению крепких и гармоничных связей между странами, а

¹ Доктор филологических наук, профессор. Американский университет в Центральной Азии. г. Бишкек, Кыргызская Республика, kambaralieva_u@auca.kg

люди, усвоив контрастные особенности коммуникативного поведения представителей другой культуры, смогут выйти за рамки этноцентризма, согласно которому все «чужое», что не относится к «своей» культуре, представляется чем-то низким и нехорошим.

Исследование особенностей коммуникативного поведения представителей других народов имеет интегративный характер, поскольку накопленные таким образом знания и опыт обогащают в первую очередь самих изучающих, позволяя им успешно применить их во всех сферах человеческой деятельности и получить реальные результаты, поэтому «изучение, описание контрастных и эндемических черт (присущих только одной из изучаемых) коммуникативных культур становится особенно важным и актуальным» (Прохоров & Стернин, 2007, с. 9). На данном этапе анализ особенностей общения людей, изучение их специфических, общих и всеобщих черт – все это стало объектом актуальных и приоритетных исследований как теоретической, так и прикладной науки (Стернин & Камбаралиева 2018 б).

В русской лингвистической науке в разные годы создавались труды, посвященные проблемам вербальной и невербальной коммуникации, но свое терминологическое обозначение данное уникальное явление получило только в 1989 году в труде известного российского ученого И.А.Стернина как «коммуникативное поведение» (Стернин, 2008, с. 279). В последующие годы им были систематизированы и представлены все методы и весь инструментарий анализа и описания коммуникативного поведения, что позволило этому явлению стать самостоятельным научным направлением межкультурной коммуникации.

В кыргызском языкознании коммуникативное поведение как самостоятельный объект исследования ранее не подвергался анализу. Внимание кыргызских исследователей привлекали особенности речевого поведения представителей русской и кыргызской лингвокультур с позиции методики преподавания русского языка для кыргызских учащихся в качестве второго. Только с 2017 года на основе теории и практических методов исследования коммуникативного поведения, разработанных И.А. Стерниным, начали появляться работы, посвященные проблемам коммуникативного поведения. В 2021 году в г. Воронеж РФ вышла в свет монография «Русское и киргизское коммуникативное поведение», (Камбаралиева & Стернин, 2021), в которой впервые были отражены результаты первого исследования коммуникативного поведения тюркоязычного народа – кыргызов в контрастивном анализе с особенностями общения русского народа.

2. МАТЕРИАЛЫ И МЕТОДЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

Материалом для анализа послужили результаты экспериментов, анкетирования и интервьюирования, проведенных нами с 2014 по 2020 гг. В наших исследованиях в качестве респондентов выступили более 4000 представителей разных народов и национальностей из многих стран. Поскольку кыргызское коммуникативное поведение ранее не было подвергнуто анализу, все его явления и составляющие рассматривались по методике И.А. Стернина, являющейся универсальной для любых культур (Стернин, 2008, с.110).

По его трудам, к методологическим принципам анализа коммуникативного поведения в первую очередь относится принцип системности, по требованиям которого все релевантные коммуникативные признаки следует рассматривать

комплексно и упорядоченно, т.е. как систему; второй принцип контрастности требует рассматривать явления разных культур с учетом контрастных их черт, не ограничиваясь только констатацией их наличия или отсутствия, сравнивая по определенным алгоритмам моделей. В данном принципе следует обратить внимание на отсутствие национальной специфики, когда признаки коммуникативного поведения сравниваемых культур совпадают, и наоборот, когда подобные признаки наличествуют и носят в содержании какие-то отличия. Особые специфические явления коммуникации народов, определяемые при наличии у одной из культур и при отсутствии у другой, и наоборот, называются «эндемическими».

В исследованиях по коммуникативным поведениям в обязательном порядке следует учитывать принцип, требующий использовать при анализе нежесткий (ранжирующий) метаязык, поскольку в описании составляющих акта общения, как и в любом анализе, факт субъективности и относительности всегда присутствуют. В соответствии с данным принципом не является возможным использовать категоричные слова или «жесткие термины», поэтому в сопоставлении предпочтительнее выбрать такие единицы, как *больше, чаще, интенсивнее, чем*, и т.д.

Еще одним важным принципом анализа коммуникативного поведения является – разграничение и учет общественной нормы и общественной практики. В анализе следует учитывать норму, существующую в обществе и ее выполнение членами данного общества. При этом ее можно описать на рефлексивном уровне, когда представитель культуры владеет нормой и правилами поведения только на теоретическом уровне, или на бытийном уровне, что демонстрирует как теоретические их знания, так и активное практическое использование их членом общества в повседневной жизни. Часто члены общества, даже когда знают определенные нормы и правила поведения, не считают необходимостью им следовать. Такое отношение можно встретить почти во всех лингвокультурах, и причина его кроется, на наш взгляд, в индивидуально-психологических и социально-исторических условиях.

В анализе и описании коммуникативного поведения считается целесообразным опираться на модели, которые дают возможность более конкретно описать те или иные особенности общения. В трудах ученых разграничиваются три модели: ситуативная, аспектная и параметрическая (Стернин & Камбаралиева, 2018 а, с. 24). Из указанных видов моделей наиболее удобной в практическом отношении является ситуативная, поскольку она опирается непосредственно на практику межкультурных контактов и ее результаты могут быть также использованы в дидактических целях.

3. О СОДЕРЖАНИИ ПОНЯТИЙ «НОРМА» И «ПРЕСКРИПЦИЯ»

По данным словарей, термин «норма» (лат. norma – правило, образец) в общем значении передает такие смыслы, как: 1) узаконенное установление, признанный обязательным порядок, строй чего-нибудь; ... (Крысин, 2008, с. 483). Как видно из дефиниции, основные семы нормы - «узаконенный», «признанный». Следовательно, нормы традиционно разрабатываются в определенном обществе с целью предотвратить какие-либо нарушения в их выполнении и появляются под влиянием исторических, социальных, религиозных и индивидуально-

психологических причин. К выполнению норм обществом предъявляются обычно строго обязательные требования (Стернин, 2008, с. 120).

По мнению антропологов, в мире в целом различаются индивидуалистские и коллективистские культуры, которые дифференцируются по степени проявления отношений к нормам и правилам, принятым в обществе, в том числе и к предписаниям коммуникативного поведения. Следовательно, по наличию или отсутствию в обществе жестких требований и ограничений к выполнению правил и норм, можно выявить типы культур. Как они отмечают в своих трудах, два вида норм, а именно, норма правосудия и норма взаимности могут оказать сильное влияние на коммуникативное поведение членов общества (Хофстеде).

Норма правосудия состоит из двух правил: 1) правило справедливости, которое требует отдать взамен, возместить, если у кого-то взял что-то, и, нужно заслужить блага своим личным вкладом и другими делами; 2) правило равенства гласит, что все блага должны распределяться между людьми поровну, независимо от их вклада в общество и личных потребностей. По трудам антропологов, в индивидуалистских культурах декларируются права и обязанности каждого человека, а нормы справедливости служат его индивидуальным интересам. В коллективистских культурах во главу угла ставятся общественные интересы, правила равенства касаются интересов большинства (Хофстеде). Кыргызская культура, можно сказать, вобрала в себя черты культур многих народов, с которыми в силу различных социально-исторических условий кыргызский народ контактировал и имел общие территории и сферы деятельности. В трудах антропологов и историков, исследующих жизнь и быт кыргызского народа в разных эпохах, рассматривается динамика изменений составляющих кыргызской этнокультуры. Если раньше по всем параметрам и признакам, выделенным Хофстеде, кыргызскую культуру можно было охарактеризовать как явную коллективистскую культуру, то в данное время в ней выявляется много элементов индивидуалистской культуры. Учитывая сложившееся такое положение, кыргызскую культуру данного периода, на наш взгляд, правильнее было бы назвать как «коллективистскую с элементами индивидуалистической культуры».

В исследованиях по теории речевой деятельности рассматриваются содержания терминов «норма» и «нормативность» и уточнены сферы их употребления. Нормативность, как одна из аксиом теории общения, наряду с интенциональностью отражает своим содержанием цель, мотив и результативность. Она имеет отношение к правилам речевого поведения и предусматривает обязательный контроль за процессом и результатом акта общения (Леонтьев, 1997, с. 27). Итак, если норма коммуникативного поведения как исторически сложившийся свод общих принципов навязывает представителям той или иной культуры определенную модель поведения, разработанную в пределах отдельного сообщества, то нормативность отражает контроль за соответствием коммуникативного акта принятым правилам и результатом его осуществления.

Понятию прескрипции в источниках даются разные по содержанию определения. Например, по словарю иностранных слов: «Прескрипция — описание, содержащее определенные правила, регламентирующие употребление языковых единиц в речи. Прескриптивный — содержащий прескрипцию, предписывающий (Крысин, 2008, с. 567).

А по Большому энциклопедическому словарю русского языка, прескрипция — это «описание, содержащее определенные правила, нормы поведения» (БЭСРЯ. Электронный вариант). В философской энциклопедии суть прескрипции объясняется как «предписание, норма, высказывание, обязывающее, разрешающее или запрещающее что-то сделать и не являющееся истинным или ложным» (Философская энциклопедия. Электронный вариант).

Энциклопедия эпистемологии и философии науки прескрипцию объясняет как «предложения, выражающие некоторое предписание, команду или требование. К ним чаще всего относятся различные нормативные высказывания, которые определяют установленные обществом правила поведения и формулируются с помощью особых (обязывающих или запрещающих) категорий слов: «должен» - «не должен», «разрешено» - «запрещено» и др. (Энциклопедия... Электронный вариант).

В приведенных определениях признается то, что прескрипция – явление описательного характера, но если первое определение относит ее только к речевой деятельности, то во второй дефиниции, взятой из словаря русского языка, границы прескрипции намного расширяются, к ее составляющим относят и правила, и нормы коммуникативного поведения. Следовательно, понятия «норма» и «прескрипция» в словарных статьях не различаются, а исследователи обходят вопрос об их дифференциации, рассматривая их в совокупности, как одно явление.

Основываясь на результаты анализа, можем предположить, что термин «норма» больше относится к статическому понятию, в нем находит отражение свод традиционных правил, принятый как законы общества, отклонение от которых вызывает негативную реакцию всего народа. Прескрипция же в лингвистическом значении рассматривается как предписание, описывающее регламентированное действие. В употреблении этого понятия можно выявить семы «предложение», «рекомендация» и данное понятие, как показывают результаты экспериментов, имеет динамический характер.

4. ЭКСПЛИКАЦИЯ ПРЕСКРИПЦИЙ КОММУНИКАТИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ КЫРГЫЗОВ В ПАРЕМИЯХ

Как известно, в паремическом богатстве языка наиболее ярко отражаются ментальность народа и коммуникативно значимые фрагменты концептуальной картины мира (Стернин & Камбаралиева, 2017, с. 158). Паремии по определению словарей - это краткое народное изречение с назидательным содержанием, народный афоризм (Ожегов, 1986; Жеребило, 2010), в которых также переданы прескрипции, служащие для регулирования поведения, а также информации дидактического характера. Термин «паремии» многими исследователями понимается широко и к ним относят «афоризмы, веллеризмы, девизы, короткие загадки, приметы, максимы, поговорки и пословицы и другие изречения, предназначенные для краткого образного выражения традиционных ценностей и взглядов, основанных на жизненном опыте группы, народа» (Воробьев, 1999, с. 96).

В данной статье рассматриваются некоторые из множества собранных единиц, имеющих отношение к прескрипции коммуникативного поведения. Прескрипции касаются как речевой деятельности, так и взаимодействий людей в обществе, и, как было отмечено выше, их следует рассматривать как динамические проявления нормы, поэтому для наиболее точной их характеристики необходимо

использовать понятие «деонтические нормы», введенное ученым В.И. Карасиком (Карасик, 2004).

По данным словарей, термин «деонтические нормы» начали использовать еще со времен Аристотеля, как попытка объединить такие понятия, как «долг» и «логика», т.е. нормативная логика или логика норм (Словарь терминов логики). В языковедческих изысканиях этот термин используется для отражения ценностного аспекта языковой личности, связанного с оценками и деонтическими нормами (Карасик, 2004). Эти нормы охватывают специфические правила, которые касаются морально-этических, правовых и социальных принципов одного отдельно взятого народа, и по мнению указанного ученого, делятся на восемь видов.

Приведем эту классификацию норм с паремическими единицами из кыргызского языка: 1) нормы взаимодействия (*киши – киши менен киши (досл.: человек только с человеком человек)*) (Кыргыз макал-ылакап, учкул сөздөрү, 2005), т.е. в процессе коммуникации адресат и адресант в зависимости от интенций могут меняться ролями, поэтому только взаимодействие, основанное на взаимоуважении, дает возможность достичь коммуникативной цели; 2) нормы жизнеобеспечения, которые, на наш взгляд, связаны с типами культур (*коллективистский тип культуры – эл менен болсоң бийиксиң, элден чыксаң кийиксиң (слова заманиста Арстанбека, ставшие пословицей), т.е. если ты с народом, то ты велик, а если ты отделился от народа, то ты невежа*); 3) нормы контакта, которые касаются всех сфер деятельности и призывающие везде быть честным и вежливым (*жакшы болсоң, жатык бол (Кыргыз макал-ылакап, учкул сөздөрү, 2005), досл.: если ты хорош, то будь вежлив (воспитанным)*); 4) нормы ответственности (*бирдики – миңге, миңдики – түмөнгө (Кыргыз макал-ылакап, учкул сөздөрү, 2005), т.е. то, что сделал один, повлияет на тысячу, а тысячи – на десять тысяч*), призывающие быть ответственным за всех в обществе и за свои действия; 5) нормы контроля, требующие следить за речью и действиями: а) контроль за речью: *бутунан жыгылган турат, оозунан жаңылган турбайт (Кыргыз макал-ылакап, учкул сөздөрү, 2005), т.е. кто споткнулся, тот встанет, а кто ошибся речью – не встанет*; б) контроль за действиями: *өзүң кылган иш – өз башыңа муш (Кыргыз макал-ылакап, учкул сөздөрү, 2005), т.е. то, что сделал сам, на свою же голову бедой обрушивается*); 6) нормы реализма (*кандай салам айтсаң, ошондой алик алат (Кыргыз макал-ылакап, учкул сөздөрү, 2005), т.е. каков привет, таков ответ*); 7) нормы безопасности (*унчукпаган – үйдөй балээден кутулуптур (Кыргыз макал-ылакап, учкул сөздөрү, 2005), т.е. кто молчал, тот избежал большой беды*); 8) нормы благоразумия (*оң колуңдун ачуусун сол колуң менен бас (Кыргыз макал-ылакап, учкул сөздөрү, 2005), т.е. гнев правой руки погаси левой*).

В деонтических нормах по экспликации отношения говорящего к содержанию высказываемого можно выявить жесткие и мягкие прескрипции: 1) запреты (как нельзя себя вести); 2) жесткие предписания (как в обязательном порядке следует себя вести); 3) мягкие ограничения (так вести себя нежелательно, но позволительно); 4) мягкие отклонения (так вести себя допустимо, но необязательно) (Карасик, 2011, с. 218).

Как свидетельствует собранный материал, между указанными жесткими и мягкими прескрипциями не существует однозначной четкой границы, поскольку старые требования социума могут измениться, а новые нормы формируются в ходе

различных процессов в обществе (Камбаралиева & Даба, 2018, с. 190). Указанные запреты в кыргызском языке передаются в форме пословиц и поговорок, фразеологических единиц, выражений в императивной форме, в форме афоризмов с имплицитным значением. Например, пословицы со значением запрета: 1) *көрбөйт деп ууру кылба, укпайт деп ушак айтпа* (Кыргыз макал-ылакап, учкул сөздөрү, 2005), (*здесь: не совершай воровства, надеясь, что не увидят, не сплетничай, думая, что не услышат*), и др.; 2) с жесткой прескрипцией: *атаңдан мурда ашка озунба*, что означает запрет действовать раньше старших, и др.; 3) мягкие ограничения можно встретить в таких наставлениях с имплицитным значением, как: *чөптү кордосоң көзгө зыян* (интернет ресурс), т.е. не придавая значения чему-то, получишь большой урон/ вред, и др.; 4) допустимые, но необязательные действия в кыргызском языке описываются в таких единицах дидактического значения: *ата-эненин тилдегени – баласын бил дегени* (Кыргыз макал-ылакап, учкул сөздөрү, 2005), т.е. если родители ругают, то значит хотят, чтобы ребенок вырос знающим, следовательно, можно и не обижаться на них, да и родителям можно обойтись без лишних слов. Или: *атанын айтканы – аш, эненин айтканы – эм* (интернет ресурс), т.е. дословно: то, что говорит отец – еда, то, что говорит мать – лекарство. В культуре кыргызов одним из действенных методов воспитания с древних времен до наших дней считается иносказание, намек, т.к. умный человек, по их мнению, не нуждается в открытом наставлении, ему достаточно дать направление. Например, в одной из кыргызских пословиц говорится о том, что старшие говорят завуалированно, а молодые должны сделать вывод для себя: *керегем сага айтам – келиним сен ук, уугум сага айтам – уулум сен ук* (Кирг. - рус. словарь, 1985. 1, с. 377), (дословно: стены юрты, вам говорю, а слушай, моя невестка, жерди юрты, вам говорю, слушай, мой сын).

Максимы, которые по мнению исследователей должны относиться к паремиям, имеют отношение к организации речевой деятельности. Принципы их осуществления, известные под названием «принципы организации речевой деятельности» или «принципы кооперации (сотрудничества)» были разработаны Г.П. Грайсом (Грайс, 1985, с. 218), и дополнены Дж. Личем важными максимами вежливости. Принципы Грайса представляют собой совокупность постулатов, состоящих из четырех прескрипций (Грайс, 1985, с. 230): 1) постулат *количества* гласит, что: а) в речи должно быть не меньше информации, чем нужно; б) и, наоборот, не больше, чем необходимо. В кыргызском языке указанные прескрипции отражены в таких пословицах, как: *айтар кептин жери бар, жери менен чени бар* (интернет ресурс), т.е. надо знать, где нужно говорить и сколько; *життин узуну, кептин кыскасы жакшы* (Кыргыз макал-ылакап, учкул сөздөрү, 2005), хороши длинная веревка и короткая речь, и др. 2). Второй постулат *качества* требует, чтобы: а) в речи не было ложной информации; б) не говорили того, для чего нет оснований. По данному постулату обнаружены пословицы: *жалган сөз жалаага жанашат* (интернет ресурс), т.е. лживое слово как клевета, др. 3). По третьему постулату *отношения* или *релевантности* говорящие обязаны разговаривать только в рамках одной темы. Прескрипции по значению данного постулата выражены несколькими фразеологическими единицами: *ойду-тоону сүйлөбөө; бир Асанды, бир казанды айтпоо* (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү, 2015), т.е. не ходить вокруг да около, не перескакивать с одной темы на другую, и др., а также одной пословицей: *ойноктогон көз жаман, ойдологон сөз жаман* (интернет ресурс), т.е. бегающие глаза и беспредметная речь –

предвестники плохого; 4) четвертый постулат *способа* призывает: а) не использовать непонятные выражения; б) избегать неоднозначности; в) не быть многословным; г) быть собранным и организованным.

Данные прескрипции эксплицируются в таких пословицах кыргызского языка, как: *чаргыткан сөз – чатактын башы* (интернет ресурс), т.е. непонятная речь может стать началом ссоры; *сууну көп кечсе, чалчык болот, сөздү көп сүйлөсө, тантык болот* (Кыргыз макал-ылакап, учкул сөздөрү, 2005), (здесь - если много раз переходить реку, то она превратится в грязь, если слишком много говорить, то можно ошибиться и лишиться авторитета, и т.п.). Некоторые фразеологические единицы обращают внимание на правильную организацию речи и коммуникативного акта: *алды-артын карап сүйлөө* (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү, 2015) - (*говорить осторожно, учитывая все элементы общения*), *тилин тишине катуу* (Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү, 2015) - (*буквально: спрятать язык за зубами, т.е. не говорить много, а больше слушать*), и т.д.

На основе проведенного анализа можно заключить, что прескрипции по осуществлению требований норм и принципов коммуникативного поведения народа, наиболее образно и ярко передается в пословицах и выражениях.

5. ВЫВОДЫ

Исследование показало, что коммуникативное поведение каждого народа имеет специфическую, присущую только ему основу, поэтому целесообразно рассматривать его в рамках только данной этнокультуры. Лексические единицы, которые имеют в своем содержании прескрипцию, представляют собой предписание, регулирующее коммуникативное поведение членов общества в соответствии с принятыми нормами.

Как было выявлено по результатам анализа, рассмотренные в статье нормы и постулаты являются универсальными для любого народа и выполняют соотносимые с нормами коммуникативного поведения информативную, коммуникативную, регулятивную функции. Большинство выявленных прескриптивных лексических единиц выражает семантику регулирования поведения всех членов общества, как знакомых, так и незнакомых, поэтому в кыргызской культуре наиболее часто употребляемой их функцией является регулятивная.

В содержании словосочетаний и слов, паремий и фразеологических единиц можно выявить когнитивный и прагматический планы, которые отражают познавательную деятельность субъекта и деятельность, эксплицирующую отношение субъекта к окружающему миру. Сентенциозное содержание таких единиц соотносится с постулатами Грайса, широко применяемыми в мире в качестве главных принципов успешной коммуникации.

Метод верификации рекуррентности прескриптивных единиц выявил, что значения предписаний и норм коммуникативного поведения бытуют в сознании представителей кыргызской лингвокультуры, но по разным факторам они не функционируют в виде оформленных единиц языка. К причинам такого положения могут быть отнесены: социальные изменения в жизни людей и общества в целом, языковая ситуация в стране и влияние чужой культуры на образ жизни кыргызов.

В коммуникативных актах представителей кыргызской культуры можно заметить очень сильное влияние общественного мнения, поэтому из-за боязни не соответствовать требованиям общества, кыргызы в коммуникативном поведении часто выполняют функцию «социальной маски».

ЛИТЕРАТУРА

- Большой энциклопедический словарь русского языка (БЭСРЯ). Доступ: [URL: http://slovoonline.ru/slovar_ctc/]. (Дата обращения: 17.07.2022).
- Воробьев, В. В. (1999). О статусе лингвокультурологии. *Материалы IX Конгресса МАПРЯЛ (Братислава 1999). Доклады и сообщения российских ученых.* 96–117.
- Грайс, Г.П. (1985). Логика и речевое общение. *Новое в зарубежной лингвистике.* Прогресс, (XVI), 217 – 237.
- Деонтическая логика. Доступ: [<https://iphlib.ru/greenstone3/library/collection/>]. (Дата обращения: 17. 07.2022).
- Жапаров, Ш., Конкобаев, К. & Осмонова, Ж. (2015). *Кыргыз тилинин фразеологиялык сөздүгү.* Имак офсет. 800. ISBN 978-9-967.125.315.
- Жеребило, Т.В. (2010). *Словарь лингвистических терминов.* ООО Пилигрим. 486. ISBN 978-5-98993-133-0.
- Ибрагимов, М. (2005). *Кыргыз макал-ылакап, учкул сөздөрү.* Кара-Балта, 500.
- Камбаралиева, У.Д. & Даба, Э. (2018). Деонтические нормы коммуникативного поведения в концепте «конок» («гость») киргизского народа. *Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований*, (11-2), 373-377. Доступ: [<https://applied-research.ru/ru/article/view?id=12508>]. Doi: 10.17513/mjprfi.12508. (Дата обращения: 17.07.2022).
- Камбаралиева, У.Д. & Стернин, И.А. (2021) *Русское и киргизское коммуникативное поведение.* РИТМ. 315. Доступ: [URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=46498749>]. (Дата обращения: 17.07. 2022). ISBN 978-5-6046750-2-1.
- Карасик, В.И. (2002). *Языковой круг: личность, концепты, дискурс.* Перемена. 477. ISBN 5–88234–552–2.
- Карасик, В.И. (2011). Дискурсивная специфика коммуникативной нормы. *Слово в языке и тексте: сб. ст. к 85-летию со дня рождения С.П. Лопушанской.* Под общ. ред. О.А. Горбань, Е.М. Шептухиной. Волгоград. науч. изд-во. 218– 226.
- Киргизско-русский словарь. (1985). Сост. К.К. Юдахин. Главная редакция Киргизской Советской Энциклопедии. Кн.1. А-К. 504. Кн. 2. Л-Я. 480.
- Крысин, Л.П. (2008). *Иллюстрированный толковый словарь иностранных слов.* Эксмо. 864. ISBN 978-5-699-23645-9; ISBN 978-5-699-26858-0.
- Леонтьев, А.А. (1997). *Психология общения.* Смысл. 365. ISBN 5-89357-009-Х.
- Ожегов, С.И. (1986). *Словарь русского языка.* Русский язык. 797.
- Прохоров, Ю. Е. & Стернин, И.А. (2007). *Русские: коммуникативное поведение.* Флинта Наука. 328. ISBN 978-5-89349-812-7; ISBN 978-5-02-033390-5.
- Словарь терминов логики. Доступ: [URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/logic/68>]. (Дата обращения: 17.07.2022).

- Стернин, И.А. (2008). *Теоретические и прикладные проблемы языкознания. Избранные работы.* Науч. ред. З. Д. Попова. Истоки. 596. ISBN 978-5-88242-623-0.
- Стернин, И.А. & Камбаралиева, У.Д. (2017). Особенности коммуникативного поведения русских и кыргызов (на примере паремий). *Вестник КРСУ им. Б. Ельцина.* (17) 9. 156-161.
- Стернин, И.А. & Камбаралиева, У.Д. (2018 а). Теоретические проблемы описания коммуникативного поведения. *Коммуникативные исследования.* 2 (16). Омск ГУ. 20-37. DOI 10.25513/2413-6182.2018.2.20-34.
- Стернин, И.А. & Камбаралиева, У.Д. (2018 б). Коммуникативное поведение как аспект обучения русскому языку как иностранному (русские и киргизы). *Проблемы преподавания филологических дисциплин иностранным учащимся: Сборник материалов V Международной научно-методической конференции.* Научная книга. 375-384.
- Философская энциклопедия. Доступ: [URL: <http://www.terminy.info/philosophy/philosophical-encyclopedia/preskripciya>]. (Дата обращения: 17.07.2022).
- Хофстеде, Г. Типология культурных измерений. Доступ: [URL: http://inco.vsu.ru/UserFiles/EHEPRS/topic6.2_en.pdf]. (Дата обращения: 17.07.2022).
- Энциклопедия эпистемологии и философии науки. Доступ: [URL: https://epistemology_of_science.academic.ru/623/623/прескрипция]. (Дата обращения: 17.07.2022).

REFERENCES

- Bol'shoj enciklopedicheskiy slovar' russkogo yazyka (BESRYA). Retrieved from: [URL: http://slovonline.ru/slovar_ctc/]. (Data: 17.07.2022).
- Deonticheskaya logika. Retrieved from: [URL: <https://iphlib.ru/greenstone3/library/collection/>]. (Data: 17. 07.2022).
- Enciklopediya epistemologii i filosofii nauki. Retrieved from: [URL: https://epistemology_of_science.academic.ru/623/623/preskripciya]. (Data: 17.07.2022).
- Filosofskaya enciklopediya. Retrieved from: [URL: <http://www.terminy.info/philosophy/philosophical-encyclopedia/preskripciya>]. (Data: 17.07.2022).
- Grice, H.P. (1985). Logika i rechevoe obshchenie. *Novoe v zarubezhnoj lingvistike.* Progress, (XVI), 217 – 237.
- Hofstede, G. *Tipologiya kul'turnyh izmerenij.* Retrieved from: [URL: http://inco.vsu.ru/UserFiles/EHEPRS/topic6.2_en.pdf]. (Data: 17.07.2022).
- Ibragimov, M. (2005). *Kyrgyz makal-ylakap, uchkul sozdoru.* Kara-Balta, 500.
- Kambaraliev, U.D. & Daba, E. (2018). Deonticheskie normy kommunikativnogo povedeniya v koncepte «konok» («gost'») kirgizskogo naroda. *Mezhdunarodnyj zhurnal prikladnyh i fundamental'nyh issledovanij,* (11-2), 373-377. Retrieved from: [https://applied-research.ru/ru/article/view?id=12508]. Doi: 10.17513/mjphi.12508. (Data: 17.07.2022).
- Kambaraliev, U.D. & Sternin, I.A. (2021) Russkoe i kirgizskoe kommunikativnoe povedenie. RITM. 315. Retrieved from: [URL:

- <https://elibrary.ru/item.asp?id=46498749>]. (Data: 17.07. 2022). ISBN 978-5-6046750-2-1.
- Karasik, V.I. (2002). *Yazykovej krug: lichnost', koncepty, diskurs*. Peremena. 477. ISBN 5-88234-552-2.
- Karasik, V.I. (2011). Diskursivnaya specifika kommunikativnoj normy. *Slovo v yazyke i tekste: sb. st. k 85-letiyu so dnya rozhdeniya S.P. Lopushanskoj*. Pod obshch. red. O.A. Gorban', E.M. Sheptuhinoj. Volgograd. nauch. izd-vo. 218- 226.
- Kirgizsko-russkij slovar'. (1985). Sost. K.K. Yudahin. Glavnaya redakciya Kirgizskoj Sovetskoj Enciklopedii. Kn.1. A-K. 504. Kn. 2. L-YA. 480.
- Krysin, L.P. (2008). *Illyustrirovannyj tolkovyj slovar' inostrannyh slov*. Eksmo. 864. ISBN 978-5-699-23645-9; ISBN 978-5-699-26858-0.
- Leont'ev, A.A. (1997). *Psihologiya obshcheniya*. Smysl. 365. ISBN 5-89357-009-H
- Ozhegov, S.I. (1986). *Slovar' russkogo yazyka*. Russkij yazyk. 797.
- Prohorov, YU. E. & Sternin, I.A. (2007). *Russkie: kommunikativnoe povedenie*. Flinta Nauka. 328. ISBN 978-5-89349-812-7; ISBN 978-5-02-033390-5.
- Slovar' terminov logiki. Retrieved from: [URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/logic/68>]. (Data: 17.07.2022).
- Sternin, I.A. & Kambaralieva, U.D. (2017). Osobennosti kommunikativnogo povedeniya russkikh i kyrgyzov (na primere paremij). *Vestnik KRSU im. B. El'cina*. (17) 9. 156-161.
- Sternin, I.A. & Kambaralieva, U.D. (2018 a). Teoreticheskie problemy opisaniya kommunikativnogo povedeniya. *Kommunikativnye issledovaniya*. 2 (16). Omsk GU. 20-37. DOI 10.25513/2413-6182.2018.2.20-34.
- Sternin, I.A. & Kambaralieva, U.D. (2018 b). Kommunikativnoe povedenie kak aspekt obucheniya russkomu yazyku kak inostrannomu (russkie i kirgizy). *Problemy prepodavaniya filologicheskikh disciplin inostrannym uchashchimsya: Sbornik materialov V Mezhdunarodnoj nauchno-metodicheskoy konferencii*. Nauchnaya kniga. 375-384.
- Sternin, I.A. (2008). *Teoreticheskie i prikladnye problemy yazykoznanija. Izbrannye raboty*. Nauchnyj red. Z. D. Popova. Istoki. 596. ISBN 978-5-88242-623-0.
- Vorob'ev, V. V. (1999). O statuse lingvokul'turologii. *Materialy IX Kongressa MAPRYAL (Bratislava 1999). Doklady i soobshcheniya rossijskikh uchenyh*. 96-117.
- Zhaparov, SH., Konkobaev, K. & Osmonova, Zh. (2015). *Kyrgyz tilinin frazeologiyalyk sozdugu*. Imak ofset. 800. ISBN 978-9-967.125.315.
- Zherebilo, T.V. (2010). *Slovar' lingvisticheskikh terminov*. OOO Piligrim. 486. ISBN 978-5-98993-133-0.

Research Type: Research Article
Submission Date: October 4, 2022
Acceptance Date: December 12, 2022

DOUBLES WITH REPEATS AND CONNECTIONS IN THE ÂSHIK KURBÂNÎ EPIC¹

Sevinç AHUNDOVA²

Abstract

Types of epics, which are part of an oral tradition, contain many reduplications. It is seen that there are plenty of reduplications in the epic known in Azerbaijan and Anatolia called "Kurbânî".

In our study, the term reduplications, which is seen not only in Turkish but also in all world languages and frequently used in daily speech, has been examined, and the reduplications made with verbs and conjunctions in the Epic of Âşık Kurbânî are discussed. While dealing with reduplications, the subject of reduplications in grammar studies of Azerbaijan Turkish and Turkey Turkish has been tried to be compared. In this study, the differences and similarities between the two dialects about the term "reduplications" were investigated and determined. In addition, reduplications with the same verb repetitions and different verbs were identified and classified. In the same way, reduplications made with conjunctions are classified among themselves. Arabic and Persian reduplications used especially in reduplications with conjunctions were also classified.

Inter-dialectal language, text comparison and similar studies develop new research areas.

Keywords: Âşık Kurbânî, Reduplications, Repetitions, Turkey Turkish, Azerbaijan Turkish

¹ This study was produced from the master's thesis named "An Azeri Epic Qurbani (Introduction-Text-Translation-Index)" written by us. Ahundova, Sevinç, "An Azeri Epic Sacrifice (Introduction-Text-Translation-Index)", Unpublished Master's Thesis, Marmara University, Institute of Turkic Studies, Istanbul, 2001

² Dr., New Turkish Language, sevincahundova@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9540-1517

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Başvuru: 4 Ekim 2022
Kabul: 12 Aralık 2022

ÂŞIK KURBÂNÎ DESTANINDAKİ FİİL TEKRARLARIYLA, BAĞLAÇLARLA OLUŞAN İKİLEMELER¹

Sevinç AHUNDOVA²

Öz

Bir sözlü geleneğin parçası olan destan türleri bünyelerinde ikilemeleri çokça barındırmaktadırlar. Azerbaycan'da ve Anadolu'da bilinen "Kurbânî" isimli destanda da ikilemelerin bolca bulunduğu görülmektedir.

Çalışmamızda sadece Türkçede değil bütün dünya dillerinde görülen ve günlük konuşmada sıkça yer verilen ikilemeler terimi incelenmiş, Âşık Kurbânî Destanı'ndaki fillerle, bağlaçlarla yapılmış olan ikilemeler ele alınmıştır. İkilemeler ele alınırken Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesinin gramer çalışmalarındaki ikilemeler konusu karşılaştırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada iki lehçe arasındaki "ikilemeler" terimi konusundaki farklılıklar ve benzerlikler araştırılmış, tespit edilmiştir. Ayrıca, aynı fiil tekrarlarıyla, farklı fiillerle yapılan ikilemeler tespit edilerek sınıflandırılmıştır. Aynı şekilde bağlaçlarla yapılmış olan ikilemeler de kendi aralarında tasnif edilmiştir. Özellikle bağlaçlarla yapılan ikilemelerde kullanılan Arapça ve Farsça ikilemeler de sınıflandırılmaya tabi tutulmuştur.

Lehçeler arası dil, metin karşılaştırması ve bunun gibi çalışmalar beraberinde yeni araştırma alanları geliştirmektedir.

Anahtar Kelimeler: Âşık Kurbânî, İkilemeler, Tekrarlar, Türkiye Türkçesi, Azerbaycan Türkçesi

1. GİRİŞ

Türkçenin zengin edebi geleneği, söz sanatı onu farklı dönemleriyle farklı açılardan ele almaya sevk etmektedir. Derin ve zengin köklere sahip olan Türkçenin tarihî dönemlere ait olan metinler incelenirken konu bakımından da geniş yelpazeye sahip oluşu dikkat çekmiş ve dikkat çekmeye de devam etmektedir. Ayrıca dönemlere ait dil özelliklerini barındırmaları yönünden bu metinler bize farklı dönem dil özellikleri açısından değerlendirme imkânı sunmaktadır.

Eski Türkçe dönemi, Karahanlı Türkçesi dönemi, Eski Anadolu Türkçesi dönemi, Osmanlı dönemi ve Türkçenin diğer tarihi ve çağdaş Türk lehçelerine ait dönem eserleri

¹ Bu çalışma tarafımızdan yapılmış olan "Bir Azerî Destanı Kurbânî (Giriş-Metin-Tercüme-Dizin)" isimli yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Ahundova, Sevinç, "Bir Azerî Destanı Kurbânî (Giriş-Metin-Tercüme-Dizin)", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2001

² Dr., Yeni Türk Dili, sevincahundova@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9540-1517

hem edebi, hem folklor hem dil yönüyle ele alınmış ve günümüzde de farklı perspektiflerden yola çıkılarak çalışmalar yapılmaktadır.

Çalışmamızda ele alacağımız konu, Türk lehçeleri arasında yer alan Azerbaycan Türkçesine ait bir metinde geçen fiillerle, bağlaçlarla kurulan ikilemeler üzerinedir.

2. ÂŞIK KURBÂNÎ DESTANI

Sözlü edebiyat geleneği bütün dünya edebiyatında çok mühim bir yere sahiptir. Aslında bu edebi türün konu bakımından birbirleri ile benzerlik addettikleri de bilinmektedir. Bu benzerlikler farklı kültürlerde, farklı kimliklerle, farklı epizotlarla dilden dile aktarılmıştır. Türk destanları da dünya literatüründe zengin söz varlığıyla önemli yere sahiptir. Türkçenin tarihi ve çağdaş lehçeler alanındaki çalışmalara baktığımızda hem edebi, hem folklor, hem de dil açısından araştırmaların var olduğunu görmekteyiz. Destanlar dil yönünden zengin olup günümüzde halk arasında da yaşatılmaktadır. Bünyesinde çokça ikileme, deyim, birleşik fiil vb dil özellikleri barındıran zengin söz hazinesi, sözlü gelenek ürünü ve birçok varyantı olan destanlardan biri de Âşık Kurbânî Destanıdır.

Azerbaycan âşıklarından Âşık Kurbânî'nin hayatı da, eserleri de geçmişten günümüze dilden dile, ağızdan ağıza yazıya dökülerek çeşitli varyant ve versiyonlarla destanlaşmıştır. Nice düğünlerde, halk meclislerinde şiirleri âşıklar tarafından günümüzde de sazla sözle yaşatılmaktadır. Kendine özgü sade ve ustaca bir dil sergileyen Âşık Kurbânî, pek çok çalışmaya edebi yönüyle konu olmuştur.

Âşık Kurbânî, diğer adıyla Dirili Kurbânî, Azerbaycan'da aynı zamanda Anadolu'da da bilinen bir âşıktır. Kurbânî zengin şiir repertuarına sahip bir âşık şairdir. Âşık Kurbânî Destanının birçok varyantı bulunmakla beraber bu varyantlarda ana temanın aşk olduğunu görmekteyiz. Esas olarak üç ana -Gence, Diri, Zengan- varyantları bilinmektedir. Destanın konusu aşk olmakla birlikte dönemin çarpıklıkları da, Kurbânî'ye yapılan haksızlıklar da ustaca dile getirilmektedir. Aslında Kurbânî'nin özel ilahi bir yeteneğe sahip olması da, destanda gözden kaçmamakta ve bu husus destanda vurgulanmaktadır. Bu yönüyle Kurbânî destanda "**hak âşığı**" sıfatıyla bilinmektedir.

"-Dədə, mən heç zad eləyə bilmədim. O **haqq aşığıdır**, hər nə fənd qurursan bilir. İndi özün nə eləyirsən eylə." (Ahundova, 2001:735) cümlesiyle bu husus yerini bulmaktadır. Şunu da belirtelim ki, "**haqq aşığı**" (**hak âşığı**) tabiri üzerinde çalışmış olduğumuz varyantta 18 kez geçmektedir.

Destanın konusu bir anne ve babanın çocuk hasretiyle başlar ve ilerleyen zamanlarda bu anne babanın dualarla, adaklarla bir erkek çocukları olur. Bu temanın aslında Türk destan ve masallarındaki ortak bir tema olduğu da bilinmektedir. Çocuğa Kurbânî adı verilir. Yıllar geçtikçe çocuk büyür ve çok güzel yüzlü bir delikanlı olur. Bir gün rüyasında bir kızı, Peri'yi görür ve ona âşık olur. Destanın devamında Kurbânî Peri'ye ulaşmak için yollara düşer ve aşkına varma, muradına erme yolunda karşılaştığı zorlukları tek tek aşar. Destanın Gence varyantında Peri Gence hanı Ziyad Hanın kızı olduğundan bu yoldaki sınavı da zordur. Bu yolda karşılaştığı sıkıntılar da, dönemi ve sosyal hayatı yansıtmaya için iyi bir gerekçe olmuştur. Kurbânî'nin şiirleri bunları anlatma yönünden başarılı ve sanatsaldır. Üzerinde yüksek lisans tezi hazırladığımız destanın Gence varyantında Kurbânî sevdiğine, Peri'ye kavuşabilmiştir (Ahundova, 2001). Fakat Kurbânî'nin sevdiğine kavuşamadığı diğer varyantların da olduğu görülmektedir.

“Kurbânî Destanı” Azerbaycan sahasında olduğu gibi Anadolu’da da bilinen bir aşk destanıdır. Destan üzerine Azerbaycan’da ve Türkiye’de birçok araştırma yapılmıştır. Fakat çalışmamızdan sonraki yıllarda da Kurbânî destanı üzerine yapılmış araştırmaların olduğu görülmektedir.

Şunu belirtmeliyiz ki, genel olarak Âşık Kurbânî konusunda yapılan çoğu çalışma edebi ve sanat yönüyle ele alınmıştır. Âşık Kurbânî’nin Türkiye’de yeni bir yazmasının bulunduğu Mehmet Erol tarafından “*Kurbânî İle Perüzet Hikâyesinin Çorum Yazma Varyantı Üzerine Bir Değerlendirme*” başlıklı çalışma ile bildirilmiştir. Makalede Çorum’da bulunan “*Kurbânî İle Perizat Hikayesi*”nden bahsedilmiş ve halk edebiyatı yönüyle ele alınmıştır. Makalenin en son kısmında latinize edilmiş metin yer almaktadır (Erol, 2018: 240–259). Teymur Kərimli, Paşa Kərimov tarafından hazırlanan “*Qurbani*” dastanının İstanbul çapı” adlı çalışmada İstanbul’da “*Âşık Kurbânî*” adıyla, 1880 yılında bir neşrin var olduğundan bahsedilmektedir (Kərimli Kərimov, 2020: 22–23). Dil yönüyle ele alınmış, İbayer Nemət tarafından hazırlanan “*Âşık Qurbani Poeziyasında Frazologizmlərin Yeri*” adlı makale bulunmaktadır. Makalede Kurbânî’nin, şiirlerinde kullandığı frazeologizmler, birleşik fiiller ele alınmış ve incelenmiştir (İbayer, 2020: 10–14). Dikkat çeken bir husus da, Âşık Kurbânî’yi ve şiirlerini konu alan Rusça yazıların ve Kurbânî’nin Rusça’ya aktarılmış bazı şiirlerinin olmasıdır. Bu konuda neşredilmiş Rusça “*Дирили Гурбани (Dirili Gurbani)*” adlı bir kitap mevcuttur. Kitapta Gürcü asıllı yazar Âşık Kurbânî’nin şiirlerini Rusçaya tercüme etmiştir (Барткулашвили, 2014). Aynı zamanda Rusça elektronik ortamda Kurbânî’nin şiirlerinin Rusçaya aktarıldığı da görülmektedir.

Bahsedildiği üzere bunlar gibi yapılan birçok çalışma, halk edebiyatı yönüyle ele alınmış ve dil açısından incelemelerin sınırlı olduğu görülmektedir. Çağdaş lehçeler alanında bulunan bu tür metinlerin dil yönüyle incelenmesi önem taşımaktadır. Bu çalışmamızda da, destanda bolca bulunan fiillerle, bağlaçlarla yapılmış olan ikilemeler üzerine durulmuştur. Tespit edilen ikilemeler sınıflandırılmaya tabi tutup değerlendirilmiştir. İkileme terimleri konusunda Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasında karşılaştırma yapılmış ve özellikle ikileme konusunun her iki lehçede de gramatikal değerlendirmeleri ele alınmıştır.

3. İKİLEMELER

Eski Türkçe dönemine ait metinlerden beri sıkça karşılaştığımız ikilemeleri, aslında dilimizin vazgeçilmezi olarak nitelendirebiliriz. İkilemeler, bir ifadeyi vurgulamak, kuvvetlendirmek amacıyla, belki de bir dil alışkanlığı olarak da kullanılmış ve kullanılmaktadır. Her hâlükârda konuşma ve yazı dilimizin estetiği niteliğindedirler. Eski Türk edebiyatı, halk edebiyatı özellikle manzum metinlerde şiir ölçülerini yakalama, ahenge uyma amacıyla da bu tekrar kelimelere, ikilemelere başvuru yapılmıştır kanısındayız.

İkilemeler dünya dillerinin söz varlığında önemli bir yere sahiptir. Kullanımlarının amacı kuvvetlendirme, vurgulama, ifadeyi öne çıkarma olmakla birlikte bazı kelimelerin tekrar kullanımlarının artık alışlageldiğinden, kalıplaştığından vazgeçilmez oldukları görülmektedir. “*Kara düşün -*”, gibi bir ifadenin kullanımı bunun en bariz örneklerindedir. Burada ilk akla gelen “*kara düşün -*”, ifadesinin yanlış ifade gibi algılanıp bunun yerine “*kara kara düşün-*”, ifadesinin doğru olarak kabul edilmesidir. Belirttiğimiz gibi birçok ikileme kelime ile kurulan bu tarz ifade şekilleri kalıp sözlerin oluşumunda, kullanımında da önemli rol oynamaktadır.

Genel olarak bakıldığında ikilemelerin Türk dillerinde sıkça kullanıldığı görülmektedir. Türkiye Türkçesi gramer çalışmalarında karşılaştığımız ve örnekler verdiğimiz ikileme konusu hakkındaki açıklamalar diğer çağdaş Türk lehçelerinin gramer kitaplarında da mevcut olup birçok araştırmacı tarafından değerlendirilmiştir.

Çalışmamızın konusu olan “Kurbânî Destanı”ndaki fiillerle, bağlaçlarla yapılmış olan ikilemeler bizi, Azerbaycan Türkçesi ve Türkiye Türkçesi arasındaki ikilemeler konusunu karşılıklı araştırmaya sevk etmiştir. Oğuz Türkçesi grubuna dahil bu iki lehçe arasında gramer açısından birçok ortak ve farklı yönler bulunmaktadır. İkilemeler konusunu ele aldığımız zaman Türkiye Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi arasında büyük ölçüde benzerlik görüldüğü tespit edilmiştir. Aynı zamanda iki lehçenin de gramer kitaplarında ikileme bahsinin benzer şekillerde açıklandığı da görülmüştür.

Çalışmada her iki lehçenin dilbilimsel çalışmalarında ikilemeler konusu araştırmaya çalıştık. Türkiye Türkçesi gramer çalışmalarında, ikilemeler terimi dilbilimciler ve araştırmacılar tarafından farklı şekillerde değerlendirilmiştir.

3.1. Türkiye Türkçesinde İkilemeler

Zeynep Korkmaz “Gramer Terimleri Sözlüğü” adlı kitabında

“(Alm. Hendiadyoin.; Fr. Hendiodyoin; İng. Hendiadyoin; Osm,terkibi-i ihtimali, mühmelat).

Aralarında belli bir ses düzeni bulunan, biçim ve anlamca birbirleriyle ilişkili olan, aynı, yakın ya da zıt anlamlı iki veya daha çok kelimenin bir tek kelime gibi anlam göstermek üzere yanyana gelmesi ile oluşturulan kelime grubu: birer birer, delik deşik, köşe bucak, yalvarıp yakarmak, yorgun argın, düğün dernek, hısım akraba, boy pos endam, cız cız, hele hele, of of, vah vah vb.

Ad çekimi ekleri alabilen, cümle içinde ad, sıfat ve zarf görevi yüklenen, anlamı güçlendirmek üzere kullanılan ikilemelerin başlıca türleri şunlardır.

Aynı kelimenin tekrarı ile kurulanlar: birer birer, teker teker, mışıl mışıl, dinleye dinleye, dura dura, bekleye bekleye, göre göre vb.

Eş veya yakın anlamlı kelimelerle kurulanlar: ev bark, belli başlı, bitip tükenmek, delik deşik, doğru dürüst, köşe bucak, yalvarıp yakarmak, düğün dernek, yalan yanlış, soy sop vb.

Zıt anlamlı kelimelerle kurulanlar: bata çıka, düşe kalka, yaza çize, doğru yanlış, iyi kötü, az çok, üst baş, analı babalı, karı koca, yaz kış vb.

Aynı kelimenin ön sesinin değiştirilerek tekrarlaması ile kurulanlar: ayak mayak, güzel müzel, yaka maka, kutlu mutlu, çehiz mehiz, sandık mandık vb.”

şeklinde açıklama yapmış ve örnekler vermiştir (Korkmaz, 2010: 123-124).

Korkmaz, aynı çalışmanın “tekrarlar grubu” başlığı altında şu açıklamayı yapmıştır.

“Bir nesneyi, bir oluş ve kılışı karşılamak üzere; aynı, yakın ya da zıt anlamlı ve eşit görevli iki kelimenin oluşturduğu kelime grubu: gürül gürül, ıslıl ıslıl, için için, mışıl mışıl, tatlı tatlı, yavaş yavaş, kuzu muzuz, oyun moyun, çalışa çalışa, geze geze, akıllı uslu, aş ekmek, ev bark, doğru dürüst, dayalı döşeli, iş güç, şuradan buradan, yorgun argın, bata çıka, dere tepe, iyi kötü, gidip gelmek, varı yoğu vb.”

(Korkmaz, 2010: 211-212).

Bu konuda Zeynep Korkmaz’ın “Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi” adlı kitabında “ikilemeler” teriminin yanı sıra “tekrar grubu” başlıklarına da rastlamaktayız. Kitapta Korkmaz’ın ikilemeler için iki terimi de kullandığı görülmektedir. Bahsi geçen çalışmada,

“tekrar grubu” ve “ikilemeler” ifadelerini içeren maddeler bulunmaktadır (Korkmaz, 2009).

Muharrem Ergin “Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi” adlı kitabında,

“Tekrarlar aynı cinsten iki kelimenin arka arkaya getirilmesi ile meydana gelen kelime gruplarıdır. Tekrarı meydana getiren iki kelimenin tekrara iştiraki tamamıyla birbirine eşittir. Fonksiyonları da şekilleri de vurguları da birbirinden farksızdır. Eksiz yan yana gelirler ve her iki kelime de kendi vurgusunu taşır. Bu kelime grubunun yapısının temelini kelimelerin arka arkaya tekrarlanması teşkil eder. Bu vasıfları ile tekrarlar en basit en sade kelime gruplarıdır diyebiliriz. Türkçede hemen hemen her çeşit kelimedeki tekrar yapılabilir. Fakat tekrara en elverişli kelime çeşitleri isimler, sıfatlar, zarflar ve gerundiumlardır. Zamirler tekrara elverişli değildirler. Edatlardan da yalnız bazı ünlem edatlarının tekrarları yapılabilir. Fiillerde bunlara göre daha geniş bir tekrar yapma kabiliyeti vardır. Fakat fiil tekrarlarında tekrardan çok bir arka arkaya gelme durumu vardır denebilir. Mesela, kara kara (gözler)’ karalığın kuvvetli olduğu, kapı kapı (dolaştım)’da birçok kapıların dolaşıldığı, gide gide ve koşu koşu’da ise hareketin devamlılığı ifade edilmektedir. Bunlardan başka tekrarların bir de ortalama ve beraberlik fonksiyonu vardır. İyi kötü, düşe kalka gibi tekrarlarda bu fonksiyonu göze çarpar. Tekrarların başlıca üç fonksiyonu vardır: 1. kuvvetlendirme 2. çokluk 3. devamlılık.”

diye açıklamada bulunmuştur (Ergin, 2009: 355).

Ergin, adı geçen çalışmada tekrarları sınıflandırıp şu şekilde ifade etmiştir. “Türkçede aynen tekrarlar, eş manalı tekrarlar, zıt manalı tekrarlar, ilaveli tekrarlar olmak üzere dört çeşit tekrar vardır” (Ergin, 2009: 356-357).

Görüldüğü gibi Muharrem Ergin “Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi” adlı çalışmada ikilemeler konusunu “tekrarlar” bahsinde değerlendirmiş ve sınıflandırma yapmış, “ikilemeler” terimi yerine “tekrarlar” kullanımını tercih etmiştir (Ergin, 2009: 356-357).

Vecihe Hatiboğlu “Türk Dilinde İkilemeler” adlı çalışmada

“İkileme, anlatım gücünü artırmak, anlamı pekiştirmek, kavramı zenginleştirmek amacıyla, aynı sözcüğün tekrar edilmesi veya anlamları birbirine yakın yahut karışık olan ya da sesleri birbirini andıran iki sözcüğün yan yana kullanılmasıdır”

diye açıklama yapmıştır (Hatiboğlu, 1981: 9).

Hatiboğlu, aynı çalışmada ikilemenin bir terim olarak Osmanlı Türkçesinde ve yabancı dillerde nasıl kullanıldığına da değinmiştir. “İkileme, Osmanlıcada “atf-ı tefsiri”; Fransızcada “redoublemen”, hendiadyoin”; İngilizcede “reduplication dua, hendiadyoin”; Almancada “Verdoppelung, Zwillingsformen, Hendiadyoin” terimlerine karşılır” (Hatiboğlu, 1981: 9). Bu paragrafı açıklarken Hatiboğlu dipnot olarak şu sözleri de ilave etmiştir.

“İkileme olayı için “ikizleme” veya “söz koşması” gibi terimler kullanılmışsa da, olayın türlü yönleri, özellikle, çekimli değişik eylemlerde de meydana gelişi dikkate alınarak “ikileme” terimi yeğlenmiştir.” (Hatiboğlu, 1981: 9).

Leylâ Karahan “Türkçenin Söz Dizimi” adlı çalışmada ikilemeler konusunu “tekrar grubu” başlığı altında ele almıştır.

“Bir nesneyi, bir niteliği, bir hareketi karşılamak üzere eş görevli iki kelimenin meydana getirdiği kelime grubudur. eğri büğrü, çoluk çocuk, er geç, senli benli, ezildi büzüldü, deli dolu, şırl şırl, içli dışlı ”

diyerek ve örnek vererek “tekrar grubu” hakkında bilgi vermiştir (Karahan, 2010: 60).

Aynı zamanda Karahan, bahsi geçen çalışmasında “tekrar grubu”nu sınıflandırarak özelliklerinden de bahsetmiştir. Burada, Karahan, “tekrar grubu”nu a, b, c, ç, d, e, f, g maddeleri altında geniş bir sınıflandırmaya tabi tutarak örnekler sunmuştur (Karahan, 2010: 60 – 63).

Tahsin Banguoğlu “Türkçenin Grameri” adlı çalışmasında ikilemeler terimi için “ikilemeler veya koşmatakımlar” tabirini kullanmıştır (Banguoğlu, 1974: 406).

Azerbaycan Türkçesi grameri alanında yazılmış kitaplarda da ikilemeler konusu farklı veya benzer başlıklarla çalışmalarda yer almıştır.

3.2. Azerbaycan Türkçesinde İkilemeler

Adilov Musa'nın “Sintattik Təkrarlar” adlı kitabında ikilemeler, “sintattik təkrarlar” terimiyle karşılanmıştır (Adilov: 2019). Hüseyinzadə Muxtar'ın “Müasir Azərbaycan Dili” adlı çalışmasında ikilemeler terimi, “təkrar” olarak geçmektedir (Hüseyinzadə: 2007). Adilov Musa, Verdiyeva Zemfira, Ağayeva Firəngiz'in hazırladığı “İzahlı Dilçilik Terminləri Lüğəti” adlı çalışmada ikilemeler “təkrar” maddesi altında açıklanmış ve örneklendirilmiştir (Adilov, Verdiyeva, Ağayeva, 2020). Adı geçen “İzahlı Dilçilik Terminləri Lüğəti” adlı çalışmada

*“TƏKRAR–Eyni nitq vahidinin (səs, heca, söz, sintaqm, cümlə) eynilə və ya qismən dəyişdirilmiş tərzdə iki (bəzən də üç və daha çox) dəfə işlədilməsi. Fonetik təkrar. Morfoloji təkrar. Leksik təkrar. Sintattik təkrar. Üslubi təkrar. 2. Söz kökünün, söz əsasının və ya bütünlükdə söz-formanın tam və ya yarımçıq şəkildə təkrarlanması nəticəsində düzələn yeni söz, yeni forma, frazeoloji vahid: top-top, xala-xala, göy-göy, tez-tez, yanıb-yanıb (töküldü), oyum-oyum (oymaq). 3. Bax: Repriz. **Daxili üzvlü təkrar**–Eyni söz (və ya eyni sözün derivatları) həm tabe (olan, həm də tabe edən üzv kimi işlənməklə meydana çıxan sintattik vahidlər. Daxili obyektli (tamamıqlı) təkrar. Daxili təyin. Daxili zərflik. Daxili üzvlü ismi təkrar. Daxili-üzvlü feili təkrar. **Əlavəli təkrar**–Cümlə üzvlərindən birinin və ya söz birləşməsinin birinci komponentinin əlavə kimi təkrarlanmasından ibarət ifadə tərz. Deyərəm, qurbanın olum, hamısını deyərəm (Ə.Haqverdiyev). Bu bir növ kələk idi. Qız kələyi (V.Babanlı). Axmağın biri axmaq. Zalım uşağı zalım. **Yarımçıq təkrar**–Komponentlərindən biri müəyyən fonetik dəyişikliyə uğramaqla baş verən təkrar. Sifətin yarımçıq təkrarı (qap-qara, yamyaşıl, qosqoca). İsmi yarımçıq təkrarı (mermeyvə, yeryemiş). **Klassik-poetik təkrar**–Klassik poeziya üçün səciyyəvi olan təkrar. **Leksik təkrar**–Yeni leksik vahid əmələ gətirən təkrar: qatar-qatar, qarış-qarış, addım-addım, kal-kal, beş-beş. **Morfem təkrarı**–Eyni morfemin iki dəfə təkrarlanmasından ibarət ifadə tərz. Bunları mən yazdırtmışam. Özünü bilməməzliyə, görməməzliyə qoymaq. Kimisi belə deyir, kimisi elə. **Morfoloji təkrar**–Morfoloji kateqoriyaların ifadə tərz kimi özünü göstərən təkrar: qaça-qaça, yaza-yaza, gələ-gələ. **Obrazlı (yarımçıq) təkrar**–Ritm, ahəng, alliterasiya, qafiya və s.-yə əsasən təkrar olduğu kimi bilinən, lakin komponentlərinin heç biri ayrılıqda mövcud olmayan təkrar: hətərən-pətərən, çərən-pərən, dəngiş-düngüş, həlləm-qəlləm. **Ritmik təkrar**–Yalnız ritmik funksiya daşıyan təkrar: Ağa Kərəm, paşa Kərəm, xan Kərəm; Alış Kərəm, tutuş Kərəm, yan, Kərəm,.. **Səs təkrarı**–Saitlərin və samitlərin bədiilik yaratmaq məqsədi ilə təkrarı. **Sinonim(ik) təkrar**–Nitqdə çoxlu sinonim söz və ya ifadələrin bir yerdə işlədilməsi: Bəs ki uşaq olduğun anlamayır, qanmayır (M.Ə.Sabir). **Sintattik-konstruktiv təkrar**–Komponentləri tabelilik əlaqəsi əsasında bir-birinə bağlanaraq sintattik vahidlər (söz birləşməsi, cümlə) əmələ gətirən təkrar. Sintattik -konstruktiv təkrarlar üzvlənməyən söz*

birləmələri və üzvlənməyən cümlələr təşkilində mühüm rol oynayır. Yuxu yuxulamaq. Ayın aydınlığında. Gələn gəldi, gedən getdi. Olar olar, olmaz, olmaz. Sintaktik təkrar–Hər hansı söz və ya birləşmənin cümlə daxilində təkrarı: *Ağıl yaşda deyil, başdadır, başda (S.Rüstəm). Amma mən mənəm ki, mənəm (S.Rəhimov). Anadan kim doyub, kim (R.Rza). Söz-formanın təkrarı*–Sözün müəyyən formada təkrarından ibarət sözləşmə üsulu: *Hərdən-hərdən gəlib baxma üzümə (“Aşıqlar”). Gündə-gündə bir söz deyir, Ellər, ellər, ay ellər (Ə.Cavad). Təkrar mürəkkəb söz*–Müxtəlif nitq hissələrinə məxsus sözlərin təkrarı ilə yaranan mürəkkəb söz a) isim: *aşiq-aşiq, top-top, xala-xala, mərə-mərə, sinif-sinif; b) sifət: sarı-sarı (sandıqlar), qırmızı-qırmızı (almalar), incə-incə (mətləblər); c) əvəzlik: mənəm-mənəmlik, bəzi-bəzi(işlər); c) feil: dedi-dedi (ev yıxar), yanıb-yanıb (tökülmək), olmaya-olmaya (danışasan). Təkrar samit*–Söz ortasında və sonunda (həbə tarixən morfemlər hüdudunda) eyni samitin iki dəfə işlənməsi: *Amma, doqquz, rədd, xətt, vurr! Suss!”*

(Adilov, Verdiyeva, Ağayeva, 2020: 549–551) şəkildə açıqlama yapılmışdır.

Aynı çalışmada, “*təkrar söz*”, “*təkrar cinas*” maddələri ilə de ikilemələr fərqli sınıflandırmalarla açıqlanmış və nümunələr verilmişdir (Adilov, Verdiyeva, Ağayeva, 2020).

4. AŞIK KURBÂNÎ DESTANINDA FİİLLERLE OLUŞAN İKİLEMELER

4.1. Aynı Fiil Təkrarıyla Oluşan İkilemələr

ağla-: ağlamak

(149) Mirzaxan oğlunun üzündən-gözündən öpüb, ağlaya ağlaya dedi. / *Mirzaxan oğlunun yüzündən gözündən öpüb ağlayaraq dedi.*

ağlaya-ağlaya-(ağlaya ağlaya, ağlayaraq)

(800) Pəri xanım ağlaya-ağlaya cəlladların ayağına yıxıldı, bənövşə kimi tellərini üzünə tökdü. / *Peri Haram ağlayaraq cəlladların ayağına kapandı, menekşe gibi saçlarını yüzünə döktü.*

dolan-: dolaşmaq, gezmək

(654) Sağı dolana-dolana. / *Sağı dolaşa dolaşa.*

dolana-dolana

(654) Mahı dolana-dolana. / *Ayı dolaşa dolaşa.*

dolana-dolana

(655) Bağı dolana-dolana. / *Bahçeyi dolaşa dolaşa.*

dolana-dolana

(657) Saqi dolana-dolana. / *Sâki dolaşa dolaşa.*

döv-: dövmək, gözlərini döy-: şaşırmaq

(811) Cəllad sözə fikir verməyib Qurbanini döyə-döyə Qara vəzirin yanına apardı. / *Cellât lafa aldırmaıyıp, Kurbânî 'yi dövüp Kara vezirin yanına götürdü.*

döyə-döyə

(245) Aşiq Saleh Qurbaninin belə oxumasının qabağında gözlərini döyə-döyə qaldı. / *Aşiq Saleh Kurbânî 'nin böyle okumasına şaşırıp kaldı.*

döyə-döyə

(772) Vəzirin əlacı kəsildi, daha heç bir bəhanə tapa bilməyib, qaldı gözlərini döyə-döyə.
/ *Vezir gidip atı ahırdan dışarı çıkardı. Atının Kurbânî 'nin söylediği gibi olduğunu gördü. Şaşırıldı.*

döyə-döyə

(800) Cəlladlar onu kənara itələyib, Qurbanini döyə-döyə aparmaq istədilər. / *Cellâtlar onu kenara itip Kurbânî 'yi döverek götürmek istediler.*

döyün-: çarpmak, kalp çarması

(458) Bəli, Pəri xanım ürəyi döyünə-döyünə axşamı gözləməkdə olsun, eşit xəbəri Qurbanidən. / *Evet, Peri Hanım sabırsızlıkla akşamı beklemekteyken, Kurbânî'nin durumunu öğrenelim.*

gəz-: gezmek

(271) Ov gəzə-gəzə gəlib Şeyx gümbəzinin yanına çıxdı. / *Avlanarak gelip Şeyh türbesinin (kubbe) yanına vardı.*

gəzə-gəzə

(485) Öldüm bu bağçanı gəzə-gəzə mən. / *Öldüm bu bahçeyi dolaşarak ben.*

gəzə-gəzə

(485) Öldüm bu bağçanı gəzə-gəzə mən. / *Öldüm bu bahçeyi dolaşarak ben.*

gəzə-gəzə

(486) Öldüm bu bağçanı gəzə-gəzə mən. / *Öldüm bu bahçeyi dolaşarak ben.*

gəzə-gəzə

(487) Öldüm bu bağçanı gəzə-gəzə mən. / *Öldüm bu bahçeyi dolaşarak ben.*

gül-: gülmək

(1085) Pəri xanım Qurbaninin kədərləndiyini hiss edib üzünü açdı, gülə-gülə Qurbaninin üzünə baxdı. / *Peri Haram Kurbânî 'nin kederlendiğim hissedip yüzünü açtı, gülerek Kurbânî 'nin yüzüne baktı.*

gülə-gülə

(1086) Dedim dərim gülə-gülə. / *Dedim dereyim güle güle.*

gülə-gülə

(1086) Necə bülbül gülə-gülə. / *Nasıl bülbül güle güle.*

gülə-gülə

(1087) Daha gəlməz gülə-gülə. / *Daha gelmez güle güle.*

gülə-gülə

(1088) Aldı canım gülə-gülə. / *Aldı canımı güle güle.*

gülə-gülə

(241) Qurbani başını bulayıb, gülə-gülə dedi. / *Kurbânî başını sallayıp gülerek dedi.*

sevin-: sevinmek

(74) Qurbani öküzləri götürüb, sevinə-sevinə dədəsilə evlərinə gəldi. / *Kurbânî öküzleri alıp sevinerek babasıyla evlerine geldi.*

sevinə-sevinə

(308) Qız sevinə-sevinə Pəri xanımın yanına gəldi. / *Kız sevinerek Peri Hamm'ın yanına geldi.*

sevinə-sevinə

(457) Şah-Xuban sevinə-sevinə gəlib əhvalatı Pəri xanıma söylədi. / *Şah Huban sevinerek gidip durumu Peri Hamm'a anlattı.*

tök-: dökmək, akıtmaq

(437) Gözünün yaşını tökə-tökə aldı görək daha nə dedi. / *Gözünün yaşını akıtıp aldı bakalım ne dedi.*

yalvar-: yalvarmaq

(448) Yalvara-yalvara yara deyərsən! / *Yalvara yalvara yâre söylərsin!*

dər-: dermək, koparmaq

(399) Dəri-dəri pünhan yerə sərən mən. / *Derip derip gizli yere seren ben.*

yan-: yanmaq

(879) Eşq oduna yandım-yandım kül oldum. / *Aşk ateşine yandım yandım kül oldum.*

4.2. Farklı Fiil Təkrarıyla Oluşan İkiləmələr

döy-, söy-: dövmək, sövmək

(973) Döydülər, söydülər, yan aldılar. / *Dövdülər, sövdülər, yâri aldılar.*

gəz-:, dolan-:, qazan-: gəzmək, dolaşmaq, qazanmaq

(269) Gəlin bunu da özümü zə yoldaş eyləyək; elə ki, gəzdik, dolandıq, qazandıq, sonra başını batırıp pullarını götürərik. / *Haydi, bunu da kendimize yol arkadaş yapalım, gezip dolaşıp kazandıktan sonra öldürüp paralarını alırız.*

görüş-:, alış-:, veriş-: görüşmək, qarşılıqlı alıp vermək

(78) Bu iki aşiq-mə'suq yuxuda görüşdülər, alışdılar, verişdilər. / *Bu iki sevgili rüyada görüştülər, alışıp veriştilər.*

ye-:, iç-: yemək, içmək

(69) Yedilər, içdilər, qurtarandan sonra, Hüseyinalı xan Qurbaniyə dedi. / *Yiyip içtikten sonra, Hüseyinalı Han Kurbânî ye dedi.*

uç-:, köç eylə-: uçmaq, göç eylemək

(902) Uçdu, köç eylədi könül karvanı. / *Uçtu, göç etti gönül kervanı.*

ged-:, get-: gitmək, gitmək

(759) Gedirsən-get gəlirəm mən. / *Gidiyorsan git, geliyorum ben.*

murad al-; murad ver-: murat almak, murat vermek (muradına ermek)

(1089) Siz də murad alın, murad verin. / *Siz de murat alın, murat verin.*

utan-; çəkin-: utanmaq, çəkinmək

(577) Heç utanma, çəkinmə, de! / *Hiç utanmadan, çəkinmeden de!*

gör-; gör-: görmək görmək

(520) Zağı gör-gör dolanıbdı bir dala. / *Karga göre göre (gör gör) dolanmış dala.*

get-; gör-: gitmək, görmək

(351) Qurbani der: get-gör ol qəza işin. / *Kurbânî der: Git gör o kaza işini.*

4.3. Aşık Kurbânî Destanında Bağlaqlarla Oluşan İkilemeler

Adilov, "İzahlı Dilçilik Terminləri Lüğəti" adlı çalışmasında "bə, ba, ha, nə, necə, ma" ilə yapılan ikilemeleri "Kopulyativ Təkrar" başlığı altında vererek şu açıklamayı yapmıştır. "Kopulyativ Təkrar–Birləşdirici ünsürü olan təkrar: üzbəüz; yanbayan; gəlhagəl; bashabas; qız nə qız; gəldi nə gəldi; qalmaqal; dedi ki, dedi; gəldim ha gəldim; yandım necə yandım (Adilov, Verdiyeva, Ağayeva, 2020: 269).

4.4. "bə, ba" Bağlacı İle Yapılmış Olan İkilemeler

günbəgün (Türkçe gün + Farsça -be + Türkçe gün) - günbegün, gün geçtikçe

(167) Günbəgün irəngim saralar mənim. / *Günden güne rengim sararır benim.*

kəndbəkənd (Türkçe kend (kent) + Farsça -be + Türkçe kend (kent) – köy köy (dolaşma)

(257) Aşıqlıqdan nə qazanacaqsan ki, sazı çiyinə səhb, kəndbəkənd gəzirsən? / *Sazı omuzuna asıp, köyden köye gezip aşıklıqla ne kazanacaksın?*

kəndbəkənd (Farsça kənd + Farsça -be + Farsça kənd)

(259) - Əmi, mən kəndbəkənd gəzən aşıqlardan deyiləm. / *-Amca ben köyden köye dolaşan aşıklardan deyilim.*

mənzilbəmənzil (Arapça mənzil + Farsça -be + Arapça mənzil) - ev ev (gezme, dolaşma)

(932) Qurbani mənzilbəmənzil gedib Xudafirinə çıxdı. / *Kurbânî köyden köye gidip Hudafirin'e vardı.*

yərbəyer (Türkçe yer + Farsça -be + Türkçe yer) her birin kendi yerinde, muntazam

(1097) Yərbəyer müştərilər. / *Yerindedir müştərilər.*

yərbəyerdən

(235) Camaat yərbəyerdən dedi. / *İnsanlar yerden seslendi.*

(245) Camaat yərbəyerdən qışqırdı. / *İnsanlar yerden seslendi (bağırıldı).*

(543) Adamlar yərbəyerdən xana minnət elədilər. / *İnsanlar yerden Han'a rica ettiler.*

çinbəçin (Farsça çîn + Farsça -be + Farsça çîn) - kat kat, sıra sıra, kıvrım kıvrım, dizili düzenli şəkilde

(779) Qıvrım-qıvrım, həlqə-həlqə, çinbəçin. / Kıvrım kıvrım, halka halka, üst üste.

gahbagah (Farsça gâh+ Farsça -ba + Farsça gâh) - bazen, arada bir, zaman zaman

(967) Agah ol halımdan gahbagah mənim / Haberdâr ol hâlimden, ara sıra benim

4.5. "ha" Bağlacı İle Yapılmış Olan İkilemeler ("ha"-devamlılıq, süreklilik ifade eder)

gurhagur (Türkçe gür + Farsça -ha + Türkçe gür) - şiddetle, gürültü ile, gürültülü bir ses çıkararak

(858) Ev gurhagur uçub yerə töküldü. / Ev (gürültüyle) çatlayıp yıkıldı.

gəlhagəl (Türkçe gel + Farsça -ha + Türkçe gel) - ardı arası kesilmeyen (gençlik, güzellik zenginlik için süreklilik anlamında)

(207) Qurbaninin dövlətinin gəlhagəl vaxtı olduğundan o da oğlana vuruldu. / Kurbânî genç ve güzel bir delikanlı olduğu için o da ona vuruldu.

4.6. "ilə" Bağlacı İle Yapılmış Olan İkilemeler

ay ilə gün (Türkçe ay + Türkçe -ile + Türkçe gün) - ay ile güneş

(667) Ay ilə gün bir-birinə çatılı. / Ayla güneş birbirine çatılmış.

baş ilə can (Türkçe baş + Türkçe -ile + Farsça cân) - baş ile can, baş ile vücut

(487) Yolunda fədadı bu baş ilə can. / Yoluna fedadır bu baş ile can.

4.7. "ü" bağlacı İle Yapılmış Olan İkilemeler

ahü-zar (Farsça âh + Farsça-ü + Farsça zâr) - ağlama ve inleme

(154) Bəsdî, bunca nə edirsən ahü-zar? / Yeter, ne ediyorsun bu kadar feryad?

cismü-can (Arapça cism + Farsça-ü + Farsça cân) - vücut ve can,

(334) Bil ki, cismü-cani namıdandı. / Bil ki, cismi ve cam hatırasıdır.

cövrü-cəfa (Arapça cevr + Farsça-ü + Arapça cefâ) - eziyet ve ceza

(232) Çox çəkmişəm sənün cövrü-cəfanı. / Çok çekmişim senin eziyetini, derdini.

balü-pər (Farsça bâl + Farsça-ü + Farsça per) - kol ve kanat

(240) Dövrəyə qalxmağa balü-pər gərək. / Çevreye çıkmaya kol kanat gerek.

ətrü-ənbər (Arapça itr + Farsça-ü + Arapça anber) - güzel ve hoş koku

(1097) Ətrü-ənbər buyuna. / Amber (hoş) kokuna.

dadü bidad (Farsça dâd + Farsça-ü + Farsça bîdâd) - feryat figan (etmek)

(459) Hicr əlindən dadü bidad eylədim. / Gam elinden feryat ettim, kargıdım.

dürrü-gövhər (Arapça dürr + Farsça-ü + Farsça gevher) - inci ve gevher

(253) Dürrü-gövhərlərim hansı kandanı? / İnci ve gevherim hangi madendedir?

gülü xəndan (Farsça gül + Farsça-ü + Farsça handân) - gül ve gülen (kişi)

(1080) Yazıq Qurbanıyə ay gülü xəndan. / Yazık Kurbânî 'yim ey şen gül.

haqqü-say (Arapça hakk + Farsça-ü + Arapça sa'y) - hak ve gayret, hak ve emek

(1097) Edən haqqü-sayına. / Yaptığı hakkına, eməğine.

hüsnü camal (Arapça hüsn + Farsça-ü + Arapça cemâl) - güzellik ve güzel yüz

(1048) Bir hüsnü camal gördüm mən, aqlım oldu sərəsər. / Bir yüzü güzel gördüm ben.

kafu-lamü-kaf (Arapça kaf + Farsça-ü + Arapça lam + Farsça-ü + Arapça kaf) - kef ve lam ve kef (harfleri)

(244) Dedim ki, baş üstə, kafu-lamü-kaf. / Dedim ki, baş üstüne, "kaf lam kaf"

həyü-lamü-kaf (Arapça ha + Farsça-ü + Arapça lam + Farsça-ü + Arapça kaf) - ha ve lam ve kef (harfleri)

(244) Çoxların eyləyib həyü-lamü-kaf. / Çoklarını etmiş "kaf lam kaf".

tacirü-tüccar (Arapça tâcir + Farsça-ü + Arapça tüccâr) - tacir ve tüccar

(1097) Tacirü-tüccar kimi. / Tacir ve tüccar gibi.

püştü-pənah (Farsça püşt + Farsça-ü + Farsça penâh) - sırt, arka ve sığınacak yer (sığınak)

(481) Mö'minlərin püştü-pənahı zülfün! / Müminlərin sığınağıdır zülfün!

müşkü-ənbər (Farsça müşg + Farsça-ü + Arapça anber) - güzel ve hoş koku (misk ve anber)

(434) Müşkü-ənbər qoxur siyah telindən. / Misk ve amber kokuyor siyah saçından.

mimü-lamü-kaf (Arapça mim + Farsça-ü + Arapça lam + Farsça-ü + Arapça kaf) - mim ve lam ve kef (harfleri)

(248) Pişvazinə gəldi mimü-lamü-kaf. / Karşısına geldi "mim lam kaf".

qəmü-hicran (Arapça gam[m] + Farsça-ü + Arapça hicrân) - üzüntü ve ayrılık (gam ve hicran)

(975) Yüküm oldu qəmü-hicran, ah mənim. / Yüküm oldu hicran gamı, ah benim.

nazü-qəmzə (Farsça nâz + Farsça-ü + Arapça gamze) - naz ve işve, (naz ve gamze)

(1057) Gözəllərdə nazü-qəmzə, şux olur. / Güzellerde naz ve gamze, hoş olur.

ab, atəş, xakü, bad (Farsça âb + Farsça âtəş + Farsça hâk + Farsça-ü + Farsça bâd) - su, atəş, toprak ve rüzgar

(425) Ab, atəş, xakü, baddı, dördü nə? / Su, atəş, toprak, rüzgar, dördü nə?

5. SONUÇ

Çalışmada Âşık Kurbânî Destanı, varyantları, çalışılan varyantın konusu hakkında bilgi verilmiştir. Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi gramer çalışmalarında yer alan ikileme konusuna değinilmiştir.

Ayrıca tespit edilen ikilemelerin Azerbaycan Türkçesinde imlâ şekillerinin çoğunlukla

(-) tire işareti ile yazılmış olduğu görülmüştür. Kiril alfabesi ile yazılmış metinlerde görülen bu hususun günümüzde Latin alfabesine aktarılırken de devam ettiği görülmektedir.

Bağlaçlarla oluşan ikilemelerde özellikle “ü” bağlacının ayrı yazılmadığı görülmektedir. Esas alınan metne sadık kalınarak “ü” bağlacı örnekler verilirken bu şekilde gösterilip, parantez içerisindeki açıklama kısmında “ü” bağlaçları ayrı yazılmıştır.

Çalışmada fiillerle, bağlaçlarla toplamda 69 ikileme tespit edilmiştir. Bu ikilemelerden

1. Aynı fiile tekrarlarıyla yapılan ikileme sayısı 29 tane
2. Farklı fiillerle yapılan ikileme sayısı 10 tane
3. “be, ba” bağlacıyla yapılan ikileme sayısı 7 tane
4. “ü” bağlacı ile yapılan ikileme sayısı 19 tane
5. “ile” bağlacı ile yapılan ikileme sayısı 2 tane
6. “ha” bağlacı ile yapılan ikileme sayısı 2 tane

Tespit edilen “bağlaçlarla yapılan ikilemeler” bölümünde görülen Arapça, Farsça kelimeler de sınıflandırılmıştır. Şöyle ki, sınıflandırmada

1. Türkçe + Farsça + Türkçe = 5 tane
2. Farsça + Farsça + Farsça = 7 tane
3. Arapça + Farsça + Arapça = 7 tane
4. Arapça+ Farsça + Arapça + Farsça + Arapça = 3 tane
5. Farsça + Farsça + Farsça + Farsça-ü + Farsça = 1 tane
6. Türkçe + Türkçe + Türkçe = 1 tane
7. Farsça + Farsça + Arapça= 2 tane
8. Arapça + Farsça + Farsça=2 tane
9. Türkçe + Türkçe + Farsça = 1 tane tespit edildiği görülmüştür.

Azerbaycan Türkçesi ile örnek olarak verilen dizelerin Türkiye Türkçesindeki karşılığı olarak çalışmış olduğumuz tezin tercüme kısmına sadık kalınarak, bazı yerlerde tercümeyle ilaveler yapılmıştır.

İkilemeler konusunu Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan Türkçesi gramerleri açısından araştırmada karşımıza her iki lehçe için de çıkan ortak terim olarak “tekrar” kelimesinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesinde ikilemeler “tekrar grubu”, “ikileme”, “koşma takımları” gibi terimlerle karşılırken, Azerbaycan Türkçesinde ise “sintaktik tkrarlar”, “tkrar”, “tkrar söz”, “tkrar cinas”, “kopulyativ tkrar” gibi terimlerin kullanıldığı görülmüştür.

Sonuç olarak ele alınan destan ve destanın varyantları, karşılaştırmalı bir şekilde dil yönüyle ele alınacak olursa geniş kapsamlı bir çalışma yapılabileceği kanısına varılmıştır.

Çalışmamız, yüksek lisans tezimizin metnini teşkil eden varyanttan hareketle fiillerle, bağlaçlarla yapılmış olan ikilemeler yönüyle ele alınmıştır. Belirttiğimiz üzere destanda bolca bulunan ikilemelerin hacim bakımından fazlaca olması sebebiyle tespit edip yer veremediğimiz ikilemeler, vb. konular gelecek çalışmalarda ele alınacaktır.

KAYNAKÇA

- Adilov Musa, Zemfira Verdiyeva & Ağayeva Firəngiz (2020). *İzahlı Dilçilik Terminləri Lüğəti*, Bakı: Elm və Təhsil
- Adilov Musa (2019). *Sintaktik Təkrarlar*, Bakı: Elm və Təhsil
- Ahundova Sevinç (2001). *Bir Azerî Destanı: Kurbâni (Giriş-Metin-Tercüme-Dizin)*, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Axundov Əhliman (1961). *Azərbaycan Xalq Dastanları*, Cilt 1., Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı
- Axundov Əhliman (1961). *Azərbaycan Xalq Dastanları*, Cilt 2., Bakı: Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatı
- Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti* (2006). Cilt. I. Bakı: Şərq-Qərb.
- Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti* (2006). Cilt. II. Bakı: Şərq-Qərb.
- Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti* (2006). Cilt. III. Bakı: Şərq-Qərb.
- Azərbaycan Dilinin İzahlı Lüğəti* (2006). Cilt. IV. Bakı: Şərq-Qərb.
- Banguoğlu Tahsin (1974). *Türkçenin Grameri*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Ergin Muharrem (2009). *Edebiyat ve Eğitim Fakültelerinin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümleri İçin Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayın/Tanıtım.
- Erol Mehmet (2018). "Kurbânî İle Perüzat Hikayesinin Çorum Yazma Varyantı Üzerine Bir Değerlendirme", *Asia Minor Studies*, Cilt 6, Sayı 12, 240–259.
- Hatiboğlu Vecihe (1981). *Türk Dilinde İkileme* (Genişletilmiş İkinci Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatiboğlu Vecihe (1982). *Dilbilgisi Terimleri Sözlüğü* (4. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hüseynzadə Muxtar (2007). *Müasir Azərbaycan Dili (Morfologiya)* (Üçüncü Hissə, Üçüncü Nəşr). Şərq Qərb
- İbayev Nemət. (2020) "Aşıq Qurbani Poeziyasında Frazologizmlərin Yeri" Cild 16, No 3, s. 10–14, Elmi Xəbərlər. Sumqayıt: Sumqayıt Dövlət Universiteti
- Karahan Leylâ (2010). *Türkçenin Söz Dizimi* (15. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Kərimli Teymur & Kərimov Paşa (2020). *Qurbani Dastanının İstanbul Çapı*, Ədəbiyyat, s. 22–23.
- Korkmaz Zeynep (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri (Şəkil Bilgisi)* (3.Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz Zeynep (2010). *Gramer Terimleri Sözlüğü* (4. Baskı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köktürk Şahin (1990). *Kurbânî ve Peri Hikâyesi Üzerine Bir Araştırma*, Samsun 19 Mayıs Üniversitesi, Sosial Bilimler Enstitüsü, Samsun: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Şen Serkan (2002). *Eski Uygur Türkçesinde İkilemeler*. On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Türkçe Sözlük* (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Барткулашвили Анна (2014). *Дурили Гурбани*. Bakı. İnternet web kaynakçası: <https://atalar.ru/wp-content/uploads/2018/03/Sadovnik-sada-lyubvi-Ashug-Gurbani-16-vek.pdf> (ET: 30.08.2022)

Research Type: Research Article
Submission Date: December 3, 2022
Acceptance Date: December 20, 2022

AN ASSESSMENT OF THE DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF KYRGYZSTAN

Aikanysh ESHNAZAROVA¹

Abstract

The declines in mortality and birth rates in Kyrgyz society is associated with social and economic transformations and changes that went through in the 20th century. Although these transformations and changes brought a new way of life to the Kyrgyz society, they brought its demographic structure to new dimensions. Due to a serious decline in infant and child mortality rates in Kyrgyzstan, the population growth rate in the country increased in the second quarter of the 20th century, but then began to decline again with a decline in the birth rate. Currently, the proportion of the elderly population in Kyrgyzstan is low. While the 0-14 age group constitutes 1/3 of the total population, the working-age population has a share of approximately 60%. Therefore, the population of Kyrgyzstan has a dynamic characteristic. This feature creates an important advantage for the development and prosperity of the country. Moreover, the unique ethnic diversity in the country grants a distinctive feature to the demographic structure of Kyrgyzstan.

The aim of this study is to examine the demographic structure of Kyrgyzstan. The primary data used in the study were obtained from the United Nations Population Division and the National Statistics Committee of the Kyrgyz Republic. In addition, the reports of research institutions, and academic articles and books were used.

Keywords: Demographic structure, Population growth, Ethnic structure, Kyrgyzstan.

¹ PhD student, Ankara University, Human and Economic Geography, aikanysheshnazarova@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-2558-9670

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Başvuru: 3 Aralık 2022
Kabul: 20 Aralık 2022

KIRGIZİSTAN'IN DEMOGRAFİK YAPISINA İLİŞKİN DEĞERLENDİRME

Aikanysh ESHNAZAROVA¹

Özet

Kırgız toplumunda gerçekleşen ölümlülük ve doğurganlık hızındaki düşüşler, 20. yüzyıl boyunca içinde buldukları sosyal ve ekonomik dönüşüm ve değişimlerden kaynaklanmaktadır. Bu dönüşüm ve değişimler Kırgız toplumuna yeni yaşam tarzı kazandırırken, demografik yapısını yeni boyutlara taşımıştır. Kırgızistan'da bebek ve çocuk ölüm oranlarındaki ciddi düşüşler nedeniyle ülkedeki doğal nüfus artış hızı 20. yüzyılın ikinci çeyreğinde yükselmiş fakat daha sonra doğum hızlarının düşmesiyle tekrar azalma eğilimini kazanmıştır. Böylece 21. yüzyılda ülkede çok farklı bir demografik yapı oluşmuştur. Şu anda Kırgızistan'da yaşlı nüfusun oranı düşüktür. 0-14 yaş grubu toplam nüfusun 1/3'ünü oluştururken, çalışma çağındaki nüfus yaklaşık %60'lık paya sahiptir. Dolayısıyla Kırgızistan nüfusu dinamik bir özellik taşımaktadır. Bu özellik ülkenin kalkınması ve gelişmesi için önemli bir avantaj yaratmaktadır. Ayrıca, ülkedeki eş benzeri az rastlanan etnik çeşitlilik Kırgızistan'ın demografik yapısına ayrı bir özellik katmaktadır.

Bu çalışmanın amacı Kırgızistan'ın demografik yapısını incelemektir. Çalışmada kullanılan birincil veriler Birleşmiş Milletlerin Nüfus Bürosu ve Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi'nden alınmıştır. Bunun yanı sıra, araştırma kurumlarının raporlarından ve akademik makale ve kitaplardan yararlanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demografik yapı, Nüfus artışı, Etnik yapı, Kırgızistan.

GİRİŞ

Demografi, nüfus özelliklerini ve yapısını sistematik olarak inceleyen bilim dalıdır. Doğurganlık, ölümlülük, göç, yaş ve cinsiyet demografik yapının ve özelliğinin belirleyicileridir (Rowland, 2003: 16). Demografiye özgü tanımlamalar, demografinin çok daha geniş bir alanla ilgilendiğini göstermektedir. Örneğin, Pressat, demografiyi doğum, ölüm ve göçün etkileşiminden kaynaklanan değişimlerle ilintili olarak nüfusun incelenmesi olduğunu belirtirken, Ross, nüfusun nicel olarak araştırılması ve doğum, ölüm ve göçten kaynaklanan değişimlerin incelenmesi şeklinde tanımlamaktadır (Aktaran: Ross, 1982: 147).

¹ Doktora Öğrencisi, Beşerî ve İktisadi Coğrafya Anabilim Dalı, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara Üniversitesi, aikanysheshnazarova@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2558-9670

Bogue'nün tanımına göre demografi, beş süreç (doğum, ölüm, göç, evlilik ve statü değişikliği) sonucu meydana gelen değişimlerin matematiksel araştırılmasıdır (Bogue, 1969: 1). Yapılan bütün tanımlamalardan yola çıkarak demografinin sosyoloji, antropoloji, istatistik, ekonomi, coğrafya ve uluslararası ilişkiler gibi sosyal bilim alanındaki disiplinlerle güçlü bir ilişkisinin olduğu anlamak mümkündür (Yaukey vd. 2007).

18. yüzyılda bir milyar olan dünya nüfusu istikrarlı doğal nüfus artış hızı sonucunda 1950'de 2,5 milyara, günümüzde ise sekiz milyara ulaşmıştır ve dünya nüfus artış hızı tarihsel açıdan benzeri görülmemiş bir artış yaşanmıştır (UN, 2022). Dünya nüfusundaki bu artış demografik dönüşüm süreci olarak tanımlanan süreç sonucunda gerçekleşmektedir. Demografik dönüşüm süreci bir toplumdaki yüksek ölüm ve doğum hızlarının yaşandığı bir demografik rejimden düşük ölüm ve doğum hızlarının yaşandığı rejime geçiş olarak tanımlanır (Kirk, 1996: 361). Demografik dönüşüm süresi beş aşamadan oluşur ve her aşamanın sosyoekonomik gelişme ile ilişkileri açısından farklı özellikleri barındırmaktadır. Demografik dönüşüm sürecinin 1. aşaması tarım toplumlarında yaşanan sağlık, eğitim hizmetleri ve aile planlamasının olmadığı, kırsal hayat tarzının hüküm sürdüğü dönemdir. Bu aşamada yüksek ölüm hızı yüksek doğum hızı ile eşittir ve doğal nüfus artış hızı %1'den daha azdır (Bongaarts, 2009: 2985). Demografik değişim dönüşümün başlamasıyla ikinci aşamada gerçekleşmektedir. Gıda ve tıbbi alandaki teknolojik gelişmeler ve eğitim düzeyindeki artış ölüm hızını düşürmüştür. Bu aşamada ölüm hızının düşmesine karşın yüksek doğum hızının devam etmesi sonucunda doğal nüfus artış hızı %2 ile %4 arasında gerçekleşmektedir (Yüceşahin, 2011: 13). Demografik dönüşümün 3. aşaması iyi ekonomik koşul, kadınların statüsü ve eğitim durumunun iyileşmesi, gebeliği önleyici yöntemlere kolay erişim ile karakterize edilmektedir. Bu aşamada yaşanan doğum hızındaki düşüşe bağlı olarak nüfus artış hızı da yavaşlar ancak yine de pozitifdir. Demografik dönüşümün tamamlanmasıyla 4. aşamada ekonomik açıdan en gelişmiş toplumlarda ölüm ve doğum hızının düşük oluşu nüfus artışını durağan hale getirmekte ve doğal nüfus artış hızı %1 civarında veya daha azdır. Demografik dönüşümün bu aşamasında olan ülkeler güçlü ekonomiye, yüksek eğitim düzeyine, gelişmiş sağlık sistemlerine ve yüksek çalışan kadın oranına sahiptir. Demografik dönüşüm süreci 5. aşamaya geldiğinde gelişmişliğe bağlı olarak doğum hızı nüfusun kendini yenileme (2,1) düzeyinin altına düşer ve doğal nüfus artış hızı eksiye doğru ilerlemektedir (Eshnazarova, 2018: 18).

Demografik dönüşüm teorisinin ilk biçimlendiği dönemlerde yüksek doğum hızının yüksek ölüm hızına cevaben geliştiği düşünülse de sonraki yıllarda uzmanlar doğum ve ölüm hızlarındaki değişimlerin ekonomik kalkınma ve modernizasyona bağlı olarak geliştiğini ortaya koymuşlardır. Bu bağlamda düşük doğum ve ölüm hızına sahip ülkelerin ekonomik açıdan gelişmiş ülkeler oldukları, bu bakımdan daha az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin ise yüksek doğum ve ölüm hızına sahip oldukları görülmektedir. Küresel çapta yaşanan demografik dönüşüm süreci içinde ülkeler çeşitli nüfus özelliklerini, yapılarını ve buna özgü avantaj ve dezavantajları barındırmaktadır (Eshnazarova, 2018: 10). Bu bağlamda demografik dönüşüm sürecine atıf yapmaksızın doğurganlık, ölümlülük ve doğal nüfus artış hızındaki ulusal eğilimleri veya ulusun yaş yapısındaki meydana gelen değişimleri tanımlamak neredeyse imkânsızdır.

Kırgız toplumunda gerçekleşen ölümlülük ve doğurganlık hızındaki düşüşler, 20. yüzyıl boyunca içinde buldukları sosyal ve ekonomik dönüşümler ve değişimlerden

kaynaklanmaktadır. Sosyoekonomik dönüşüm ve değişimler Kırgız toplumuna yeni yaşam tarzı kazandırırken, demografik yapısını yeni boyutlara taşımıştır. Kırgızistan'da bebek ve çocuk ölüm oranlarındaki ciddi düşüşler nedeniyle ülkede nüfus artış hızı 20. yüzyılın ikinci çeyreğinde yükselmiş fakat daha sonra doğum hızlarının da düşmesiyle tekrar azalma eğilimi görülmüştür. Böylece Kırgızistan'da 21. yüzyılda çok farklı bir demografik yapı oluşmuştur.

Kırsal nüfusun yoğunluğu, eskimiş sağlık sisteminin yetersizliği, kişi başına düşen milli gelirin düşük olması, reform gerektiren eğitim sistemi, eskimiş alt yapı ve yolsuzluk ülkede yaşanan ortak sorunlar arasındadır. Bu bilgiler ülkenin sosyoekonomik gelişmişlik düzeyi hakkında genel görünüm yansıtıyor olsa da istatistiksel verilere dayalı detaylı bir bilgi vermemektedir. Bu anlamda Kırgızistan'ın demografik yapısını araştırmak, elde edilen bulgu ve sonuçları tartışmak ülkenin sosyoekonomik gelişimi açısından önemlidir. Dolayısıyla gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerle ilgili yapılmış bölge odaklı araştırmalarda olduğu gibi Kırgızistan ile ilgili nicel verilere dayalı bir çalışmanın yapılması önemli bir gerekliliktir.

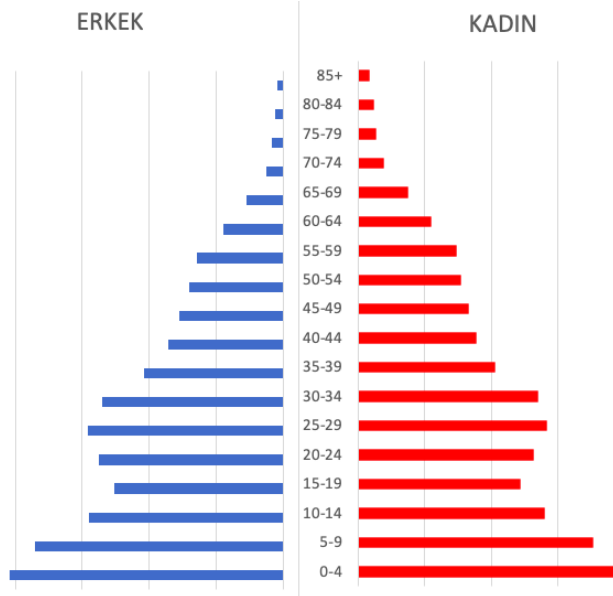
Bu çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Çalışma giriş bölümünden sonra Kırgızistan'ın nüfusu ve nüfusun bölgelere dağılımı, nüfusun cinsiyete ve yaş gruplarına göre dağılımı, doğurganlık, ölümlülük ve doğal nüfus artış hızı ve etnik yapının tarihsel süreç içerisindeki değişimleri ele alınmıştır. Bu çalışmada, Birleşmiş Milletlerin ve Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi (KCUİK)'nin verileri kullanmıştır. Ayrıca Dünya Bankası ve Kırgızistan Göç Servisi gibi uluslararası ve ulusal kuruluşların raporlarına başvurulmuştur. Bunun yanı sıra, akademik makale ve kitaplardan yararlanılmıştır.

KIRGIZİSTAN NÜFUSU VE BÖLGELERE GÖRE DAĞILIMI

Mayıs 2022 itibariyle Kırgızistan nüfusu 6,7 milyona ulaşmıştır (KCUİK, 2022). Nüfusun kadın erkek oranı arasında büyük fark bulunmamaktadır. Diğer bir ifadeyle nüfusun %51,6'sı kadınlardan, %48,4'ü erkeklerden oluşmaktadır (KCUİK, 2022). Ülke nüfusu içerisinde en çok pay 0-10 yaş aralığındaki gruba aittir. Bu durum 2010 sonrası doğum hızındaki artıştan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte 0-14 yaş grubu toplam nüfusun 3/1'ini oluşturmaktadır. Dolayısıyla her üç kişiden birinin çocuk olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer önemli payı 20-34 yaş aralığındaki grup oluşturmaktadır. Bu bilgilerden yola çıkarak Kırgızistan nüfusu genç ve dinamik olarak nitelendirilebilir.

Kırgızistan nüfusu içerisinde yaşlı nüfusun oranı düşüktür. Ülke nüfusu içerisinde 60 yaş ve üzeri grubu oluşturan kadın erkek oranındaki fark göze çarpmaktadır. Kırgızistan geneli için doğuştan yaşam beklentisi erkeklerde 67,8 yıl ve kadınlarda 76 yıldır. (KCUİK, 2022). Kadınlar erkeklere göre daha uzun süre yaşamakta olup, doğuştan yaşam beklentisi farkı 8,2 yıldır. Ancak bu sayı hayat standartlarının yüksek olduğu gelişmiş ülkelerin ortalamasının altındadır.

Şekil 1. Kırgızistan'ın 2022 Nüfus Piramidi

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi. (2022). “Turuktuu kalktyn zhynysy zhana kuraktyk toptoru boiuncha sany” (Toplam nüfusun cinsiyet ve yaş gruplarına göre sayısı).

Ülkenin idari bölgesel yapısında 7 il bulunmaktadır. Ülke içinde nüfus homojen bir şekilde dağılmamıştır. Bazı illerde 1km²'ye 6 insan düşerken bazı illerde 46 kişi düşmektedir, ancak ortalama olarak 1km²'ye 34 insan denk gelmektedir (UN, 2019). Kırgızistan nüfusunun büyük oranı kırsal alanlarda yaşamaktadır. Diğer bir ifadeyle ülke nüfusunun %66'sı kırsal bölgede ve sadece %34'ü kentsel bölgelerde veya çevresinde hayat sürmektedir (KCUİK, 2022). Kırgızistan'ın en büyük şehri başkent Bişkek 1,1 milyon nüfusa sahiptir. Ülkenin güney bölgesinin en büyük şehri olan Oş'un nüfusu 333 bindir. Bu iki şehir Kırgızistan'ın nüfusu 100,000'in üzerinde olan iki şehridir (KCUİK, 2022). İnsanların en çok toplandığı iller Calal-Abad ve Oş'tur. En az nüfusa sahip olan iller ise Narın ve Talas'tır.

Tablo 1. Nüfusun İllere Göre Dağılımı (bin)

İller	Sayı
Çüy	985,5
Bişkek ş.	1,098,6
Narın	294,2
Işık Göl	505,9
Talas	274

Oş	1,414,7
Oş ş.	333,6
Calal Abad	1,282,2
Batken	558,6
Toplam	6,747,3

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi. (2022). "Kalk" (Halk).

NÜFUSUN CİNSİYETE VE YAŞ GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI

Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi nüfusu çalışabilme durumuna göre bağımlı nüfus, çalışma çağındaki nüfus ve çalışma yaşını geçen nüfus olmak üzere üç kategori ile sınıflandırmaktadır. KCUİK, çalışma çağındaki nüfusun yaş aralığını kadınlarda 16-57, erkeklerde ise 16-62 olarak belirlemiştir. Bağımlı nüfusun (0-14 yaş) toplam nüfus içindeki payı %35; çalışma çağındaki nüfusun payı %57 ve çalışma yaşını geçmiş olan nüfusun payı ise %8,28'dir (KCUİK, 2021). 0-15 yaş grubu ülke nüfusun 3/1'ünü oluşturmaktadır. Diğer bir ifadeyle her üç insandan biri çocuk nüfus grubuna girmektedir. Çalışma çağındaki (16-59 yaş) nüfus ise toplam nüfusun %57'sini oluşturmaktadır (KCUİK, 2021).

Tablo 2. Cinsiyet ve Yaş Grubuna Göre Nüfus Göstergesi

Yaş grubu	Kadın	Erkek	Toplam	Yüzdesi (%)
0-15	1,121,865	1,177,321	2,299,186	35
16-59	1,836,413	1,951,407	3,787,820	57
60+	384,391	165,406	549,797	8
Toplam	3,342,669	3,294,134	6,636,803	100

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi. (2022). "Turuktuu kalktyn zhynsyy zhana kuraktyk toptoru boiuncha sany" (Toplam nüfusun cinsiyet ve yaş gruplarına göre sayısı).

Kırgızistan'ın ortanca yaşı 26,5'tir (Our World in Date, 2020). Fakat ülke içinde illere göre farklılıklar mevcuttur. Örneğin, Bişkek'te ortanca yaş 30,1; Çüy'de 29,7 ve Isık Göl'de ise 28,5'tir (sputnik.kg, 2018). Bu rakamlar Kırgızistan nüfusunun genç nüfus özelliği taşıdığına göstergesidir.

Doğum hızının düşme eğilimine geçmiş olması, diğer yandan doğuşta yaşam beklentisinin uzamaya başlamasıyla Kırgızistan nüfusu içerisinde yaşlı nüfusun oransal olarak artmaya başladığı görülmektedir. Kırgızistan nüfus özelliğini değiştirebilecek bir diğer önemli bir

nokta çalışma çağındaki nüfusun kalıcı olarak göç hareketine katılmasıdır. Dolayısıyla bulunduğumuz yüzyılın ikinci çeyreğinde çok farklı bir nüfus özelliği ile karşılaşmamız kaçınılmaz olacaktır.

DOĞURGANLIK, ÖLÜMLÜLÜK VE DOĞAL NÜFUS ARTIŞ HIZI

Gelişmekte ve az gelişmiş ülkelerdeki nüfus artışının bir sonucu olarak, günümüzde dünya nüfusu 7,794 milyara ulaşmıştır (UN, 2019). Dünya nüfusunun artışı gelişmekte olan ülkelerdeki kadınların daha fazla çocuk sahibi olması ve bu ülkelerin yüksek oranda genç nüfusa sahip olması dolayısıyla çocuk sahibi olabilecek kadınların fazla oluşu, iyileşen sağlık koşulları ve gıda güvenliği sayesinde doğuştan yaşam beklentisinin uzamasından kaynaklanmaktadır (Yüceşahin, 2013: 44). Dünya nüfusunun tempolu artışının temelinde yatan bu dinamikler Kırgızistan için de geçerlidir. Kırgızistan'daki kaba doğum hızı ile kaba ölüm hızının düşüşü arasındaki fark Kırgızistan'da nüfus artışının devam edeceğini göstermektedir.

Kırgızistan nüfusuna tarihsel açıdan bakıldığında 1950-55 döneminde binde 33,9 düzeyinde yaşanan kaba doğum hızı 1990'a gelindiğinde binde 32,9 olarak devam etmiştir. Günümüzde ise binde 24,8 düzeyinde seyretmektedir (UN, 2019). Kaba ölüm hızına ise 1950-55'lerde binde 17,8 iken 1990'a gelindiğinde binde 8,7'ye inmiştir ve günümüzde ise binde 6,1 seviyesinde yaşanmaktadır. Bu göstergelerin sonucunda Kırgızistan'da doğal nüfus artış hızı yüzde 1,81'dir (UN, 2019). Günümüzde doğal nüfus artış hızının son derece düşük olduğu Avrupa ülkeleri, Kuzey Amerika, Rusya veya Japonya ile karşılaştırıldığında Kırgızistan'ın muazzam bir doğal nüfus artış hızına sahip olduğu söylenebilir.

Sovyetler döneminde Kırgızistan'da toplam doğurganlık hızının (TDH) yüksek düzeylerde seyrettiğini görmek mümkündür. 1950-1985 yıllar aralığında TDH 4,5 ile 5,5 seviyelerinde gerçekleşmiştir (UN, 2019). Bu seviyeyi yakalamış olması önemli ölçüde Sovyetler Birliği'nin uyguladığı nüfus politikalarından kaynaklanmaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği büyük insan kaybına uğramış ve gelişimi sağlamak ve sürdürmek için insan işgücüne ihtiyaç artmıştır. Batı bloğu insan işgücü açığını ve demografik krizi göç politikaları ile kapatırken, Sovyetler Birliği kendine özgü bir politika geliştirmiştir. Birincisi, tarımcılık ve hayvancılık sektöründe "üretim planını" doldurmak için yarışmalar düzenlerken, bir yandan çok çocuk dünyaya getiren anneleri üç kategoride devlet nişanı ile ödüllendirmiştir. 1. kategori "Kahraman Anne" 10 çocuk ve üstü; 2. Kategori "Anne Şanı" 7-9 çocuk; 3 kategori ise "Annelik" 5-6 çocuklu kadınlara verilen devlet nişanlarıdır (Aprel, 2016).

Günümüzde Kırgızistan'da TDH 3 civarındadır. Bağımsızlık öncesi 4,06 olan TDH düzeyi 1995-2000'lerde 2,96'ya; 2000-2005 yıllarına gelindiğinde 2,5 seviyesine hızlı bir şekilde inmiştir (UN, 2019). Bağımsızlık sonrası ülkedeki ekonomik kriz ve ona eşlik eden dışarıya göç TDH'nin hızlı bir şekilde düşmesine neden olmuştur. 2010-2015 yıllar aralığında ise TDH'de artış gözlemlenmiştir. Ancak 2020 itibarıyla TDH seviyesinde tekrar önemli bir düşüş yaşanacağı tahmin edilmektedir.

Tablo 3. Kırgızistan'ın İller Düzeyinde Nüfus Göstergeleri (2015-2020)

İller	Kaba Doğum Hızı (%)	Kaba Ölüm Hızı (%)	Nüfus Artış Hızı (%)
Kırgızistan	24,8	6,1	1,81
Isık Göl	19,1	6,6	1,25
Narın	18,9	6,4	1,25
Çüy	22,4	7,7	1,47
Talas	21,6	5,6	1,60
Oş	23,5	4,9	1,86
Calal Abad	25,1	4,5	2,06
Batken	26,9	5,2	2,17

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi. (2022). "Kalktyn tabigyı osusu" (Nüfus artışı).

Kırgızistan'ın iller düzeyinde nüfus göstergeleri ele alındığında kuzey Kırgızistan illeri Isık Göl, Narın, Talas ve Çüy'de kaba doğum hızı daha düşük, güney Kırgızistan'ın tüm illerinde ise daha yüksek doğum hızına sahip olduğu görülmektedir. Buna bağlı olarak güney Kırgızistan'da nüfus artış hızı daha yüksek olduğu görülmektedir (Schuler, 2007: 76). Bebek ve çocuk ölüm hızlarının yüksek olması, çiftler arasında karar mekanizmalarını etkilemekte ve yeni doğumlar için istek uyandırmaktadır. Bu durum doğurganlığın yüksek olmasına yol açmaktadır (Şahin, 2007: 90).

KIRGIZİSTAN'IN ETNİK YAPISI

Kırgızistan zengin etnik çeşitliliğe sahip bir ülkedir. 1999 nüfus sayımına göre ülke 160 etnik kökenli insana ev sahipliği yaparken, günümüzde 120 etnik kökenli nüfus yaşamaktadır (Elkeeva, 2010). Kırgızistan nüfusu üç farklı grup altında sınıflandırılmaktadır.

1. Gruptakiler: bölgede yüzyıllardır yaşayan etnik nüfus.
2. Gruptakiler: Çarlık Rusya'sı döneminde ve ardından Sovyetlerin kurulmasıyla getirilip yerleştirilen ve İkinci Dünya Savaşında tahliye edilen nüfus.
3. Gruptakiler: İkinci Dünya Savaşı'ndan önce ve sonra Uzak Doğudan, Güney Volga, Hazar Kıyısından ve Kafkasya'dan Orta Asya'ya sürgün edilen muhacirler (Kudabaeva, Z. vd. 2004: 245).

Sovyetler Birliği'nin çöküşünden sonra, Kırgızistan nüfusunun etnik yapısını etkileyen Orta Asya'nın ekonomik ve siyasi haritası yeniden çizilmiştir. Kırgız Cumhuriyeti Anayasası'nın ilk paragrafı, Kırgız Cumhuriyeti Kırgız ulusunun yeniden canlanmasını sağlamaya çalıştığını, "Kırgızlarla birlikte Kırgızistan halkını oluşturan tüm ulusların

çıkarlarının korunması ve geliştirilmesini" öngörmektedir. 5. maddeye göre, Kırgızca'ya devlet dili ve Rusça'ya resmi dil statüsü verilmiştir. Diğer tüm uluslar "anadillerini koruma hakkını kullanabilirler ve devlet onların eğitimi ve gelişimi için elverişli koşullar sağlayacaktır" (Kırgız Cumhuriyet Anayasası, 2010: 7). Kırgız anayasası eski göçmenlerin haklarına hassas ve pragmatik bir şekilde yaklaşmıştır. Akaev döneminde "Kırgızistan-Ortak Evimiz" sloganı ile etnik uluslar arasında beraberlik politikaları uygulanmaya çalışılmıştır. Etnik uluslar arasındaki ilişkilerde istikrarı devam ettirmek amacıyla 1994'de Kırgızistan vatandaşlarının Birinci Kurultayı gerçekleştirilmiştir. Kurultaya bütün etnik grubun her kesiminden vatandaşlar katılmış ve "Birlik, Beraberlik ve Barış Deklarasyonu" kabul edilmiştir (Karazhanova, 2016).

Tablo 4. Kırgızistan Nüfusunu Oluşturan Üç Büyük Etnik Grubun Yıllara Göre Oranları (1926-2021)

	1926	1939	1959	1970	1979	1989	1999	2009	2015	2021
KIRGIZLAR (%)	66,8	51,7	40,5	43,8	47,9	52,4	64,9	71	72,8	73,7
RUSLAR (%)	11,3	20,8	30,2	29,2	25,9	21,5	12,5	7,8	6,2	5,1
ÖZBEKLER (%)	11,2	10,4	10,6	11,3	12,1	12,9	13,8	14,3	14,5	14,8

Kaynak: Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi. (2022). "Kalktyn uluttuk kuramy" (Nüfusun etnik yapısı); Kudabaeva. Z., vd. (2004). Naselenie Kyrghyzstana, (Nüfus).

Kırgızistan nüfusu ağırlıklı olarak Kırgız, Özbek ve Ruslardan oluşturmaktadır. Tarihsel olarak baktığımızda bunu görmek mümkündür. Kırgızistan'ın özerk cumhuriyet statüsünü aldığı 1926 yılında ülke nüfusunun çoğunluğunu Kırgızlar oluştururken 1930 ve 1940 dönemlerindeki bazı etnik grupların Kırgızistan'a yerleştirilmesiyle ülkenin etnik yapısı değişmiştir. Bu dönemlerde Slav nüfusunda artış gözlemlenirken Kırgız nüfusunda diğer nüfuslara göre oransal azalma yaşanmıştır. Kırgız nüfusu 1979 sonrası oransal olarak artmaya başlamış ve 2021 itibarıyla ülke nüfusunun %73,7'lik oranına sahip olmuştur (KCUİK, 2022).

İkinci büyük etnik nüfus %14,8 oranla Özbeklerdir (KCUİK, 2022). Kırgızistan'da yüzyıllardır yaşayan Özbek nüfus, çoğunlukla ülkenin güneyinde hem kırsal hem kentsel alanlarında yaşamaktadır (Schuler, 2007: 76). Üçüncü büyük etnik nüfus Ruslardır ve günümüzde ülke nüfusunun %5,1'lik oranını oluşturmaktadır (KCUİK, 2022). Rusların bugünkü Kırgızistan'a yerleşmeye başlaması tarihsel olarak 1861 yılında başlamıştır. Çarlık Rusya'sının ardından Sovyet Birliği'nin politikalarını uygulamak amacıyla yerleştirilen Rusların sayısı zamanla katlanarak artmıştır. Tablo 4'te görüldüğü gibi 1926'da %11,3 olan Rus nüfusu 1959'a gelindiğinde %30,2'lik oranla yerleşik nüfusun oranına çok yaklaşmıştır.

1990 dönemine kadar Rusların sayısı ülke nüfusunun büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. 1991’de Kırgızistan’ın bağımsızlığının ilanının ardından yeni yasalar ve Kırgızca’yı ülkenin tek resmi dili yapan Anayasa Ruslar için büyük endişe kaynağı olmuştur. Rusça ülkede yaygın kullanılan bir dil olarak kalmasına rağmen, statüsü değişmiştir. Bazı Ruslar yeni yasayı Kırgız dilini Rusçaya eşit veya üstün bir statüye ayırmak olarak yorumlamışlardır. Dolayısıyla Kırgızistanlı Ruslar yeni koşullara uyum sağlamak yerine Rusya’ya geri göç etmek istemişlerdir (INS Resource Information Center, 1993). Böylece, Rusların Rusya’ya kitlesel göçü başlamış ve Kırgızistan nüfusu içindeki oranı ciddi bir şekilde azalmıştır.

Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından yerli etnik grupları kapsayan ve destekleyen bir politika benimseyen ülkelerin başında Kırgızistan gelmektedir. Buna rağmen, etnik gruplar arasındaki ilişki değişmiştir ve bazı etnik gruplar daha önce gördükleri gerçek veya göreceli avantajları kaybetmiştir. Sonuç olarak, göç bu değişikliklere yanıt vermenin temel yollarından biri haline gelmiştir (Schuler, 2007: 74). Bağımsızlığın ilk yıllarında çoğu eski göçmen etnik kökenlerine göre ülkelere geri dönmüştür. Slav kökenli olanlar Rusya’ya; Almanlar Almanya’ya vatandaşlık alabilmek umuduyla göç etmiştir. Öte yandan, Türk kültürünün temsilcileri için de sınırlar açılmıştır. Dışa göçün etkisiyle ülke nüfusu içerisinde Kırgız ve Orta Asya halkının sayısı oransal olarak keskin bir şekilde artmıştır (Dzhooshbekova, 2013: 78).

SONUÇ

Demografik yapıdaki değişimler sosyoekonomik dönüşüm ve değişimlerden kaynaklanmaktadır. Bu anlamda, bağımsızlık sonrası dönemde yaşanan sosyoekonomik dönüşüm ve değişimler Kırgızistan toplumuna yeni yaşam tarzı kazandırırken, demografik yapısını yeni boyutlara taşımıştır. Toplam nüfus içerisinde çalışma çağındaki nüfusun artmasıyla günümüzde Kırgızistan “Demografik Hediye” veya diğer bir ismi ile “Demografik Fırsat Penceresi” olarak adlandırılan bir nüfus özelliğine sahiptir. Çalışma çağındaki nüfus, üretme ve kazanma potansiyeli olan nüfus demektir ve çalışan nüfus arttıkça vergi tabanı genişleyecek ve kamu tasarruflarında artışlar sağlanacaktır. Dolayısıyla ülkede ekonomik ve toplumsal gelişmelere daha fazla yatırım yapma imkânı doğacaktır. Bu nedenle, Kırgızistan nüfusu içerisindeki yüksek oranda çalışma çağındaki nüfus ülke ekonomisi açısından ciddi bir önem taşımaktadır. Ancak Kırgızistan’da istihdam ihtiyaçları karşılanmadığından çalışma çağındaki nüfus ülke dışına işçi göçüne katılmaktadır.

Kırgızistan nüfusu içerisindeki bağımlı nüfus oranının %34,6 olması, ülke nüfusunun genç nüfus özelliğini taşıdığına göstergesidir. Bununla birlikte doğuştan yaşam beklentisinin uzamaya başlamasıyla ülke nüfusu içerisinde yaşlı nüfusun oransal olarak artmaya başladığının belirtilmesi gerekmektedir.

Kırgızistan’ın doğal nüfus artış hızının %57’lik çalışma çağındaki nüfus üzerinde olumlu etkisi olacaktır. Ancak doğum hızındaki düşüş eğilimi belirtilmesi gereken önemli bir noktadır. Bu eğilim bulunduğumuz yüzyılın üçüncü çeyreğine gelindiğinde Kırgızistan nüfusunun kendini yenileme seviyesinin altına düşmesine neden olacaktır. Dolayısıyla, Kırgızistan nüfusunun genç nüfus özelliğini kaybederek farklı bir nüfus yapısına sahip olması kaçınılmaz olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aprel gazetesi (2016). “Zhenshiny SSSR: Mat-Geroinya”, http://april-knows.ru/articles/zhenshchiny_ssr_mat_geroinya/ (Erişim Tarihi 03.01.2022).
- Bogue, Donald Joseph (1969). *Principles of Demography*, New York: Wiley.
- Bongaarts, J. (2009). Human Population Growth and the Demographic Transition. *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 364 (1532): 2985-2990.
- Dzhooshebekova, Ainagul (2013). *Migratsionnye Protsessy V Sfere Kyrgyzov*, Doktora tezi, Bişkek, İshenaaly Arabaev Kırgız Devlet Üniversitesi.
- Elkeeva, Kanymkul (2010). “Kyrgyzstanda 120 ulut okuldoru zhashait”, 21 Ekim 2010, Azattyk Unalgysy, https://www.azattyk.org/a/Kyrgyzstan_People/2197185.html (erişim Tarihi 22.03.2022).
- Eshnazarova, A. (2018). Afrika'nın Demografik Yapısı ve Sorunları, Yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi.
- INS Resource Information Center (1993). “Kyrgyzstan: Political Conditions in The Post- Soviet Era”, Washington D. C., <http://hrlibrary.umn.edu/ins/kyrgyz93.pdf> (Erişim Tarihi 16.04.2022).
- Karazhanova, G. (2016). Kyrgyzstanda Kyrgyz Ulutunun Ulushu 73%dy Tuzot, Birinchi Radio, <http://www.ktrk.kg/post/1682/kg> (Erişim Tarihi 03.02.2022).
- Kirk, D. (1996). Demographic Transition Theory, *Population Studies*, 50 (3): 361-387.
- Kırgız Cumhuriyeti Anayasası. (1993). Bişkek.
- Kırgız Cumhuriyet Anayasası. (2010). Bişkek.
- Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi (KCUİK). (2022). “Kalk”. Bişkek, <http://www.stat.kg/kg/statistics/naselenie/> (Erişim Tarihi 03.04.2022).
- Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi (KCUİK). (2022). “Kalktyn tabigy osuusu”. Bişkek, <http://www.stat.kg/kg/opendata/category/144/> (Erişim Tarihi 16.04.2022).
- Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi. (2022). “Kalktyn uluttuk kuramy”. Bişkek, <http://www.stat.kg/kg/opendata/category/312/> (Erişim Tarihi 25.01.2022).
- Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi (KCUİK). (2022). “Torolgondordun sany”. Bişkek, <http://www.stat.kg/kg/opendata/category/40/> (Erişim Tarihi 13.02.2022).
- Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi (KCUİK). (2022). “Torolgondogu omurdun kutulgon uzaktygy”. Bişkek, <http://www.stat.kg/kg/opendata/category/3913/> (Erişim Tarihi 28.02.2022).
- Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi (KCUİK). (2022). “Turuktuu kalktyn dinamikasy”. Bişkek, <http://www.stat.kg/kg/opendata/category/316/> (Erişim Tarihi 23.03.2022).
- Kırgız Cumhuriyeti Ulusal İstatistik Komitesi (KCUİK). (2022). “Turuktuu kalktyn zhyynsyz zhana kuraktyk toptoru boiuncha sany”. Bişkek, Kırgız <http://www.stat.kg/kg/opendata/category/206/> (Erişim Tarihi 13.02.2022).
- Kudabaeva, Z., Gijo, M., ve Denisenko. M. (2004). *Naselenie Kyrgyzstana*, Bişkek. Natsionalnyi Statischeşkii Komitet Kyrgyzkoi Respubliki.
- Nasritdinov, Emil (2016). “Pros and Cons of Migration in Kyrgyzstan”, https://www.academia.edu/4371887/Migration_in_Kyrgyzstan_-_Pros_and_Cons (Erişim Tarihi 16.02.2022).
- Our World in Date. (2020). “Median age, 1950 to 2020”. <https://ourworldindata.org/grapher/median-age?tab=chart&year=2020&time=1950..2020&country=KGZ> (Erişim Tarihi 30.03.2022).

- Ross, John (1982). *The International Encyclopedia Of Population*, Free Press, New York.
- Rowland, Donald T. (2003). *Demographic Methods and Concepts*, Oxford University Press.
- Schuler, Martin (2007). "Migration Patterns of the Population in Kyrgyzstan", *espace, populations, sociétés*, (1): 73-89.
- Sputnik.kg. (2018). "Kyrgyzstandyktardyn Ortocho Zhash Kuragy Kaisy Aimakta Zhogoru Ekeni Aityldy".
<https://sputnik.kg/society/20181104/1041846518/kyrgyzstandyktardyn-ortocho-zhash-kuragy.html> (Erişim Tarihi 04.11.2018).
- Şahin, Salih (2007). *Geçmiş, Günümüz ve Gelecekte Nüfus Gerçeği*, Gazi Kitapevi, Ankara.
- United Nations. (2019). "Crude birth rate (births per 1,000 population)", World Population Prospects 2019, Population Division, <https://population.un.org/wpp/DataQuery/> (Erişim Tarihi 03.01.2022).
- United Nations. (2019). "Total Fertility (children per woman)", World Population Prospects 2019, Population Division, <https://population.un.org/wpp/DataQuery/> (Erişim Tarihi 22.03.2022).
- United Nations. (2019). "Crude Death Rate (deaths per 1,000 population)", World Population Prospects 2019, Population Division, <https://population.un.org/wpp/DataQuery/> (Erişim Tarihi 13.02.2022).
- United Nations. (2019). "Rate of Natural Increase", World Population Prospects 2019, Population Division, <https://population.un.org/wpp/DataQuery/> (Erişim Tarihi 26.01.2022).
- United Nations. (2022). World Population Prospects, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, <https://population.un.org/wpp/> (Erişim Tarihi 01.12.2022).
- Yankey, David, Anderton, Douglas L. ve Lundquist, Jennifer Hickee (2007). *Demography: The Study of Human Population*, Illinois: Waveland Press.
- Yüceşahin, M. Murat (2013). "Afrika: Demografik Yapı, Mekân, Sorunlar ve Gelecek", *Turkish Journal of Population Studies*, (35): 31-61.

Research Type: Research Article
Submission Date: 22 December 2022
Acceptance Date: December 27, 2022

THE NATIONAL GAME OF THE KYRGYZ " KÖK BÖRU " AND ITS GENESIS

Olcobay KARATAYEV¹

Abstract

"Kök bөрү" is one of the most ancient sports games of the Kyrgyz people. At present, "Kök bөрү" or "goat-wrestling" has become one of the most massive and spectacular national outdoor games. The article explores the origins and origins, formation and religious and philosophical meaning of the game. In addition, parallels are given of the game "Kök bөрү", which has become part of the traditional culture of the Kyrgyz, with other Turkic-speaking peoples. In the modern era of globalization and technological progress, national sports are the environment that preserves the ethnic identity of the population, one of the most popular of which is the traditional game "blue wolf".

Keywords: Kyrgyz, kok bөрү, goat-lashing (ulak), totemism, K k Tengri, Xiongnu, China, wolf.

¹ Prof. Dr., Kyrgyz National University named after Yusup Balasagyn. okaratayev@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4128-9635

Вид Исследования: Исследовательская статья
Дата Публикации: 22 декабря 2022 г.
Дата Принятия: 27 декабря 2022 г.

НАЦИОНАЛЬНАЯ ИГРА КЫРГЫЗОВ « КӨК БӨРҮ» И ЕГО ГЕНЕЗИС

Олжобай Каратаев¹

Абстракт

“Көк бөрү” является одним из древнейших спортивных игр кыргызов. В настоящее время “Көк бөрү” или “козлодрание” (улак тартыш) превратилось один из самых массовых и зрелишных национальных подвижных игр. В статье исследуются истоки и происхождения, формирования и религиозно-философский смысл игры. Кроме того, приводятся параллели ставшей частью традиционной культуры кыргызов игры “Көк бөрү” с другими тюркоязычными народами. В современную эпоху глобализации и технического прогресса средой, сохраняющей этническую идентичность населения, являются национальные виды спорта, одним из самых популярных из которых является традиционная игра «Кок бору».

Ключевые слова: Кыргызы, көк бөрү, козлодрание (улак), тотемизм, Көк Тенгри, хунну (сюнну), Китай, волк.

¹ Д.и.н., профессор. Кыргызский национальный университет им. Жусуп Баласагына.
okaratayev@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4128-9635

Изилдөө түрү: Изилдөө макаласы
Жарыяланган күнү: 22-декабрь, 2022-жыл
Кабыл алынган күнү: 27-декабрь, 2022-жыл

КЫРГЫЗДЫН “КӨК БӨРҮ” УЛУТТУК ОЮНУ ЖАНА АНЫН ГЕНЕЗИСИ

Олжобай Каратаев ¹

Аннотация

Көк бөрү – кыргыздардын байыркы спорттук оюндарынын бири. Учурда “Көк бөрү” кыргыздардагы массалык улуттук оюндардын бирине айланды. Макалада спорттук коллективдүү оюндун келип чыгышы, калыптануусу, анын тарыхый-этнографиялык, диний-философиялык башаты, маңызы изилденет. Кыргыздардын салттуу маданиятынын бир бөлүгү болгон “көк бөрү” (“улак”) спорттук оюнунун башка түрк тилдүү элдердеги параллелдери, жалпылыктары, кээ бир өзгөчөлүктөрү талданат. улуттук маданияттын ажырагыс бөлүгү болгон салттуу спорттук оюндар, алардын тарыхый-философиялык негизи кылымдар бою өнүгүп келди. Учурдагы биз жашап жаткан глобалдашуу заманынын жана технологиялык прогресстин шарттарында калктын этникалык өзгөчөлүгүн сактап келе жаткан чөйрө - бул улуттук спорттун түрлөрү, анын ичинен эң бир популярдуусу салттуу “көк бөрү” (“улак” деп айтылат) оюну болуп эсептелет.

Ачкыч сөздөр: Кыргыздар, көк бөрү, улак, тотемизм, Көк Теңир, хунну (сюнну), Кытай, бөрү.

Кыргыздар–байыркы терең салттуу маданияты бар эл катары белгилүү. Кыргыздардын эл болуп калыптануусу да татаал, ары узакка созулган этникалык процесс болгону ырас. Натыйжада, тарыхый өнүгүү этаптарында кыргыздарда бай материалдык жана руханий салттуу маданияты калыптанды. Анын ичинде улуттук маданияттын ажырагыс бөлүгү болгон салттуу спорттук оюндар, алардын тарыхый-философиялык негизи кылымдар бою өнүгүп келди. Учурдагы биз жашап жаткан глобалдашуу заманынын жана технологиялык прогресстин шарттарында калктын этникалык өзгөчөлүгүн сактап келе жаткан чөйрөнүн бир багыты - бул улуттук спорттун түрлөрү, анын ичинен эң бир популярдуусу салттуу “көк бөрү” (“улак”) оюну болуп эсептелет. Күч оюндарынын жөнөкөй ыкмалары эбак замандарда эле калыптанган, ал ыкмалар коргонуу жана кол салуу үчүн колдонулган. Кыргыздар бай салттуу материалдык жана руханий маданиятка эгедер калк. Кыргыздардын күч оюндарына негизделген күч менен дене көнүгүүлөрү, элдик оюндары жана мелдештери улуттук маданияттын составдык бир бөлүгү болгон. Узак убакыттар бою адамдар жараткан материалдык өндүрүш бир эле учурда аскердик-колдонмо көнүгүүлөрү менен байланышкан. Бул көнүгүүлөр жана салттуу спорттук мелдештер

¹ Д.и.н., профессор. Жусуп Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университети. okaratayev@gmail.com,
ORCID: 0000-0002-4128-9635

элдик жана диний майрамдар менен тыгыз байланышта өнүгүп келди. Дене тарбиялык машыгуулар жана мелдештер жалпы улуттун ден соолугуна пайдасы бар экендигин байыркы ата-бабалар билишкен (Каратаев, 2015:195-196).

Кыргыздардын тарыхый мекенинин бири болгон Түштүк Сибирде жашаган бүгүнкү түрк-монгол тилдүү этностордо да салттуу спорттук оюндар жана ага байланышкан спорттук маанайдагы мелдештер кеңири жайылган. Каруулуу болууга, шамдагайлыкка жана аскердик өнөргө жаш мезгилинен калыптандырган оюндар – салттуу спорттук мелдештер болгон. Чоң салтанаттын алдында коллективдүү сыйынуу жөрөлгөсү (ритуалы) аткарылып, андан соң жыйналган калк үчүн атайын уюштурулган мелдештер көрсөтүлгөн. Бул “үчилтик” же “триада” (орусча) деп аталып, оболу күрөш, ат чабуу жана сонунда жаа атуу менен аяктаган. Бул мелдештер культук мүнөзгө ээ болуп, “жашоо үчүн күрөш, элик сыяктуу (мингич ат) алга (күнгө) умтулбасаң, “бейиштеги” орун үчүн (бейиш бул - бүркүт) күрөшпөсөң, анда сени тагдыр “тозокко” (аюу мекендеген жер алды дүйнөсү) алып барат” – деп түшүнүшкөн (Даржаа, 2008: 24-27).

Кыргызстандан (Теңир-Тоо, Памир-Алай) Алтайга чейинки созулуп жаткан тоо кыркаларында, аска-таш беттериндеги петроглифтерде алгачкы спорттук көнүгүүлөрдүн, беттешүүлөрдүн элестери чагылдырылгандыгын даана байкоого болот. Аллегориялык мааниге ээ болгон сценаларда ат жана күч оюндары, аңчылык сюжеттери, демонологиялык укмуштуу күчтөр менен адамдардын беттешүүлөрү кеңири берилет. Дал ошол алгачкы общиналык (жамааттык) доордо эле адам баласы денеси таза, күчтүү жана шамдагай болмоюн жаратылыштын кубулуштарына, боло турган кырсыктарына, кошуна уруулардын чабуулуна, жапайы жаныбарлардын кол салуусуна туруштук бере алышарына түшүнүшкөн. “Улак” жана “көк бөрү” – кыргыздын улуттук спорттук оюнунун эки мааниде, эки жагдайда ойнолорун изилдөөчүлөр белгилешет. Шамдагайлыкты чабандестикти, каруу күчтү, эр жүрөк тайманбастыкты талап кылган байыркы оюндардын бири болгон, кыргыздар коомундагы көңүл ачуунун бир түрү, салттык мааниси бар спорттук Улак” же “көк бөрү” мелдештерин өткөрүү ар кандай шарттарга жана себептерге (үйлөнүү тою, сүннөт тою, аш берүү) карата уюштурулган. Албетте, бул оюнга катышуу үчүн күчтүү, мыкты жана чыдамдуу, тапталган аттар тандалып алынары бышык.

Бул спорттук оюн Орто Азия элдеринде кеңири таралган, айрым этникалык, чөлкөмдүк спецификалык өзгөчөлүктөргө ээ. Коңшулаш казактарда - “көкпар”, өзбектерде - “улак”, “купкари”, тажиктерде “бузкаши”, уралдык (түштүк) башкырларда - “көк бүрө” деп аталат (Кармышева, 1987: 235). Бул оюн учурдагы кыргыздарда “улак тартыш” деген ат менен да белгилүү. Кыргызстандын Жалал-Абад, Алай, Чоң-Алай, кыргыздар эзелтеден жашаган Каратегин-Мургаб аймактарында “улак тартыш” оюну аталганы менен айрым учурларда бир жашка чейин *торпок* тартышары белгилүү. “Көк бөрү” ж.б. ат үстүндөгү оюндар (эңиш, жамбы атуу, тыйын эңмей ж.б.), жапайы аң уулоо кыргыздарды жаштайынан жоокерчилик мүнөзгө тарбиялаган. Таанымал тарыхчы-этнограф С.М.Абрамзон: “...кыргыздар балдарын жаш мезгилинен тартып жоо менен беттешүүгө, тайманбас, шамдагай жана каарман жоокер болууга даярдашкан. Кыргыздын улуттук оюндары катышуучуларда шамдагайлыкты, эр жүрөктүүлүктү, физикалык жактан каруулукту, айлакер тапкычтыкты (акылдуулук), кырдаалдан чыгуунун жолдорун калыптандырган. Тарбия берүүнүн бул системасы жаш балдардын кыймылдуу оюндарынан башталган. Бала жетилген сайын улам жаңы татаал оюндарды өздөштүрө берген. Мындан улуттук оюндардын системасы аркылуу

болочоктогу атчан аскерлерди такшалтуунун жолун көрүүгө болот” – деп белгилеген (Абрамзон, 1991:167).

“Көк бөрү” адамдын күндөлүк жашоосунун кандайдыр бир маанилүү этабына, үй-бүлөдөгү же туугандар ичиндеги кубанычтуу же болбосо траурдук окуяларга байланыштуу каада-салттарда ойнолуп келинген. Аш-тойлорду, майрамдарды өткөрүүдө көпчүлүк учурда дал ушул сөз кылынып жаткан оюнду уюштурууга умтулушкан. Кыргызстандын түндүк аймактарында улак тартуу адамдын, үй-бүлөнүн турмушундагы кубанычтуу окуяларга (кыз узатуу, баланын төрөлүшү, тушоо кесүү ж.б.) жана кийинчерээк мусулман динине байланыштуу майрамдарда (курман айт, орозо айт) өткөрүлсө, Кыргызстандын түштүгүндө көзү өткөн ата-бабалардын арбагына багышталган аш берүүдө уюштурулган. Көзү өткөн кишиге аш берүү анын балдарынын же тукумдарынын материалдык шарттары болгон кезде өткөрүлөт, туугандар арасында жылы, мезгили үй бүлөдөгү шартка жараша кеңешип, аныкталары маалым. Кыргыз улуттук оюндары тууралуу баалуу маалыматтарды калтырып кеткен А.Тыныбековдун пикири боюнча улакты эң бир кадырлап тарткан түштүк тараптагы кыргыздар болгон (Симаков, 1984: 86-88). Оюн бир уруу тарабынан уюштурулган чоң сый тамактарды коштогон көңүл ача турган таймаштардын катарына кирген. Тактап кетчү маселе “улак” оюну мурдагы СССРдин заманында да тартылчу.

“Көк бөрү” оюнуна катышып жүргөн улакчылар териден атайын кийим тиктирип кийишкен. Аш-тойдун алкагында уюштурулган улак тартуу оюнунун шартын сактоо менен улакты алып келип таштоочуларга бериле турган байгени атайын дайындалган жарчылар элге ыр түрүндө угузуп турушкан. Бир нече жолу экиден-үчтөн тарткандан кийин көп киши катышкан “жайма тартуу” деген түрү ойнолгон. Бул сапар улакты алып келип таштаган кишинин элинин наамына мурдагыдан арбыныраак байге беришкен (Тыныбеков, 2011: 64). XIX к. Императордук орус армиясынын генерал-лейтененты, Орто Азияны изилдеген аскер адамы Н.Г.Гродеков кыргыздардагы спорттук оюнду төмөндөгүдөй сүрөттөп жазган: “Жайма көк бөрү” же “аламан көк бөрү” улак тартууга арналган байгелер берилип бүткөндөн кийин калыстын же болбосо той-аштын ээсинин кулактандыруусу менен өткөрүлгөн. Айрым учурларда жайманы оюндун биринчи фазасында эле жарыялашкан. Натыйжада ар бир улакчы өзү үчүн аракеттенген. Ошол эле учурда оюндагы таймашта өз ара колдоону алдын-ала сүйлөшүп алышкан улакчылардын ийгиликти камсыз кылуусу салыштырмалуу жеңилге тургандыгы шексиз. Албетте, мындай шериктештердин (команданын) катарында карылуу жана тажрыйбалуу улакчылар зарыл болгон. Оюнчулардын алдындагы максат улакты тартып алып качып, негизинен марттыгы менен өзгөчөлөнгөн кадырлуу, бай адамдын боз үйүнүн босогосунун алдына таштоо болгон. Эзелтеден келе жаткан шартка ылайык үй ээси жеңүүчүгө сырт кийим, мал же акча түрүндө белек тартуу бериши керек болгон. Айрым учурларда оюнду узартуу үчүн жаңы союлган улак бергендиги тууралуу да маалыматтар кезигет (Гродеков, 2011:210).

Чек ара маселелери жана чалгын иштери боюнча Памир тарапка бет алган орустун аскер адамдары 1880-жылы Алай тарапка жолго чыгышып, Эркеч-Там чөлкөмүндө Кытай бийлик өкүлдөрү, чек арачылары менен жолугушуу өткөрүшкөн. Ушул аскердик чалгын экспедициясынын катышуучусу К.К.Казанцев орус бийликтерине келип жолугушкан кыргыздар жана ат оюндары боюнча кызыктуу маалыматтарды жазган: “...кыргыздар бамбук жыгачынан жасалган узун найзаларды шамдагай жана ийкемдүү колдонушат. Минген жылкыларынын бойлору, көлөмү жана түстөрү ар кыл

болгондугуна карабастан өтө чымыр келет, бат чуркашат (Казанский, 1895: 74). Ошол эле күндөрү К.К.Казанский (ал “кукбурэ” деп жазат) адигине жана жапалак (мунгуш) урууларынын ортосундагы мелдешке күбө болгон. “...Бизге көчмөндөр келишти жана “кукбурэ” салттуу оюнун көргөзө башташты. Көпчүлүгү шынга бойлуу, кыймылы начар, көз жана тери оорууларынан запкы жеген, мүнөздөрү жоош көрүнгөн кыргыздар ат үстүнө олтурушканда таптакыр өзгөрүштү, биз байкаган көрүнүш түп тамырынан бери кайра алмашты. Ат үстүндөгү кыргыз шамдагай, ийилчек, ишенимдүү жана эпчил, чарчабаган ийкемдүү чабандеске айланды. Кыргыздардын ат үстүндө узак жол жана татаалдыктарга кадыресе чыдашкандары бизди таң калтырды. “Кукбурэ” оюну абдан кызыктуу өттү, жеңген тарап катары таанылган Жапалак (Мунгуш уруусунун курамындагы ири уруктар тобу. – О.К.) уруусуна баалуу соорундар ыйгарылды”, –деп жазган (Казанский, 1895: 74-75).

“Көк бөрү” – “оглак” (кыргызча – улак) Кыргызстандын аймагында XVI к. да эскерилет. Маалыматтарга караганда, Захрдедин Бабурдун айланасындагы ишеничтүү кишилердин бир нечеси “оглакчи” деген лакап атты алып жүрүшкөн (Кармышева, 1987: 236). Алардын ичинен эң белгилүүсү Сейид Юсуф Оглакчи эле. Бабур анын тегинин моголдордон болорун, Улугбекке да ак дилинен кызмат өтөгөн баатыр, каарман мүнөз адам, Кабулга катар жолдо сапарлаш болгондугун жазган (Алиев, 2015: 290). Кыргыздын элдик дастандарында улуттук оюндар, анын ичинен “көк бөрү” эскерилет. “Манас” эпосунда:

Бөлүнүп ордо, чын мөрөй,

Атпай турган жер бекен?

Жатпай оюн, көк бөрү,

Тартпай турган жер бекен? – деп айтылат. Көкбөрү - эпостогу каарман. Сагымбай Орозбаковдун вариантында Көкбөрү кыпчактардын уруу башчысы. Манастын алгачкы казаттарына катышат, башка учурларда Көккөён султандын атасы катары эскерилет. Саякбай Каралаевдин варианты боюнча Көкбөрү Крым элинин ханы. Манастын өзүнүн айтуусу боюнча анын эң жакын адамдары Кошой, Төштүк, Сайкал менен бирге атайы чакырылып, курман болгон Манастын сөөгүн купуя жашырууга катышат (“Манас”. Энциклопедия. Т. II: 534).

Эмне себептен аскердик-прикладдык мүнөзү бар кыймылдуу (подвижный) оюн “көк бөрү” жана “улак” оюну деп аталып калган, эки аталыш кандай мааниге ээ болгон деген суроо келип чыгат. Бул оюндун этногенетикалык тарыхты иликтөөдө кандайча орду бар? Улуттук спорт оюнунун түпкү маанисинде оюндун бөрү, карышкыр менен байланышы барбы? – деген суроолор пайда болот! Спорттук мелдештер, анын ичинде ат оюндары кыргыздарда эзелтеден белгилүү. Элдик уламыш-болмуштарда, жөө жомоктордо, баатырдык дастандарда “улак тартыш”, “көк бөрү” оюндары кеңири эскерилет. Бул багытта тарыхчы А.Көчкүновдун да жазган пикирлери бар (Көчкүнов, 2015: 17-18). Ушул күнгө чейин окумуштуулардын чөйрөсүндө талаш-тартыштарды жаратып келе жаткан спорттук оюндардын бири - көк бөрү оюну. Бул оюндун келип чыгышы боюнча ар кандай көз караштар, карама-каршы пикирлер илимий адабияттарда айтылып келери белгилүү. Айрымдары “көк бөрү” оюнун бөрү тотеми менен байланыштуу культтук (сыйынуучулук) маанайда карашса (Липец, 1981: 135-148; Потапов, 1953: 120-133), башкалары көңүл ачуунун бир формасы катары кабыл алышат (Көчкүнов, 2015: 17-18). Айрымдары болсо, мисалы С.П.Толстов (Толстов, 1948: 284), Г.Н.Симаковдор (Симаков, 1984: 146-150) үйлөнүү үлпөтү менен

байланыштырышкан. Бирок, С. П. Толстов бул оюндун түпкү тамырын жаратылышка сыйынуудан (культ природы) келип чыккан деген көз карашты сунуш эткен (Толстов, 1948: 284). Байыркы хунну (сюнну), монгол тилдүү дунхуларда (сяньби), кыргыздарда жана көк түрктөрдө ат оюндары тууралуу алгачкы маалыматтар кытай жазма булактарында, хуннулар (Европада - гунндар) боюнча европалык хроникаларда сейрек эскерилет. Түндүк Вэй (Табгач мамлекети же Тоба Вэй, 386-535 жж.) династиясынын тарыхчылары: “Император Гоацзунун (471-499 жж.) башкарган доорунда Беш Гаоцзюй (Теле уруулары) уруусуна (элине) кирген бир нече он миңдеген калкы Көк Теңирге (Кытай булактарында – Көк Асман) багыштап курмандык чалуу үчүн жыйналышты. Бул чоң жыйында алар (теле уруулары, гаогюйлар) көптөгөн малды курмандыкка чалышып майрамдашты, ат оюндарын, ат жарыштарын уюштурушуп, ырлар менен коштолгон жүрүштөрүн жасашты, эс алышты, бул сыяктуу топтолгон бир нече уруулардын бириккен жыйыны сейрек көрүнүш” – деп жазышат (Кляшторный, Савинов, 2005: 52-53). Бул курмандык чалуу салтанатына Кытай (Табгач – Тоба Вэй) императорунун катышкандыгы белгилүү.

Кытайдын букаралыгын кабыл алган хуннулардын (сюнну) дагы бир тобу жөнүндө тарыхый булак төмөндөгүдөй маанилүү маалыматты эскерет: “...түштүктөгү Шаньюй (хуннулардын көсөмү) Кытай букаралыгына өткөн мезгилден бери Кытай императоруна (багышталган төртүнчү курмандык чалуу салтын киргизди. Курмандык өткөрүү маалында уруу башчылары мамлекеттик иштерди, эл аралык маселелерди талкууга алышкан, ат чабуу жана төөлөрдү жарыштыруу менен тамашага батышкан” (Бичурин, 1950: 119; Көчкүнов, 2015: 14). Бул жерде көрүнүп тургандай хуннулардын бир тобу башка мамлекеттин букаралыгын алып жатса да башкы каадасын – Көк Теңирге арналган курмандык чалуу салтын жоготпостон аны өз адаттарына төртүнчү салт катары киргизип, мурдагыдай эле ат оюндарын жана төө жарыштарыны уюштурганы айтылат. Хуннулардын жылына үч ирет курмандык чалынган салты тууралуу кытай тарыхый булагы мындайча баяндайт: “сюннулар (хуннулар) адаттары боюнча Лунчэнде жылына үч жолу курмандык чалышкан, алар дайыма бирдин, бештин жана тогуздун айында, У (кытайча) күнүндө Асман рухуна (Көк Теңирге – О.К.) багышталган курмандыкты чалышканы... Курмандык чалуу маалында (хуннулар) бүт көчтү, элди чогултушкан... мамлекеттик иштерди талкуулашкан, ат чабуу (ат оюндары) жана төөлөрдү жарыштыруу менен тамашага батышкан” (Материалы по истории сюнну, 1973: 15; Көчкүнов, 2015: 14).

Европа хуннуларынын королу Аттила (406-453 жж.) үйлөнүү үлпөтүндө ууландырылып өлтүрүлгөндөн кийин хуннулар өз акими Аттиланы ыйлап-сыктап аза күтүү салты менен акыркы сапарга узатышкан зыйнатын гот (герман) тарыхчысы Йордан сүрөттөп жазган: “Корольдун сөөгү салынган табыт талаадагы атайын тигилген жибек чатырдын алдына жайгаштырылып, гунндар сөөк узатуу зыйнатын башташты. Корольдун өлүмүн уккандар жүздөрүн бычактар менен тилип киришти, кан чыгарышты, аял сыңары ыйлап, жаш төккөндөр көз жаштарын жузүндөгү каны менен аралаштырып агызышты... Хуннулардын тандалма атчан кошуундары сап-сап болуп тизилген абалда Аттиланын табыты коюлган өргөөнү айланып өтүп коштошуп жатышты, ага эң соңку сый-урматын көрсөтүштү. Аттиланын улуулугун, мурдагы жетишкен жеңиштерин көкөлөтө мактап айтышты. Ый (кошок) бүткөндөн соң хуннулар ошол жерден тамак жешип, чоң майрамдык салтанат уюштурушту. Гунндар²

² Хуннулар (сюннулар) Европа авторлорунун эмгектеринде “гунндар” деп жазылат

терең кайгыга баткан аза күтүү каадасын майрамдык көңүл көтөрүү салтанаты менен алмаштырышты. Сөөк алтын, күмүш ж.б. зыйнаттар менен кошо көмүлгөндөн соң, сөөк коюуга катышкан бөтөн тектүү адамдардын баарын тең кырып салышты” (Иордан, 1960: 117-118).

Албетте, мындай сөөк коюу зыйнаты ат оюндары менен коштолгондугу ырас. Хуннулардагы диний ишенимдеринин пантеонунда “кудайлардын жолу” же “йол тенгри” түшүнүгү болгон. Аларда (хуннуларда) жер алдындагы (Төмөнкү дүйнө) дүйнө жана кудайлар тууралуу маалымат жок болгондугуна карабастан сөөк көмүү салттары байыркы түрктөргө окшош болгон. Ошол учурдагы христиандарды Европа гунндарынын аза күтүү зыйнатында жүздөрүн бычак менен тилиши, сөөк жашырылган мүрзөнүн айланасында ат оюндарынын уюштурулуусу таң калтырган экен. VI к. көк түрктөр көзү өткөн тууганына багыштап өткөргөн аза күтүүнүн өзөккү белгиси катары беттерин бычак менен тилишип, ат оюндарынын мелдештерин өткөрүшөт, майрамдагыдай кийинишкен уландар менен кыздар атчан мелдештерге катышышат, оюндар эротикалык мүнөзгө ээ болот, андан соң ата-энелери кудалашуу жөнүндө сүйлөшө башташат” – деп баяндайт кытай жазма булагы (Кляшторный, 1994: 45). Демек, байыркы хуннулардын заманынан бери карай түрк тилдүү элдердин кыялында адам көзү өтө турган болсо, анын артынан жаңы жашоо уланат деген түшүнүктөр калыптангандыгын байкоого болот. Мында кыргыздардагы “Көкөтөйдүн ашынан” бүгүнкү күндөргө чейинки уланып келе жаткан аталарды эскерип аш берүү, андан соңку көк бөрү ж.б. улуттук оюн-зоок менен коштолгон ат оюндарын мисал катары келтирүүгө болот.

VII-IX кк. кыргыздар (Енисейдеги Кыргыз мамлекети) тууралуу кытай булактарында төмөндөгүдөй маалыматтар жазылган: “...үчүнчү айда (кытайча – “бао-ши”, кыргыз тилинде - “баш ай”) кыргыздар жер айдап, эгин себишет, сегизинчи жана тогузунчу айда (эгинди) жыйнашат. Эгиндерди кол тегирмендерге тартышат, Аженин (Кыргыз каганы) тамагына эгинден жасалган азыктарын кошуп беришет... Жылкынын, төөнүн этин жешет. Музыкалык аспаптардан добулбас, чоор... Чоң жыйындарда төөлөрдүн жарышы, арстан оюндары, ат оюндары (көнүгүүлөрү) көрсөтүлөт. Алардын минген аттары абдан зор жана күчтүү келет, согушка көнүккөн аттарга өзгөчө маани беришип, аларды жетекчи аттар деп аташат. Аларда (кыргыздарда) ар кыл үй айбандары, төө, букалар, койлору көп санда, айрыкча букаларды көп асырашат. Бай үйлөрдө малдын башы эки-үч миңден ашат (Кюнер, 1961: 55). “Көк бөрү” – термини орто кылымдардагы жазма булактарда эскерилет. Сириялык Михаил (“Дневник Михаила Сирийского” же “Сириялык Михаилдин күндөлүгү”. 1126-1199 жж.) аттуу христиан илим адамы Орто жана Жакынкы Чыгышты XI к. басып алышкан огуз-түркмөндөрдүн (сельжуктар) ичинде жашап, алар колдонгон каада-салттарын, жөрөлгөлөрүн жазып алган. Сириялык Михаил түркмөндөр ислам динин кабыл алышкандыгы менен жырткыч жаныбарга бөрүгө (булакта - “gök bögi” деп жазылган. – О.К.) сакралдуу жаныбар катары ишенишкендерин, түркмөндөр “gök bögi” - “ит сыяктуу жырткыч жаныбар катары сүрөттөп айтышат” – деп жазат (Гусейнзаде, 2011: 103-110). Ушул эле сириялык автор түркмөн-огуздар кудайды “Танри”, асманды “Көк Танри” деп аташарын эскерген. «Китаб-и дедем Коркуд» дастанынын каармандарынын бири Салор-Казан өзүнүн тегин атап жатып, “менин түпкү тегим бөлтүрүктөн... бөрүдөн тараганбыз” – деп баяндайт (Книга моего деда Коркуда, 1962: 92). “Көк бөрү” аты башка жазма булактарда да эскерилет: Огуз-түркмөндөрдүн орто кылымдагы дастаны болгон “Огуз-намеде” - gök bögi түрктөрдүн аскердик урааны катары чакырылып, согуштук

жүрүштөрдө колдонулган (Щербак, 1959:49). “Көк бөрү” (Gök böri) -“Огуз каган” дастанында көк түрктөрдүн аскер жүрүштөрүндөгү жол баштоочусу, колдоочусу болгон карышкыр.

“Көк бөрү” жана “улак” оюндарынын айрымасы барбы деген суроо пайда болору калетсиз. Кыргыздардын XIX-XX кк. элдик оюндарын тереңдетип изилдеген ленинграддык (Санкт-Петербург) таанымал этнограф-тарыхчы С.Г.Симаков төмөнкүлөрдү белгилеген: “кыргыздардын каада-салт багытындагы улуттук оюндарынын мурдагы диний ишенимдердин жана культтардын таасири ачык байкалат. Бул оюндар үйлөнүү тойлорундагы аткарылган салтанаттуу каадалардын мүнөзүнө жараша болгон. Алар куда түшүү, калың төлөп берүү, үйлөнгөнгө чейин жигиттин кызга жолугуп кетүүсү, соңкусу элге чоң той берүү менен аяктаган. Үйлөнүү тойлорунда аткарылуучу көңүл ачуучу программага “көк бөрү” жана “чап улак” оюну кирген. “Көк бөрү” оюну өтө жандуу өтүп, ага көпчүлүк катыша алган. Бул мелдешке эки тарап, кыз жана күйө баланын тарапкерлери катышышкан. Уткан тарапка кыздын атасы баалуу соорундарды берген. “Чап улакта” оюндун элементтери болгондугу менен, ал каада ритуалдык мүнөзгө ээ болгон. “Чап улакты” кызды алып келүү үчүн аттанышкан күйөө бала тараптын жигиттери уюштурушкан. Бул оюн шарттуу мүнөзгө ээ болуп, анын максаты улакты алуу же ага ээ болуу эмес, сый-урмат жана жакшылыктарды каалоо максатында кыздын атасынын алдына же үйүнө ташташкан. Улак таштаган жигитке акча, баалуу буюмдарды беришкен. “Улак” эки уруунун ортосундагы мелдеш болгон эмес (Симаков, 1984: 87-88). Калың даярдап алып кудаларыныкына келе жаткан топко союлуп, башы жана туяктары кесилген улакты эки-үч жигиттин ат үстүндө алып барып күйөө баланын минген атынын алдына ташташы “чап улак” деп аталган. Мындай ырымга байланыштуу улакты таштаган жигиттерге белек берүү салтка айланган. Үйлөнүү тоюнун алкагында өткөрүлгөн бул ритуалдык оюндун дагы бир түрүнө, калыңын алып келе жаткан жигиттердин улакты биринен экинчисине өткөрүп берүүсүн айтууга болот. Куданын үйүнө жакындаганда кыздын атасы жигиттерди каршылап тосо чыгар замат “улак тартышуу” оюну уюштурулган. Негизги максат улакты кыздын атасынын үйүнө алып барып таштоо болгон. Эгер муну жигит тараптагылар жасай алса, «соорун» деп аталган байгени кыздын атасы, ал эми кыз тараптагылар таштаса жигиттин атасы берген. Мындай учурларда, жашоодогу жакшылыктарды тилеген маңызы камтылган оюндун ритуалдык мааниси жогору болуп, атаандашуу жаалы шарттуу мүнөзгө ээ болгон (Симаков 1984:146, 148-149). Көк бөрү – байыркы замандардан эле үйлөнүү үлпөтүндөгү аткарылган ырым-жырымдардын негизги кульминациялык чеги болуп келген. Мезгилдин өтүшү менен жогоруда баяндалган ритуал өзүнүн баштапкы маанисин өзгөртүп, жөн гана ат үстүндө ойнолуучу оюндардын бирине айланган. Эгер кыргыздардын мисалынын негизинде айта турган болсок, мындай көрүнүш XX к. ортолорунан тартып орун ала баштаган деп айтууга негиз бар. Ошол эле мезгилде аталган оюн кийин өзүнүн баштапкы ритуалдык милдетин такыр эле жоготуп койду деп тыянак чыгарууга да болбойт. Арийне, бул салттык оюндун мааниси коңшу элдерде айрым өзгөчөлүктөргө ээ. Каракалпактардын үйлөнүү үлпөтүндө (“ылак”) кыз тараптын өкүлдөрү күйөө баланын атасынын үйүнө келишип, аттан түшпөстөн улак талап кылышкан. 1961-ж. Х.Е.Есбергенов күйөө бала тараптын өкүлдөрү улакты союшуп, башын, шыйрактарын ажыраткандан соң ортого ташташкандан кийин эки тараптын ортосунда улак үчүн тартышуу башталган (Есбергенов, 1963:235).

1935-ж. советтик белгилүү этнограф С.П.Толстов «Пережитки тотемизма и дуальной организации у туркменов» аттуу макаласында түркмөндөрдүн «Көк-Бөрі» деген ат үстүндө ойнолуучу каада-салттуу оюнун карышкырга сыйынган эзелки тотемистик көрүнүштүн элементи катары кабылдаган. «Көк-Бөрі» үйлөнүү үлпөтү учурунда ойнолгон. Түркмөндөрдүн үйлөнүү салтанатында («Көк-Бөрі») келин үйлөнүү үлпөтүнө кийген кийими менен эчкини же койду минген атына өңөрүп, аны кууп жеткенге аракет жасаган болочок күйөөсү жана жолдошторунан качкан. Ошону менен карышкыр үйлөнүү ритуалындагы кыйыр персонажга айланган. С.П.Толстов: «бул каада-салттагы кызыктуу көрүнүштөрдүн бири – оюндун негизги объектиси эчки (айрым учурларда – улак) болгондугуна карабастан, оюндун «Көк-Бөрі» деп аталышында. Түркмөн салттык оюнундагы бул күрөштө күйөө бала жана анын жолдоштору карышкырды, эчки болсо келин тараптын тотемдик жаныбарынын орун басарын туюнтат (Толстов, 1935:14-15). С.П.Толстов казактарда ушул сыяктуу салттуу оюн «Кыз-Бөрі» (Кыз Бөрү) деп аталганын жазган (Толстов, 1935:14-15). Арийне, башкыр илимпозу Ф. Илимбетова «оюндун эки тараптуу катышуучулары улак тартыш бүткөндөн кийин, анын этин биргеликте бөлүшүп жегени талаш-тартышты жаратат деген пикирди жазат. Бул оюн адамзат коомунун эндогамиядан экзогамияга өтүп жаткан мезгилин, тактаганда дуалдык уюм менен үйлөнүү союздарынын өз ара мамилелерин чагылдырат. Тагыраак айтканда, кыз алып, кыз бере турган тараптар «өздөрү үйлөнө турган кыздарын башкаларга же чоочундарга бербөөгө, тоскоолдук жасоого умтулушкан» (Илимбетова, 2006: 46). С.П.Толстов «Древний Хорезм» аттуу эмгегинде: «Улак тартыш алгачкы общиналык коом тарап жаткан доордогу эки фратриянын ритуалдык мелдеш», «мындай теңтайлашунун башаты, жаратылыш культурунун байыркы ритуалдары» – деп жазат (Толстов, 1948: 284).

А.Илимбетованын пикиринде бул салттык оюн бөрүгө байланыштуу келип чыккан тотемистик майрамдын байыркы реликтиси катары кабар берет. Салттык оюнда бөрү үчүн улакты (эчкини) сөзсүз түрдө курмандыкка чалуу ритуалы болгон, оюнга катышкандар (эки тарап тең) тартылган улактын этин жана башын биргелешип жегендин ритуалдык-магиялык мааниси бар. Ф.Илимбетованын тыянагында «көк бөрү» оюну оболу бөрүнүн культуна багышталган салттык оюн болгон. Орто Азиянын жана Иран тайпак тоолорунун шарттарында эчки бул аймактын иран тилдүү калкында байыртадан тотем болуп келген, аймакка көчүп келген түрк тилдүү уруулар эчки культурун кабыл алышып, «улак» (бузкаши, купкари) тартышкан, салттык оюнда бөрү тотеминин аты гана сакталып калган деген тыянакты жазат (Илимбетова, 2006:50).

Таанымал этнограф Б.Х.Кармышева ат оюндарынын, анын ичинде көчмөн өзбектердеги «улок», «купкари», тажиктердеги «купкори», «бузкаши» оюндарынын генезисин аталган элдердин арасында жүрүп изилдеп, «көк бөрү» оюнунун айрым өзгөчөлүктөрү, ат оюндарынын генезиси тууралуу кызыктуу пикирин айткан. Тажикстандын өзбектер жана тажиктер аралаш жашаган Бешкент аймагында жаз келгенде дыйканчылык майрамдары уюштурулган. Булактан чыккан «хавуздардын» (булактан чыккан суулар топтолгон аң) ар бирине колунда бар адамдар союлган эчки-улактарды ташташкан. Атчан жигиттер «улок» тартыш үчүн «хавузга» киришкен. Оюндун натыйжасында суу топтолчу аңдагы камыштар майдаланып, суунун алдындагы баткак жогору көтөрүлүп, сууну тазалаган, булактардын ооздору ачылган, тазаланган (Кармышева, 1987: 235). Аймактын көчмөн өзбектери жана тажиктери суу сактагычтарды жана негизги суу келчү дарыялардын нуктарын оболу «купкари» тарткандардын аттары менен аябай ныктап тебелетишкенден соң, булактардын

көздөрүн тазалашып, аягында кум себелеп коюшкан. Себеби, ныкталган топурактан жана кумдан топтолгон суу коромжуга учурабай (жерге сиңбей) сакталып турган. “Купкари” кургак жерде (өзбекче-тажикче - “мойдан”) да өтө турган. Демек, бул көрүнүш спорттук гана эмес, утилитардык да функцияларды аткарган. Изилдөөчү спорттук оюндардын генезисин изилдеп келип, “көк бөрү” оюнунун суу стихиясы, жылкынын культу, түшүмдүүлүктүн жана күндүн культу менен байланышы бар экендигине токтолгон (Кармышева, 1987: 241). Мисалы, ошол эле Бешкенттик чабандестер “көк бөрү” үчүн даярдалган атты байлап семиртишкен, андан соң “хавуздагы” сууга бир же бир нече атты киргизишип, 1-2 күн аркан менен сууда кармап аңды тегерете сууга сүздүртүп “суутушкан”. Эки күндө ат казысынан ж.б. ашыкча эттеринен бошонуп жеңилдегенден соң, “купкариге” киргизишкен. Ириде, “көк бөрүнүн каада-салттык мааниси үйлөнүү тою менен байланышкан (Толстов, 1935: 14, 15).

“Көк бөрүнүн” баштапкы мааниси адамдардын байыркы диний түшүнүктөрүнө, кыялдарына байланыштуу келип чыгат, анын бөрү тотеми менен түздөн-түз алакасы бар деген түшүнүк калыптанган Көк бөрү” оюну курмандык чалуунун архаикалык жана сакралдуу мүнөзүн чагылдырат; бул ритуал, тирүү космогониялык жана генеалогиялык миф. “Көк бөрүнүн” семантикасы өзү далилдеп тургандай эле көккө түспөлдөш (көк жал) бөрүнү, карышкырды туюнтат. “Көк” – байыркы чыгыш элдеринде (кытай, япон), анын ичинде түрктөрдө, кыргыздарда Көк Теңирди же жаратуучу кудайды аныктаган. Көк Теңир – кудайдын аты. Бул жердеги космогониялык символизм – “бөрүлөргө” (жигиттерге) эчкини (улак) ритуалдык талоого берүү. Эчки байыртадан көчмөн шартта жашаган элдерде караңгылык менен хаосту аныктаган. Салмакты (жарыкты) калыбына келтирүү үчүн күчтүү жана шамдагай, тайманбаган “бөрүлөр” хаоско (караңгылыкка, түнткө) кол салышып, талап жок кылышкан. “Көк бөрү” этнография илиминде жаш тестиер балдардын жоокер болуу, эр жетүүнүн сапатына өсүп өтүү (посвящение), “эркектер союздарына” мүчө болуу салтын да чагылдырган (Султанова, Михайлова, 2005: 135-140).

“Көк бөрү” оюнунун түпкү маанисинде ритуалдык мазмун бар. Үй айбандарынын сакралдуулугун алтайлыктардын нарративдүү тексттеринен байкоого болот. Алтай мифологиясында жер жүзүндөгү жашоо эки жаратуучу – жер үстүндөгү жогорку Кудай, жер алдындагы Эрлик тарабынан жаратылыптыр. Ар бир түгөй дарактар, жаныбарлар дүйнөсү жаралгандан бери карай карама-каршылыкта жашашары баяндалат. Жылкы жаныбары Көк асман (Теңир) Кудайы тарабынан жаратылган жогорку дүйнөнүн жашоочусу, бука болсо жер алдындагы дүйнөнүн тургуну (Потапов, 1977:164). Жылкы жана кой “ысык тумшук мал”, эчки болсо уй жаныбары менен бирге жер алды дүйнөсүндөгү “суук же муздак тумшуктуу мал” (алтайлыктардын тилиндеги аталышы. - О.К.) категориясына кошулат (Ябыштаев, 2011: 201-209). Кыргыздарда да жылкы менен койдун эти ден соолук үчүн ысык (күчтүү), уй жана эчкинин эттери денеге суук келет деген түшүнүктөр белгилүү. “Койдун эти ысык, денеге күчтүү келет, уйдун (кара мал) эти суук келет, адамдын суугун ашырат” – деп айтылат.

Үй айбандарынын ичинен жогорку жана төмөнкү дүйнөнүн ортосундагы карама-каршылыкты “көк бөрү” оюнунан көрүүгө болот. Жылкы жогорку дүйнөнүн, жер үстүнүн жаныбары, эчки – төмөнкү дүйнөнүн же жер алды падышалыгынын жандыгы. Бул “жылкы жаныбары менен эчкинин ортосундагы түбөлүк күрөштү элестетет. Эмне себептен койдун аталган спорттук оюнда улак сыяктуу тартышпайт деген суроолор келип чыгат. Жылкыга минип аң уулаган “бөрүлөр” - алар адамдар. Ал эми бөрү

(карышкыр) да Көк Теңирдин жаныбары, бөрүсү. Бөрү Сибирь элдеринде “Көк Теңирдин ити” деп аталары маалым.

Биздин пикирде, бул улуттук оюндун келип чыгышынын ушул концепциясын өнүктүрүү илимий негиздүү болуп калат. Казак илимпозу профессор Калыш Аманжол салттык оюндун келип чыгышын төмөндөгүдөйчө карайт: 1. Оюндун катышуучуларынын тобу кол салган жырткыч талаа карышкырлары; 2. Болжолу, ушундай кол салуу ыкмасы менен жарадар же колго түшкөн уруулаштарын куткарышкан; 3. Фратриялар (уруктар) ортосундагы тотемдик жаныбар үчүн күрөш (Симаков, 1984:35; Калыш, 2015:23-25). А. Көчкүновдун пикиринде “көк бөрү” оюнунун келип чыгышын дуалдык фратриалдык система менен байланыштыруу туура эмес, бөрүнү кармап аны өлтүргөн соң жансыз денени ары-бери талашкан деген көз караштар дагы тотемдик теорияга каршы келет. Бул оюндун генезисин түрк жана монгол элдериндеги бөрүгө сыйынуу (культунун) алкагында караган туура (Көчкүнов, 2015: 16-17). Чындыгында, өз тотемин (бөрүнү) салттык оюнга кошуп тартып, андан соң этин биргелешип жеген реалдуулуктан алыс деген пикирдебиз.

1. “Көк бөрү” оюну адамдардын байыркы доордогу коллективдүү аң улоосунан кабар берет;
2. Салттык-ритуалдык мүнөздөгү оюн бөрү үйүрүнүн аңга кол салуусун аныктаган;
3. Жогорку (Көк Теңир) жана Төмөнкү дүйнөлөрдүн ортосундагы жүргөн тынымсыз күрөштү чагылдырат;
4. Оюндун катышуучулары бир үйүрдүн курамына кирген бөрүлөрдү туюнткан;
5. Улактын ритуалдык талоонго берилүүсү адамдардын дүйнөлүк хаостон жана караңгылыктан (түнт) арылуу күрөшүн чагылдырган.

АДАБИЯТТАР

- Абрамзон, С. М. (1990). *Киргизы и их этногенетические и историко-культурные связи*. Фрунзе, “Илим”, 343 б.
- Алиев, А. (2015). *Восточный Ренессанс и его роль в историко-культурном развитии Кыргызстана и сопредельных территорий* (X в.-первая треть XVI в.). Б., 290 б.
- Гродеков, Н. И. (2011). *Киргизы и кара-киргизы Сыр-Дарьинской области*. М.: “Наука”.
- Гусейнзаде, Р. (2011). Вера и обычаи тюрок в VII-XII вв по сирийским источникам // *Кавказ и глобализация*. Т.V. Вып. I-II, б.1-3-110.
- Даржаа, В. (2008). Горловое пение – древняя молитва // *Тува culture*. -№2. – Кызыл. б. 24-27.
- Есбергенов, Х. К. (1963). *Вопросу о борьбе с устаревшими обычаями и обрядами*/СЭ. №5, б. 233-239.
- Илимбетова, А. Ф. (1960). *Культ животных у башкир*. Рукопись канд дисс. М.: 197 б.
- Иордан. (1960). “О происхождении и деяниях готы”. *Getica*. – М.: *Восточная литература*. 445 б.
- Казанский, К. К. (1895). *Вблизи Памиров*. Ташкентъ, с.74-75.
- Калыш, А. (2015). *Казахские национально конно-спортивные игры (XIX-начало XX вв) // Түрк элдеринин салттуу спорттук оюндары*. Б.: КТМУ. 21-30 беттер.
- Каратаев, О. К. (2015). Түрк дүйнөсүндөгү салттуу күрөш жана анын тарыхый-этнографиялык башаты // *Түрк элдеринин салттуу спорттук оюндары // Türk*

- Halklarının Geleneksel Spor Oyunları, Түзгөндөр: О. Каратаев ж.б. – Б.: 272 б. 195-199 беттер.
- Кармышева, Б.Х. (1987). *К вопросу о культурном значении конных игр в Средней Азии // Прошлое Средней Азии (археология, нумизматика и эпиграфия, этнография)*. – Душанбе, “Дониш”, б. 231-242.
- Кляшторный, С. Г. (1994). “Древнетюркские племенные союзы и государства Великой Степи” // Кляшторный, С. Г., Савинов Д.Г. *Степные империи Евразии*. - СПб.: “Наука”. 8-91 беттер.
- Книга моего деда Коркуда. (1962). *Огузский героический эпос*. Перевод, вступительная статья и комментарий академика В.В.Бартольда. М.: “Наука”, 240 б.
- Көчкүнов, А. (2015). Көчмөн түрк элдериндеги оюндардын келип чыгышын изилдөөнүн айрым маселелери // *Түрк элдеринин салттуу спорттук оюндары*. Бишкек.: КТМУ, 1-20 беттер.
- Кюннер, Н. В. (1961). *Китайские известия о народах Южной Сибири, Центральной Азии и Дальнего Востока*. М.: «Наука», 123 б.
- «Манас» Энциклопедия. (1995). “Кыргыз энциклопедиясы”, Т. I-II. Б. 703 б.
- Потапов, Л. П. (1969). *Этнический состав и происхождение алтайцев. Историко-этнографический очерк*. - М.: “Наука”, 196 б.
- Симаков, С. Г. (1984). *Общественные функции народных развлечений кыргызов в конце XIX - начале XX века*. - Л.: “Наука”, 222 б.
- Султанова, М. Э., Михайлова Н. А. (2005). *Волк в шаманской натурфилософии кочевников Центральной Азии*. – Алматы.: “Гылым”, б. 135-140.
- Толстов, С. П. (1935). Пережитки тотемизма и дуальной организации у туркменов, *Проблемы истории докапиталистических обществ*. – М.: ГАИМК., № 9-10. б. 14-15.
- Толстов, С.П. (1948). *Древний Хорезм*. М.: “Наука”, 134 б.
- Щербак, А. М. (1961). Названия домашних и диких животных в тюркских языках, *Историческое развитие лексики тюркских языков*. М.: “Наука”, б.34-56.
- Ябыштаев, Т. С. (2011). Игра көк бөрү как социокультурный знак самоидентификации алтайцев, *Вестник археологии, антропологии и этнографии*. №2 (15), б.201-209.

REFERENCES

- Abramzon, S. M. (1990). *Kirgizy i ikh etnogeneticheskie i istoriko-kul'turnye svyazi*. Frunze, “Ilim”, 343 p.
- Aliev, A. (2015). *Vostochnyi Renessans i ego rol' v istoriko-kul'turnom razvitii Kyrgyzstana i sopredel'nykh territorii (X v.-pervaia tret' XVI v)*. B., 290 p.
- Grodekov N. I. (2011). *Kirgizy i kara -kirgizy Syr-Dar'inskoj oblasti*. - М.: “Nauka”.
- Guseinzade, R. (2011). Verovaniia i obychai tiurok v VII-XII vv po siriiskim istochnikam // *Kavkaz i globalizatsiia*. Т.5. Вып.1-2, p.1-3-110.
- Darzhaa V. (2008). Gorlovoe penie – drevniaia molitva. *Tuva culture*. -№2. – Kyzyl, p. 24-27.
- Esbergenov X. (1963). *K voprosu o bor'be s ustarevshimi obychaiami i obriadami*. SE. №5, p. 233-239.
- Пимбетова А. Ф. (1960). *Kul't zhivotnykh u bashkir*. Rukopis' kand diss. М.: Nauka, 197 p.
- Iordan (1960). O priskhozhdanii i deianiiakh gotov. *Getica*. – М.: “Vostochnaia literatura”. 45 p.
- Kazanskii K. K. (1895). *Vblizi Pamirov*. Tashkent”, s.74-75.
- Kalysh A. (2015). *Kazakhskie natsional'no konno-sportivnye igry (XIX-nachalo XX vv)*// *Türk elderinin salttuu sporttuk oiunday*. B.: KTMU. 21-30 p.

- Karataev O. K. (2015). Türk dününösündögü salttuu kürösh zhana anyn tarykhyi-etnografiialyk. bashaty//Türk elderinin salttuu sporttuk oiundary – Türk Halklarının Geleneksel Spor Oyunları,Tüzgöndör: O. Karataev zh.b.– B.: 272 p., 195-199 p.
- Karmışeva, B.H. (1987). *K voprosu o kultovom znaçenii konnih igr v Sredney Azii* // Proşloye Sredney Azii (arheologiya, numizmatika i epigrafika, etnografiya). Duşanbe, “Doniş”, p. 231-242.
- Kliashtornyi S. G. (1994). Drevnetiurkskie plemennye soiuzy i gosudarstva Velikoi Stepil//Kliashtornyi S. G., Savinov D.G. *Stepnye imperii Evrazii*. - SPb.: “Nauka”.
- Kniga moego deda Korkuda. (1962). *Oguzskii geroicheskiy epos*. Perevod, vstupitel'naia stat'ia i kommentarii akademika V.V.Bartol'da. - Moskva-Leningrad, «Nauka», 240 p.
- Köchkünov A. (2015). Köchmen türk elderindegi oiundardyn kelip chygshyn izildöönün airym maseleleri // *Türk elderinin salttuu sporttuk oiundary*. –Bişkek, KTMU, 1-20 p.
- Kiuner N. V. (1961). *Kitaiskie izvestiia o narodakh Iuzhnoi Sibiri, Tsentral'noi Azii i Dal'nego Vostoka*. -M.: "Nauka", 123 p.
- "Manas" Entsiklopediia. (1995). “Kyrgyz entsiklopediiasy”, Vol. I-II. Bish., 703 p.
- Potapov L. P. (1969). *Etnicheskiy sostav i proiskhozhdenie altaitsev. Istoriko-etnograficheskiy ocherk*. - M.: “Nauka”, 196 p.
- Simakov S. G. (1984). *Obshchestvennye funktsii narodnykh razvlechenii kyrgyzov v kontse XIX - nachale KhKh veka*. – Leningrad, “Nauka”, 222 p.
- Sultanova M.E., Mikhailova N.A. (2005). *Volk v shamanskoi naturfilosofii kochevnikov Tsentral'noi Azii*. – Almaty.: “Gylym”, p. 135-140.
- Tolstov S.P. (1935). Perezhitki totemizma i dual'noi organizatsii u turkmenov//Problemy istorii dokapitalisticheskikh obshchestv. – M.: GAIMK., № 9-10, p. 14-15.
- Tolstov, S.P. (1948). Drevniy Horezm. -M.: “Nauka”, 134 s.
- Shcherbak A.M. (1961). Nazvaniia domashnikh i dikikh zhivotnykh v tiurkskikh iazykakh // *Istoricheskoe razvitie leksiki tiurkskikh iazykov*. M.: “Nauka”, p.34-56.
- Iabyshtaev T.S. (2011). Igra көк бөры как sotsiokul'turnyi znak samoidentifikatsii altaitsev. *Vestnik arkheologii, antropologii i etnografii*. №2 (15), p.201-209.